

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський державний педагогічний університет ім. В.Гнатюка

На правах рукопису

Юрик Юрій Зеновійович

УДК 94(477)

**СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА ОУН В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-
ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1929-1935 РР.)**

Спеціальність 20.02.22 – військова історія

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Полянський О.А.,
кандидат історичних наук,
доцент

Тернопіль - 2004

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. Історіографія і джерела.....10

РОЗДІЛ 2. Стратегія розв’язання українського питання в програмних
документах ОУН.....27

2.1. Національно-визвольна концепція програмних документів ОУН
.....27

2.2. Військова доктрина ОУН.....44

РОЗДІЛ 3. Протистояння ОУН і Польської держави.....	58
3.1. Українське питання в політиці Польської держави.....	58
3.2. Передумови та проблеми становлення ОУН.....	66
3.3. Процес створення ОУН.....	75
3.4. Форми та методи боротьби ОУН.....	89
3.5. Діяльність Проводу українських націоналістів.....	111
РОЗДІЛ 4. ОУН і український національно-визвольний рух	127
4.1. ОУН та центристські партії	127
4.2. ОУН та ліворадикальний рух.....	140
4.3. ОУН і українська церква.....	148
ВИСНОВКИ.....	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	168

ВСТУП

Актуальність теми. Впродовж перших десяти років існування незалежної України сформувались нові концептуальні підходи до вивчення історії українського державотворення. Особливо це стосується проблеми генези українського національно-визвольного руху, його мети та завдань, які в радянський період замовчувались або ж відверто спотворювались нині в умовах відродження українських державних традицій отримали можливість постати у повній площині інтересів нашого народу. Особливої гостроти набрала оцінка подій національно-визвольної боротьби українців за державність у середині ХХ століття. В цьому контексті на увагу істориків заслуговує явище організованого націоналістичного руху – Організація українських націоналістів. Ще й досі на

загальнодержавному рівні не створено повноцінної історичної концепції щодо ролі та значення ОУН у процесі українського державотворення. Великою мірою цьому перешкоджають моменти сучасної політичної кон'юнктури, що відображається в маніпулюванні питаннями, пов'язаними з українським організованим націоналістичним рухом різними партійними структурами. Саме невизначеність місця та ролі ОУН у процесі боротьби українського народу за власну державу в середині ХХ століття не дозволяє скласти повноцінну об'єктивну картину національно-визвольного руху протягом ХХ століття.

Українські історики, що досліджують новітню історію України, загалом позитивно оцінюють національно-визвольну боротьбу українських націоналістів. Але, як правило, розглядаються події діяльності українських націоналістів періоду II світової війни, часу, коли найбільш реально за сприятливих зовнішніх та внутрішніх причин могла бути створена самостійна держава. Період створення та становлення ОУН в українській історіографії не набув ще належного висвітлення. Водночас саме цей період дає змогу найповніше досягнути причини створення Організації українських націоналістів, простежити мету та характер її діяльності, висвітлити стратегічні та тактичні завдання цього руху. Без вивчення перших років існування ОУН не можливо дати комплексну оцінку місця націоналістів у боротьбі за розв'язання питання української державності.

У зв'язку із цим дослідження боротьби Організації українських націоналістів за розв'язання українського питання в першій половині 30-х років ХХ століття є важливим та актуальним науковим завданням.

По-перше, назріла потреба нових підходів у визначенні місця та значення діяльності ОУН у процесі розвитку українського національно-визвольного руху у ХХ столітті.

По-друге, необхідно науково проаналізувати сили й фактори, які були визначальними у боротьбі за створення незалежної Української держави для того, щоб врахувати їх досвід для подальшого розвитку суспільно-політичних процесів у нашій державі.

По-третє, вивчення цього питання важливе і під кутом зору осмислення проблеми формування українського національного державотворення. Тривалий досвід боротьби за українську державність свідчить, що така боротьба могла бути успішною лише за умови сприйняття національної ідеї широкими народними масами, а не окремою їх частиною.

По-четверте, дослідження українських національно-визвольних процесів у першій половині ХХ століття дозволяє стверджувати закономірність появи в окупаційних умовах радикальних методів боротьби за самостійну державу.

По-п'яте, місце та роль ОУН у національно-визвольному русі Західної України у першій половині 30-х років покликане забезпечити цілісність у підходах до вивчення українського національно-визвольного руху ХХ століття в цілому.

Актуальність проблеми, її науково-теоретична та практична значимість зумовили вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено в рамках програми наукової роботи історичного факультету Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка у руслі комплексної проблеми “Україна в контексті європейської історії” (Рішення вченої ради Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Протокол № 4 від 24 грудня 1999р.)

Об'єктом дослідження є стратегія і тактика Організації українських націоналістів в українському національно-визвольному русі в період 1929-1935 років.

Предметом дослідження є форми, методи та зміст політичної, військової боротьби ОУН за розв'язання українського питання в національно-визвольному русі Західної України у міжвоєнній Польщі.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1929-1935 роки – період від часу утворення ОУН, розробки та запровадження концепції розв'язання українського питання шляхом “перманентної революції” до зміни цієї тактики внаслідок складних внутрішньо та зовнішньополітичних обставин. 1929 року Перший Конгрес ОУН ухвалив концепцію національного визволення шляхом постійного нагнітання революційних настроїв серед західноукраїнського населення з метою мобілізації широких народних мас до всенародного повстання, у процесі якого повинна була утворитись Українська Соборна Самостійна Держава. Впровадження цієї стратегії в діяльність українського збройного підпілля стало об'єктивною загрозою для існування цілісної II Речі Посполитої. Вбивство оунівцями польського міністра Б. Перацького та пов'язані із цим масові арешти серед керівництва українських націоналістів призвели 1935 року до зміни форм та методів боротьби ОУН за розв'язання проблеми української бездержавності.

Територіальні рамки дослідження охоплюють регіон Західної України, де в умовах польської окупації боротьба Організації українських націоналістів за українську державність набула найбільш повного змісту та національно-визвольного характеру. Провід українських націоналістів визначив, що перший етап боротьби за розв'язання українського питання найдоцільніше проводити на українських землях, окупованих Польщею, де національна свідомість українців була найбільш сприйнятливою до цих процесів.

Мета дослідження полягає в тому, що, виходячи з наукової актуальності та практичної значимості теми, недостатнього ступеня її розробки, комплексно дослідити і критично осмислити теоретичні засади і практичну національно-визвольну боротьбу Організації українських націоналістів у контексті тогочасної суспільно-політичної міжнародної ситуації. Основну увагу автор зосереджує на військових методах діяльності ОУН за розв'язання українського питання в першій половині 30-х років, відносини українських націоналістів з іншими політичними українськими структурами під кутом бачення шляхів вирішення питання української державності, теоретичній політичній доктрині ОУН, форми та методи діяльності ОУН, міжнародні аспекти діяльності українських націоналістів.

У дисертації поставлено такі завдання:

- з'ясувати причини виникнення ОУН, проаналізувати мету, основні напрями та завдання національно-визвольної боротьби ОУН;
- дослідити стратегію національно-визвольної боротьби ОУН за розв'язання українського питання;
- прослідкувати реалізацію військової доктрини ОУН в контексті боротьби за державність;
- проаналізувати мету, основні напрями та завдання національно-визвольної боротьби ОУН;
- розкрити значення діяльності Крайової Екзекутиви ОУН для активізації українського питання на міжнародній арені;
- показати форми та методи боротьби ОУН за національне визволення;
- дослідити вплив українських націоналістів на громадсько-політичні структури Краю та діаспори;
- проаналізувати зовнішньополітичну діяльність Проводу українських націоналістів щодо зацікавлення справою української державності державами – суб'єктами міжнародних відносин;
- простежити позиції ОУН щодо національної політики Польської держави;
- сформулювати практичні пропозиції щодо використання досвіду минулого в подальшому розвитку українського державотворення.

Методологічна основа дослідження. При вирішенні поставлених у дослідженні завдань автор дотримувався принципів історизму та об'єктивності, які дозволяють з'ясувати причинно-наслідковий зв'язок подій. Із спеціальноісторичних методів дослідження були застосовані проблемно-хронологічний та порівняльний методи.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у дисертації зроблено одну із перших спроб комплексного дослідження та аналізу стратегії і тактики Організації українських націоналістів в контексті її боротьби за розв'язання українського питання в 1929-1935 роках у Західній Україні. Залучені до наукового обігу нові джерела, у тому числі архівні матеріали колишніх спецфондів, дали можливість об'єктивно оцінити і висвітлити низку питань, які роками замовчувалися або ж спотворювалися радянською історіографією.

На конкретному фактичному матеріалі дисертації:

- 1) доведено на основі аналізу діяльності та програмних документів ОУН, що боротьба українських націоналістів вже у першій половині 30-х років XX століття була спрямована на актуалізацію українського питання у Польській державі, що стало одним з етапів змагання за українську державність.
- 2) обґрунтовано основні форми і методи боротьби ОУН за розв'язання українського питання, тобто створення Самостійної та Соборної Держави;

3) аргументовано доведено, що військово-політична діяльність Крайової Екзекутиви ОУН була спрямована на популяризацію української проблеми серед держав-суб'єктів міжнародних відносин;

4) висвітлено міжнародні аспекти діяльності Організації українських націоналістів.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані:

1. При вивченні досвіду та уроків боротьби Організації українських націоналістів державними органами, політичним партіями, громадськими організаціями, належній оцінці та визначенні на державному рівні прав ветеранів-воїнів ОУН та УПА, які боролися за національне визволення.

2. Для об'єктивної наукової оцінки місця, ролі та значення діяльності ОУН у розв'язанні питання української державності в умовах польської окупації, подоланні стереотипів радянської історіографії про “антинародну, злочинну” діяльність ОУН.

3. У подальшій розробці питань історії України, під час вивчення теми у вищих навчальних закладах, загальних і спеціальних курсів з історії та політології.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорена і схвалена на кафедрі історії України Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Основні положення та висновки дисертації апробовані в доповідях на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях: “Березневі читання НТШ у м.Тернопіль” (14 березня 1998 р., Тернопіль), “Україна-Польща: шлях до європейської співдружності” (16-17 травня 2002 р., Тернопіль), “Історія релігій в Україні” (20-24 травня 2002 р., Львів), “Україна-Польща: уроки другої світової війни” (27 лютого 2003 р., Тернопіль), “Актуальні проблеми історії і правознавства у працях молодих вчених” (23-24 жовтня 2003 р., Тернопіль).

Публікації. Результати дисертації опубліковані в наступних працях.

1. Юрик Ю.З. Молодіжна політика ОУН // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип. 11. – С. 93–100.

2. Юрик Ю.З. Українське питання в геополітичних концепціях кінця XIX - першої третини XX століття // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2001. – Вип. 12. – С. 81 – 93.

3. Юрик Ю.З. Політична діяльність ОУН та реакція на неї національно-демократичних сил (1929–1935рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2001. – Вип.13. –С. 153–160.

4. Юрик Ю.З. Реалізація військової доктрини ОУН у 1929-1935 рр. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В.

Гнатюка. Серія: Історія. –Тернопіль, 2003. – Вип.4. –С. 56–60.

5. Юрик Ю.З. Українське питання на сторінках часопису "Розбудова Нації" // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Тернопіль: Збруч, 2002. – С. 37–41.

6. Юрик Ю.З. Релігійне питання в діяльності ОУН (1929-1935 рр.) // Історія релігій в Україні. – Праці XII-ї міжнародної наукової конференції. – Львів: Логос, 2002. – С.492–496.

Структура дисертації і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою висвітлення, розгортання проблеми, специфікою мети і завдань дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографічну базу дослідження можна поділити на декілька груп:

- наукові дослідження про ОУН 30 – 40 – х рр.;
- радянська історіографія;
- сучасні наукові розвідки про діяльність українських націоналістів у міжвоєнний період;
- еміграційна література;

Історіографічна база вивчення діяльності Організації українських націоналістів почала формуватися на початку 30-х років. Першими дослідженнями, в яких зроблено спробу науково визначити політичний статус ОУН, стали праці польських політологів З Урбанського, та А Страпінського [1, 2]. Автори, намагаючись об'єктивно підійти до визначення суті ОУН, відзначили її національно-визвольний характер. При дослідженні методів боротьби ОУН особливу увагу необхідно звернути на видання польського Міністерства внутрішніх справ “Український саботаж та пацифікація”[3].

Окремий блок матеріалів польської історіографії стосується проблеми українсько – польських відносин у міжвоєнний період. Зокрема, погляди польських політиків на методи розв’язання українського питання знаходимо у працях Р. Дмовського “Політика Польська і відбудова” (1926 р.), Стпежинського В. “Польща яка йде” (1929 р.), “Суспільна політика польської держави”, (1935 р.), М. Фелінського “Українці у Відродженій Польщі”, (1931 р.) [4, 5, 6, 7]. Спроби польсько-українського порозуміння розкриває “Польсько-український бюлетень”, що виходив у період т. зв. “нормалізації”. Таким чином,

досліджуючи діяльність Організації українських націоналістів протягом міжвоєнного періоду, необхідно враховувати здобутки польської історіографії.

Напевно, найбільш ґрунтовне дослідження польських істориків, об'єктом вивчення якого є діяльність ОУН у польській державі, – це праця авторів А.Щесняка та Б.Штави “Дорога в нікуди”. Хоча вона страждає суб'єктивними оцінками щодо визначення ролі ОУН в українському національно-визвольному русі, та на увагу заслуговує величезна кількість польських архівних матеріалів [8].

Вивчаючи радянську історіографію стосовно нашої проблеми, варто відзначити тенденційність її оцінок та висновків щодо боротьби ОУН за українську незалежність. Особливістю радянської історіографії було фальсифікування історії ОУН. Так, неодноразово підкреслювалась реакційна роль “українських буржуазних націоналістів”. Серед відомих дослідників, які вивчали проблему діяльності ОУН, варто згадати Є. Черняка, С. Дерев'янка, Ю. Римаренка [9, 10, 11]. ОУН трактувалася ними як реакційна ланка у системі націоналістичних політичних організацій. Така постановка питання виключала можливість об'єктивного наукового визначення питання ролі і місця ОУН в українському національно-визвольному русі міжвоєнного періоду. Та все ж, попри ідеологічні підходи, праці радянських дослідників містять ряд цінних архівних матеріалів, доступ до яких закритий навіть у наш час. Таким чином, категорично заперечувати напрацювання радянської історіографії з проблем діяльності Організації українських націоналістів у 30-х роках є недоцільно та науково необґрунтовано.

Частина документальних матеріалів була введена в обіг поза межами України (в діаспорі). Безперечно, з наукових позицій цей факт варто сприймати неоднозначно: він передбачає як позитивний, так і негативний аспекти. З одного боку, історики отримали доступ до цінних першоджерел. Але з іншого, наукова вартість опублікованих у той час документів при об'єктивному підході викликає деякі сумніви. У ряді праць доволі відчутним (а подекуди неприхованим та цілком очевидним) є вплив суб'єктивного фактора на підбір документального матеріалу. В багатьох випадках він підбирався тенденційно, в залежності від організаційної фракційності в ОУН чи навіть міжособистісних конфліктів.

Після другої світової війни в діаспорі з'явилося чимало праць, в яких відображено національно-визвольну боротьбу ОУН міжвоєнного періоду. Їх характерною рисою було зображення безкомпромісної боротьби українських націоналістів за розв'язання українського питання (тобто створення державності) в окупаційних умовах. При дослідженні даних праць виявлено доволі цікавий факт: вже у 30-ті роки, тобто в період монолітності організаційної структури ОУН, існували певні розбіжності в поглядах, вікове протистояння, навіть, можливо, соціальне, що врешті призвело до розколу ОУН 1940 року. Окремі аспекти даної тематики зацікавили П.Мірчука та ін. Найповнішу історичну характеристику діяльності Організації українських націоналістів на Західній Україні між першою та другою світовими війнами подав Петро Мірчук у праці “Нарис історії ОУН” [12]. Саме в цьому дослідженні систематизовано внутрішньоорганізаційні матеріали ОУН, дано

характеристику ідеології українського націоналізму, проаналізовано програмні постанови. Враховуючи історичні методи дослідження, детально висвітлено фактологічну історію ОУН від дати її створення до початку Другої світової війни 1939 р. Та попри це, у праці присутні елементи пропагандизму.

Дотичними до тематики нашого дослідження є праці про персоналії націоналістичного руху: П.Мірчука “Євген Коновалець” [13], П.Мірчука “Степан Бандера” [14], П.Дужого “Степан Бандера - символ нації” у 3-х т. [15], “Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин” [16], В.Кука “Генерал Роман Шухевич” [17], Б.Червака “Державний чин Миколи Сціборського” [18], М. Плав’юка “А.Мельник” [19]. Всі ці праці цінні для нашого дослідження з фактологічної точки зору, їхні ж висновки значною мірою страждають суб’єктивністю та певною гіперболізацією, а зміст роботи носить популярно-пропагандистський характер.

Грунтовним історичним джерелом є трьохтомна епістолярна праця Є. Онацького – представника Проводу українських націоналістів в Італії – “У вічному місті” [20]. В ній знаходимо листування Є. Онацького із провідним активом ОУН: Є. Коновальцем, М. Сціборським, О. Сеником, Я. Барановським. Особливо цінною дана праця є у контексті зовнішньополітичного фактора боротьби ОУН за розв’язання українського питання. Саме вона дозволяє простежити зв’язки ПУНу із урядом Італії, пропагування значимості українського питання для тогочасної європейської геополітики.

Загалом праці представників українських націоналістів про боротьбу ОУН за розв’язання українського питання у міжвоєнний період містять багатий матеріал про внутрішньоорганізаційні відносини в ОУН, на основі якого можна зрозуміти політичні прагнення і проблеми українських націоналістів, прослідкувати особистісні риси як провідників, так і пересічних членів ОУН. Все це вкрай важливо для відтворення цілісної картини боротьби ОУН. Зазначені праці є серйозним внеском у дослідження організованого націоналістичного руху на початкових стадіях його вивчення. Та попри все, історично об’єктивними їх вважати не варто через суб’єктивізм, надмірну пропагандистську спрямованість та подекуди популізм.

Цінною працею із дослідження історії українського національно-визвольного руху першої половини ХХ століття є монографія Анатолія Русначенка “Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50 – х”. Автор чи не вперше в українській історіографії комплексно висвітлив розвиток визвольної боротьби українців, порівнюючи з аналогічними рухами сусідніх народів [21].

Останнім часом опубліковано праці вченого – архівіста Анатолія Кентія, позначені новими методологічними підходами, оригінальними концептуальними рішеннями. Для нас особливо актуальною є праця “Нарис історії ОУН” (1929-1939 рр.) [22]. Цінність історичного дослідження А. Кентія полягає в наступному. По-перше, в його основу лягли документи Празького архіву ОУН, які до цього часу ще не були в науковому обігу. По-друге, А. Кентій, як людина безпосередньо не залучена до націоналістичних структур,

об'єктивно підійшов до визначення ролі Організації українських націоналістів у боротьбі за українську державність. Висновки праці Анатолія Кентія стверджують факт самостійницької позиції ОУН, наголошуючи, що вона об'єктивно (враховуючи форми і методи боротьби) мала на меті досягнення державної незалежності України. Київський дослідник зауважує, що національно-визвольна концепція ОУН 30-х років (у порівнянні з іншими періодами національно-визвольного руху) була чи не найреалістичнішою.

Найновішою науковою працею, що підтверджує концепцію нашого дослідження, є колективне видання провідних українських науковців “Політичний терор і тероризм в Україні”, яка вийшла у видавництві “Наукова думка” у 2002 році під редакцією В.А. Смолія. Особливо концептуально цінною є наукова розвідка Юрія Киричука “Терор і тероризм у Західній Україні”, яка на основі багатого фактичного матеріалу доводить, що використання українськими націоналістами у своїй діяльності терористичних методів було адекватною відповіддю на польський державний терор [23].

Важливими у контексті нашого дослідження є висновки щодо ролі і значення Організації українських націоналістів в новітній історії України групи київських вчених на чолі з С. Кульчицьким. Зокрема, у статті авторів В. Кучера, С. Кульчицького “Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА (попередній варіант)” зазначено, що ОУН проводила діяльність, спрямовану на здобуття реальної незалежності. Особливу увагу звернено на прорахунки та помилки націоналістичної організації [24].

Впродовж останніх років опубліковані праці доктора історичних наук, професора М. Ковалю, в яких прослідковуються нові тенденції визначення ролі ОУН в процесі українського державотворення [25].

Особливості розвідувальної та військової діяльності ОУН розкривають у своїх наукових розвідках київські дослідники О. Кучерук та Д. Веденєєв [26; 27].

Історії українського націоналістичного руху присвячено ряд наукових статей О. Полянського [28]. Автор висвітлює теоретичні та організаційні засади ОУН, зокрема, звертається до проблем відповідності теоретичних програм українських націоналістів їхній практичній боротьбі.

Дослідник історії ОУН В. Ухач узагальнив свої положення і висновки про культурно-просвітницьку діяльність українських націоналістів у міжвоєнний період в дисертаційному дослідженні “Культурно-освітня діяльність ОУН (1929-1944)” [29]. У даній праці визначено вплив культурно-просвітницької діяльності Організації українських націоналістів на західноукраїнську молодь, простежено її наслідки у роки другої світової війни.

Детальному та ефективному розумінню проблем, пов'язаних із боротьбою ОУН за відновлення української державності в міжвоєнний період, допомагають дослідження О. Зайцева, М. Швагуляка [30; 31; 32], що певною мірою торкаються питання організованого націоналістичного руху протягом 30-х років.

При написанні нашого дисертаційного дослідження використано значну кількість архівних документів, зосереджених в обласних архівах Тернопільської

, Івано-Франківської, Львівської областей, центральних державних архівах Львова (Центральний Державний Історичний Архів у м. Львові) та Києва (Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань). Окрім цього залучено широкий спектр мемуарної літератури, без якої дослідження діяльності Організації українських націоналістів було б неповним.

Звичайно, при вивченні тематики стратегії і тактики ОУН в українському національно-визвольному русі основну увагу потрібно було зосередити на нерозкритих та невивчених сторінках діяльності українських націоналістів. Власне, тому дослідження передбачало вибір відповідних джерел, йдеться передовсім про ті архівні матеріали, які ще до недавнього часу носили гриф “цілком таємно”. Отож, для дослідження боротьби ОУН за розв'язання українського питання 1929-1935 рр. нами використано доволі багатий фактичний матеріал. Проте слід визнати, що при вивченні знайдених нами архівних матеріалів виникає чимало труднощів. Передовсім зауважимо, що вони здебільшого носять частковий характер.

Проблемні питання при дослідженні джерельної бази даної тематики виникають ще й через неврегульованість законодавчої бази нашої країни. Так діючим є Закон України “Про реабілітацію” від 17.04.1991р., який відповідає радянському зразку. Саме цей закон забороняє дослідникам ознайомлюватись зі справами нереабілітованих учасників українського національно-визвольного руху. Потрібно зауважити, що згідно з даним законом нереабілітованими вважаються люди, які боролися проти радянської влади і яких затримано зі зброєю в руках. Значна частина особливо важливих документів була безнадійно втрачена, а це створює неабиякі труднощі при відтворенні цілісної картини української національно-визвольної боротьби міжвоєнного періоду

Опрацьовані архівні документи можна згрупувати в наступний спосіб:

1. Архівні матеріали про діяльність ОУН

внутрішньоорганізаційного характеру, куди увійшли:

а) організаційно-статутні документи діяльності ОУН (установчі та програмні документи I Конресу Українських Націоналістів, постанови конференцій Проводу українських націоналістів та Краєвої Екзекутиви ОУН, звернення, інструкції, звіти референтів, реферати ОУН політичного, військового, соціально-економічного, релігійного характеру, інструкції Крайової Екзекутиви ОУН, звіти Юнацтва ОУН);

б) матеріали діяльності західноукраїнських, діаспорних партій та громадських організацій, які співпрацювали чи були у конфронтації з ОУН (УНДО, УПСР, КПЗУ, гетьманців, центру УНР в екзилі та ін.);

в) документи про діяльність Української військової організації, яка стала організаційною базою ОУН і водночас виступала її окремою складовою до 1932 року;

г) архівні джерела про діяльність західноукраїнських молодіжних організацій : Пласт, Сокіл, Луг, Каменярі.

2. Архівні документи польської адміністративної влади та польської поліції і розвідки про діяльність ОУН та посилення боротьби з організованим українським націоналізмом:

а) постанови, накази, інструкції Міністерства внутрішніх справ Польщі, воєводських управлінь поліції, звіти воєводських, повітових команд поліції, звіти польських таємних агентів про діяльність ОУН;

б) звіти, реферати, огляди Міністерства закордонних справ Польщі про ОУН в діаспорі, її зв'язки з державними установами, міжнародними організаціями, партійними та громадськими структурами в екзилі.

3. Документи радянських органів влади про діяльність ОУН.

4. Пресові видання Організації українських націоналістів міжвоєнного періоду (“Розбудова Нації”, “Наш клич”, “Сурма”, “Бюлетень Краєвої Екзекутиви ОУН”), видання молодіжної структури ОУН “Юнацтва” (часопису “Юнак”).

Відповідно до завдань нашого наукового дослідження архівні джерела задля їх повнішого осмислення можна поділити на декілька блоків.

Перший – документи, що стосуються ідеологічних засад і політичних принципів Організації українських націоналістів. Значна кількість цих матеріалів зосереджена у Центральному державному історичному архіві м. Львова, фонд 205 “Прокуратура апеляційного суду у м. Львові” [33, 34, 35, 36], Центральному Державному Архіві Громадських Організацій [37, 38]. Вони дають змогу розкрити основні програмні положення ОУН, прослідкувати їх еволюцію протягом міжвоєнного періоду діяльності ОУН.

Другий блок документів стосується безпосередньої діяльності ОУН за розв'язання українського питання у Західній Україні, він розкриває методи і форми боротьби, стратегію і тактику. Його основу складають документи, що містяться в архівах ДАТО, фонд 231 “Тернопільське воєводське управління поліції” [39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 58]; ДАІФО, фонд 2 “Станіславське воєводське управління” [59, 60, 61, 62, 63, 64]; ДАЛО, фонд 108 “Львівське повітове управління державної поліції” [65, 66, 67, 68, 69, 70]; ЦДІА у м. Львові, фонд 205 “Прокуратура апеляційного суду у м. Львові” [71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86].

Документи цього періоду дають доволі детальну картину тактико-стратегічної бази ОУН, розкривають хід та зміст основних акцій українських націоналістів у міжвоєнний період, окреслюють мету боротьби ОУН.

Опрацьовані нами архівні джерела другого блоку документів дають розуміння резонансних акцій Організації українських націоналістів: саботажної акції 1930 р. - ЦДІА у м. Львові, фонд 371 “Шухевич Степан, адвокат” [87, 88, 89, 90, 91], ДАТО, фонд 275 “Тернопільська повітова команда поліції” [92, 93, 94]; шкільної акції 1933 р. – ДАЛО, фонд 336 “Львівське повітове управління державної поліції” [67, 71], ДАІФО, фонд 68 “Станіславське повітове управління державної поліції” [62, 63]; терористичних актів: вбивство Чеховського 1931 р. – ЦДІА у м. Львові [72], вбивство Т. Голуфки 1932 р. - ДАЛО [68], вбивство Д. Перацького ЦДІА у м. Львові [76], вбивство Майлова ЦДІА у м. Львові [87].

Аналізуючи зміст даних документів, ми прийшли до висновку, що зовнішня мета організації зазначених акцій була спрямована на загострення української проблеми на міжнародній арені, що в свою чергу призводило до зацікавлення нею великими державами.

В даному контексті актуальними є документи, що відображають ставлення до військово-політичної діяльності ОУН ряду політичних структур українського національно-визвольного руху: Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Української соціал-радикальної партії (УСРП), Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) - ДАТО [95], ДАІФО [60], ДАІФО [61], ДАЛО [69].

Ці документи розкривають політичний зміст українського національно-визвольного руху в умовах польської окупації, показують генезис відносин всередині правого крила українського національно-визвольного руху, між ОУН і УНДО – від об'єднавчих до відверто конфронтаційних (консолідація та реакція ОУН) - ЦДІА у м. Львові [92]. Протистояння між ОУН та КПЗУ знаходимо в документах архівів ДАТО [52], ДАЛО [69], ЦДАГО [38].

Цінною є інформація про ситуативну співпрацю між ОУН та КПЗУ - ДАТО [41], хоча це інформація польських звітів, тому потребує критичного осмислення. Зміст цих документів дозволяє з'ясувати і порівняти методи та форми боротьби за розв'язання українського питання, пропонувані різними українськими політичними організаціями, внаслідок чого можна визначити найбільш реалістичну стратегію створення незалежної держави.

Із ряду акцій Організації українських націоналістів, що політично загострювали українське питання в Польській державі та на зовнішньополітичній арені, слід виділити: “Саботажна акція” (1930 р) - ДАТО [51], ЦДІА [76], ДАІФО [65], “Шкільна акція (1933 р.) – ДАЛО [66], ДАТО [54]; терористичні акції: вбивство комісара Чеховського (1931 р.) – ЦДІА [82], вбивство сеймового посла Т. Голуфки (1932 р.) – ДАЛО [67], вбивство радянського консула Майлова (1933 р.) – ЦДІА у м. Львові [79], ДАЛО [71], вбивство міністра Д. Перацького (1934 р.) – ЦДІА у м. Львові [85].

Документальні джерела, що розкривають зміст даних націоналістичних, революційних актів, є актуальними для нашого дослідження, оскільки в них відбито організаційну стратегію ОУН на західноукраїнських землях, а також ставлення польської влади та міжнародної спільноти до українського організованого націоналістичного руху. Аналіз цих двох факторів дозволяє з'ясувати реалістичність форм та методів боротьби ОУН, спрямованої на розв'язання українського питання у міжвоєнний період.

Доволі цікавими для аналізу є той факт, що терористичні акції посилились після Берлінської конференції ОУН (червень 1933 р.), водночас в цей період виходять інструкції Крайової Екзекутиви ОУН щодо посилення шпигунської акції у Польській державі - ДАТО [49, 50], ДАІФО [64]. Керівництво шпигунською акцією безпосередньо здійснювала розвідувальна реферантура КЕ ОУН. Аналіз даних акцій дозволяє зробити висновки про зовнішньополітичні стратегічні кроки українських націоналістів. У даному контексті терористична та шпигунська акції спрямовувалися на створення “фактору сили” в Західній Україні Це мало б зацікавити котрись із великих держав, що прагнули переділу Версальської політичної схеми. Із приходом до влади у 1933 році нацистської партії в Німеччині та посиленням нею ревізіоністських настроїв у Європі дана тактика виглядала чи не

найреалістичнішою в плані вибору зовнішньополітичного партнера.

Документи ДАТО [47, 48], ДАЛО [70], ДАІФО [65] засвідчують, що спрямованою на розв'язання української проблеми була і потужна теоретична база ОУН. Так, теоретичні концепції вирішення питання української державності містяться в статтях “Наша політика” (1930 р.) - ДАІФО [62], ЦДІА у м. Львові [92]. Доволі чіткою, ретельно обміркованою щодо визначення засобів та методів націоналістичної боротьби є стаття-інструкція “Засоби та методи ОУН (Поділ засобів та методів)”, опублікована в 1932 році у Бюлетні Крайової Екзекутиви ОУН. В даній статті всі акції поділено на конструктивні та деструктивні, окрім цього з'ясовувано, хто є партнером у боротьбі, а хто ворогом. У такий спосіб встановлено градацію: “наші сили”, “нерішені сили”, “ворожі сили” – ЦДІА у м. Львові [77].

Масштабність боротьби ОУН у першій половині 30-х років можемо простежити через діяльність пропагандистської реферантури Крайової Екзекутиви ОУН. Кожного року протягом 30-х поширювались десятки тисяч листівок, сотні тисяч брошур-інструкцій. Так, протягом 1932 року Тернопільська Окружна Екзекутива видрукувала циклостилевим способом понад 15 тисяч листівок – ДАТО [57].

Окрім продукції місцевих підпільних друкарень, у Західну Україну надходило багато агіт-матеріалів з діаспори, друкованих Проводом Українських Націоналістів. Документи Державного архіву Тернопільської області дозволяють прослідкувати деякі схеми отримання націоналістичних часописів з діаспори: вони приходили під маркою художньої літератури із Югославії чи Болгарії на ім'я людей, які не були причетні до організаційної роботи і родичі яких працювали в цих країнах – ДАТО [48].

Про активність пропагандистської реферантури КЕ ОУН свідчить і той факт, що Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН польські слідчі органи перекладали на польську мову для детальнішого вивчення та розповсюдження серед воєводських та повітових управлінь поліції – ЦДІА у м. Львові [89], ДАЛО [69].

Цілком закономірно, що ОУН як молода організація (йдеться про віковий ценз, політичну амбітність та максималізм, енергійність) проводила активну молодіжну політику, якраз задля цього була створена молодіжна націоналістична організація “Юнацтво ОУН” як структурна ланка ОУН – ДАЛО [70]. Аналіз програмних документів “Юнацтва” ОУН свідчить про широкий діапазон політичних інтересів українських націоналістів. Адже окрім “Юнацтва”, оунівці створювали окремі молодіжні структури із незалежними назвами – ДАТО [71]. Під впливом ОУН розвивали діяльність західноукраїнські молодіжні організації “Луг”, “Сокіл”, “Січ” – ДАТО [72].

Із 1931 року виходив журнал “Юнацтва” ОУН “Юнак” – ЦДІА [75]. Матеріали періодичного видання засвідчують революційне виховання молоді в структурах ОУН. Варто зауважити, що дана революційна методика виховання молоді дала свій результат в ході Другої світової війни.

Матеріали ЦДІА у м. Львові [73] доводять зв'язок зі схожими організаціями Центрально-Східної Європи: “Усташі” (Хорватія), “Лісові Брати”

(Латвія). Архівні документи фіксують факт налагодження контактів через М. Лебеда із керівними структурами “Усташів”, що знаходилися в Італії. Це підтверджує думку політолога Лисяка-Рудницького про те, що український націоналізм (націоналістичний рух) є прототипом аналогічних рухів ряду аграрних суспільств Центрально-Східної Європи.

Особливо цінними є матеріали співпраці Проводу українських націоналістів із керівництвом Литовської держави – ЦДІА [35]. Вони допомагають з’ясувати критерії вибору зовнішньополітичних партнерів ОУН для ведення боротьби на міжнародній арені.

Досліджуючи тематику боротьби ОУН за розв’язання українського питання, необхідно детально прослідкувати та вивчити зовнішньополітичну діяльність українських націоналістів. Керуючись документами, в зовнішній політиці ОУН умовно можна виділити два напрямки. Перший – це створення націоналістичних структур серед української громадськості за кордоном – ДАІФО [60]. Другий – налагодження співпраці з урядами та політичними діями іноземних держав – ЦДІА у м. Львові [61].

Архівні матеріали Державного архіву Івано-Франківської області дають змогу простежити формування структур ОУН в країнах Європи (Франція, Люксембург, Бельгія, Німеччина, Болгарія, Чехословаччина, Югославія) – ДАІФО [62]. Дані документи розкривають протистояння між українськими політичними структурами діаспори у боротьбі за українську громадськість. У фондах архіву Івано-Франківської області знаходимо аналіз діяльності ОУН в Німеччині, написаний представниками Міністерства закордонних справ Польщі. Зазначені матеріали містять переконливі висновки про те, що ОУН найвпливовіша політична організація на німецькому терені [63].

Джерела ДАІФО [62] інформують нас про намагання націоналістів сконсолідувати діаспорне середовище шляхом створення координаційного центру, куди б увійшли ОУН, УНР в екзилі, гетьманці та ін. В архівах ЦДІА у м. Львові [82] зосереджені матеріали, які розкривають відносини Проводу українських націоналістів з урядом Литви. Спільними ідеями обох структур була ворожість до Польської держави. Таким чином, намагаючись розв’язати українське питання (створити державу), ОУН залучала до боротьби зовнішньополітичні ревізіоністські чинники. Цілком закономірно, що через це ОУН ставала політичним суб’єктом міжнародних відносин.

Окрему групу джерельної бази з проблематики оунівської боротьби у міжвоєнний період становить націоналістична періодика того часу. Саме у виданнях ОУН “Розбудова нації”, “Сурма”, “Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН”, “Юнак” містилися основні напрямки розвитку націоналістичного підпілля, розроблялися форми і методи боротьби, друкувались рішення Проводу та Крайової Екзекутиви ОУН. Офіційним виданням Проводу українських націоналістів із 1927 року стає часопис “Розбудова нації”, який, без сумніву, можна вважати програмним виданням українських націоналістів. У часописі найбільш повно висвітлено питання внутрішньо- та зовнішньополітичної діяльності ОУН. Питання ідеології ОУН у “Розбудові нації” розробляли І. Костарів, Ю. Вассиян, Д. Андрієвський [96, 97, 98]; організаційні питання

порушували Є. Коновалець, О. Сенік [99, 100]. Дописувачі із Крайової Екзекутиви ОУН, як правило, друкувалися під псевдонімами – Е.С., Е.Л., вони висвітлювали стан організованого українського націоналізму в Західній Україні [101, 102], розкривали ставлення ОУН до інших політичних структур українського національно-визвольного руху. Роль та значення українського питання на міжнародній арені міжвоєнного періоду визначали у своїх статтях Ярослав Дуб, Дмитро Андрієвський, Орлович Б [103, 104, 105]. Бачення розв'язання українського питання у міжвоєнний період стає об'єктом висвітлення Д. Андрієвського в його “Українській справі на міжнародній шахівниці”. “Українська справа, поколи ми самі її не запропаستимо, мусить стати тереном різних тягів і предметом політичних змагань. Але для того мусимо набути прикмет політичного чинника, а не бути лише об'єктом чужих чинів. В кожному разі ліквідація повоєнних ускладнень може стати для нас початком походу до визволення” [106]. Таким чином, зовнішньополітичний аспект українського питання в стратегії ОУН був наскрізь ревізійним.

Важливим джерелом дослідження діяльності Крайової Екзекутиви ОУН у 1929-1935 роках є видання Бюлетеня Крайової Екзекутиви. Матеріали даного видання можна поділити на декілька груп. Перша – висвітлення ідеології та ведення пропаганди ОУН [107]. Друга – відносини ОУН з “організаційним сектором” – українським політикумом. Третій – розробка тактико-стратегічної бази організації [108]. Статті у бюлетні публікувалися без будь-яких прізвищ з метою конспірації. Загалом матеріали Бюлетеня за своїм змістом були спрямовані на пошук шляхів вирішення української проблеми – створення державності.

Реалізація молодіжної політики Організації українських націоналістів прослідковується у виданні підреферантури Юнацтва Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях, щомісячнику “Юнак”. У даному націоналістичному виданні для молоді описано структуру Юнацтва ОУН – молодіжної організації ОУН, обґрунтовано методику впливу на молодь, вміщено інструкцію поведінки в підпіллі [109].

Поряд із націоналістичною періодикою важливу джерельну базу складають тогочасні пресові видання “Діло”, “Новий час”, “Батьківщина”, “Рада”, “Тризуб”, “Час”, “Дзєннік польскі”.

Важливим історичним джерелом для дослідження діяльності Організації українських націоналістів є мемуарна література безпосередніх учасників збройного підпілля 30-х років. У повоєнний період в діаспорі опубліковано спогади членів ОУН та учасників українського національно-визвольного руху. Окрему групу цих спогадів складають мемуари членів Проводу українських націоналістів В. Мартинця “Від УВО до ОУН”, М. Капустянського “Спогади”, Д. Андрієвського “Обставини 30 – х років і Провід українських націоналістів”. Цінною при дослідженні періоду створення ОУН та консолідації націоналістичного середовища у кінці 20-х рр. є праця секретаря Проводу українських націоналістів того часу Володимира Мартинця “Від УВО до ОУН”. Книга написана на основі документів конференцій українських націоналістів 1927 та 1928 років, Конгресу українських націоналістів 1929 р. Важливо, що у

ній вміщено характеристики видатних націоналістичних діячів того часу: Є. Коновальця, О. Сеніка, Ю. Головінського, Д. Донцова та ін. [110]. Володимир Мартинець використав багато матеріалів, що стосуються зовнішньополітичної діяльності ОУН. У праці “Від УВО до ОУН” чітко окреслено мету, завдання та стратегію боротьби ОУН, вказано на причини їх створення.

Згадані джерела містять характеристику діяльності ОУН у діаспорі, у багатьох випадках знаходимо в них критику оунівців, що працювали у Західній Україні. Основні моменти роботи Крайової Екзекутиви ОУН на українських землях під Польщею висвітлено в мемуарах З. Книша “У яскині лева”, Л. Ребета “Світла та тіні ОУН”. Період 30-х у діяльності ОУН детально описує провідний діяч націоналістичного підпілля Зеновій Книш у дослідженні “Дрижить підземний гук” [111]. Варто зауважити, що праці З. Книша про “польський період” боротьби ОУН є до певної міри тенденційними і відображають конфлікт поколінь. Автор здебільшого піддає суворій критиці дії Крайової Екзекутиви ОУН, яка в основному складалась із молодшої генерації націоналістів. На особливу увагу при дослідженні діяльності ОУН у міжвоєнний період, на нашу думку, заслуговує робота З. Книша “Архів Сеніка”. Адже після передачі чеською контррозвідкою польським колегам внутрішньоорганізаційного архіву ОУН польські спецслужби викрили та знешкодили чи не всю провідну структуру українських націоналістів в Західній Україні. Внаслідок цього із 1936 року в ОУН відбувається зміна методів боротьби за розв’язання українського питання. У праці “Архів Сеніка” З. Книш намагається довести, що, власне, цього архіву ніколи не було і саму справу зінспірували польські спецслужби. Дану позицію до певної міри може пояснити той факт, що у викритті “Архіву Сеніка” після розколу ОУН 1940 року бандерівська організація звинувачувала провідних “мельниківців” Я. Барановського та О. Сеніка, а оскільки З. Книш також був у мельниківській структурі, то його праця була своєрідним виправданням названих осіб. Тенденційною є мемуарна робота Лева Ребета “Світла та тіні ОУН” [112] про діяльність С. Бандери в Крайовій Екзекутиві ОУН 1933 – 1934 років відноситься

Поряд зі спогадами учасників націоналістичного руху важливими з точки зору об’єктивного висвітлення боротьби українських націоналістів є свідчення сучасників, членів різних політичних партій І. Макуха “На народній службі”, Є. Бачини-Бачинського ” Євген Коновалець у Женеві” [113, 114].

Таким чином, спільними зусиллями вітчизняних та зарубіжних дослідників закладено фундамент, який дозволив наблизитися до предметного дослідження ролі та місця ОУН в боротьбі за розв’язання українського питання у міжвоєнний період. Аналіз зазначених праць дозволяє визначити висвітлені в них основні аспекти діяльності Організації українських націоналістів, а саме: створення ОУН, програмні засади оунівців, участь націоналістів в українсько-польському протистоянні. Водночас залишаються питання, що вимагають подальшого глибшого вивчення. Не стали ще об’єктом спеціального вивчення особливості боротьби за державність українського політикуму протягом 30-х років. На особливу увагу заслуговує аналіз протистояння між представниками націоналістичного руху Краю та діаспори при виборі форм та методів боротьби

за вирішення питання української державності

Варто зазначити, що впродовж останніх років збільшилася кількість наукових досліджень, присвячених висвітлюваній темі. Та коло питань щодо боротьби ОУН за розв'язання українського питання як важливого чинника українського національно-визвольного руху потребує дальшого вивчення, осмислення та узагальнення.

РОЗДІЛ 2 СТРАТЕГІЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ОУН

2.1. Національно-визвольна концепція програмних документів ОУН

Програмні документи Організації українських націоналістів за своєю суттю та завданнями були спрямовані на обґрунтування як політичної, так і збройної боротьби за створення української держави. Це була програма силового вирішення українського питання, реакція на неможливість ведення національної боротьби демократичними засобами в окупаційних умовах. Як зазначало офіційне видання Проводу українських націоналістів “Розбудова Нації”: ”Без попереднього усунення займанців не може сформуватися суверенне державне існування українського народу. А тому – наша визвольна справа передрішує вибір революційного шляху боротьби” [115: 10]. Власне, поняття

“революційний шлях боротьби” характеризує зміст націоналістичної концепції розв’язання українського питання.

Концепцію вирішення українського питання в теоретичній спадщині ОУН необхідно розглядати в контексті розвитку ідеології українського націоналізму, що стала визначальним чинником при виборі засобів та методів боротьби. Підтвердження цього знаходимо у статті “Революційна тактика українського націоналізму”, вміщеній у часописі ОУН “Розбудова Нації”: “Під сучасний момент (початок 30-х років – Ю.Ю.) зміст українського націоналізму покривається з явищем та завданнями українського самостійницького та соборницького революційного руху на українських землях” [116: 5].

Саме ідеологія українського націоналізму, що почала бурхливо розвиватися у другій половині 20-х років, стала об’єднуючим фактором для ряду радикальних українських середовищ. За словами одного з ідеологів ОУН Юліана Вассина: “Ті ідеологічні почини увінчалися нині фактом створення ОУН, яку треба вважати одним із вкладників наростаючих молодих сил, що їх зроджує Українська Нація для великого призначення в найближчій будочності – українського державного чину” [117: 65].

В умовах повоєнної Європи український націоналізм отримав сприятливі політичні та соціально-економічні умови для розвитку і кристалізації. У внутрішньополітичному аспекті він був відповіддю на невдалі спроби соціал-демократів закріпити українську державність, тобто вирішити українське питання демократичним шляхом під час національно-визвольних змагань 1917-1920 років, тому пропагував антидемократичні гасла: авторитаризм, волонтаризм, насильство задля досягнення мети та ін. [118: 248]. В зовнішньополітичному контексті український націоналізм відображав загальноєвропейські тенденції держав та народів, невдоволених умовами Паризької мирної конференції 1919 року та встановленою нею геополітичною системою Центрально-Східної Європи, в якій не було місця для української держави.

Беручи до уваги дані аргументи, можемо стверджувати, що український націоналізм міжвоєнного періоду як ідеологічна доктрина у внутрішній площині загалом був революційним, у зовнішній – ревізійністським, що визначало концепцію розвитку тих організацій, які брали його на озброєння.

Хто ж розвивав ідеї українського націоналізму, які стали ідеологічною доктриною ОУН? У публіцистиці, особливо націоналістичній, та й наукових колах, вирішальну роль у цьому процесі відводять Дмитру Донцову – видатному ідеологу і публіцисту того часу та його твору “Націоналізм”, що вийшов друком у 1926 році. Д. Донцова зображають послідовником ідей Миколи Міхновського, висвітлених у праці “Самостійна Україна”. В той же час Донцов заперечував зв’язок власних націоналістичних ідей з Братством тарасівців, Українською народною партією і Миколою Міхновським, стверджуючи, що ідею і назву націоналізму на українському форумі він уперше виніс щойно в 1926 році, тобто у своєму творі “Націоналізм”.

На думку історика М. Сосновського, йдеться не про один, а про два націоналізми: націоналізм Міхновського і “чинний націоналізм” Донцова. Він

стверджує, що між цими націоналізмами є суттєва різниця, якої наша політична література не бере до уваги, бажаючи представити послідовність розвитку націоналізму і націоналістичної думки на Україні від початку ХХ століття до останніх років як неперервний процес.

Згідно з цими поглядами “тарасівці”, М. Міхновський, Д. Донцов, а далі цілий ряд представників націоналізму, розглядаються як складові одного і того ж процесу, яких об’єднує одна ідеологія, і які не тільки не доповнюють, але кожна чергова складова є вдосконаленням попередньої. Михайло Сосновський аргументує потребу погодитися з Д. Донцовим, що він не є “продовжувачем” ідей Міхновського, чи Української народної партії з передодня першої світової війни [119: 164]. М. Міхновський був виразником українського демократичного націоналізму, який швидше нагадує високорозвинений національний радикальний рух, що спонукав до побудови української держави на демократичних засадах, а в соціально-економічній програмі стояв на соціалістичних позиціях. Д. Донцов розвинув на українському ґрунті ідеологію т. зв. інтегрального (тоталітарного) націоналізму, відкидаючи демократію, концепцію народоправства і пропонуючи на це місце антидемократичну систему політичного і соціального ієрархізму на чолі з “правлячою кастою” як єдиним і виключним виразником національної волі. М. Міхновський вважав “народ” за рушійний чинник історичних процесів, а Д. Донцов твердив, що такою рушійною силою є “ініціативна меншість”, якій “народ” мусить підпорядковуватися [120: 166].

Висновки історика М. Сосновського доволі аргументовані, зважаючи на той факт, що ідеологію українського націоналізму у міжвоєнний період творили, крім Д. Донцова, навіть ще до появи його праці “Націоналізм”, ряд діячів громадських патріотичних організацій української діаспори та Західної України – Молода Галичина (Є. Коновалець), Група української націоналістичної молоді (Ю. Вассиян), Легія українських націоналістів (М. Сціборський).

Тоді ж з’явилося декілька періодичних видань націоналістичного напрямку, які незалежно від журналів редагованих Д. Донцовим, зробили чималий внесок у розвиток націоналістичної ідеології. У 20-тих – 30-тих роках друкувалися: “Національна думка”, орган ГУНМ в Празі (1921-1927), “Державна нація”, орган ЛУН, Прага (1926-1927); “Смолоскипи” орган СУНМ, Львів (1927-1928); “Сурма”, орган УВО (1927-1934); “Розбудова Нації”, орган ОУН (1928-1934). Дана тенденція продовжилася і після створення ОУН, зокрема у 30-тих роках, крім офіційних видань ОУН, націоналістичний рух розвинув досить широку видавничу діяльність з метою поширити націоналістичні ідеї серед народних мас на західноукраїнських землях, де до 1939 року з’явилося 17 націоналістичних періодичних видань [119: 376-377].

Порівнюючи розвиток націоналістичних ідей в українській діаспорі та Західній Україні варто відзначити, що націоналізм з початку 20-х років концептуальніше розвивався в діаспорі, це пов’язано з тим, що націоналістичні організації діяли там легально, відповідно, їх лідери мали змогу здобувати освіту як в українських, так і іноземних навчальних закладах, вільно користуватися необхідною літературою, спілкуватися з провідними діячами

аналогічних рухів інших народів Європи. В Західній Україні найбільш національно активним прошарком була молодь, яка щойно здобувала освіту. Молоді націоналісти не стільки розробляли, скільки ретельно вивчали існуючі розробки націоналістичної ідеології.

Саме тому в Західній Україні ідеологічна доктрина “чинного націоналізму” Дмитра Донцова була безапеляційно прийнята молодіжним патріотичним середовищем, окрім того Донцов сам мешкав у Львові [121: 44]. Використанню “донцовського націоналізму” західноукраїнськими радикалами сприяла асиміляційна політика польської держави, яка постійно поглиблювала та нагнітала українсько-польські суперечності.

Зважаючи на це, відмінні умови формування націоналізму в діаспорі та Краї призвели до виникнення в ідеології українського націоналізму двох течій: інтегрального націоналізму Д. Донцова та демократичного націоналізму, що брав початок із праць М. Міхновського та Ю. Бачинського. Яскравим прикладом у даному контексті можуть слугувати події Конгресу українських націоналістів, під час якого на засіданні ідеологічної реферантури, що мала закласти ідейні підвалини ОУН, точилася полеміка між діаспорними представниками Д. Андрієвським і Д. Демчуком, що відстоювали демократичний націоналізм з елементами матеріалізму та т. зв. крайовиками – Ю. Вассияном і Б. Кравцівим (молодшою генерацією), що пропагували інтегральний націоналізм, побудований на засадах волюнтаризму без будь-яких елементів матеріалізму [122: 456]. Аналізуючи зазначені тенденції, варто зауважити, що націоналістична доктрина ОУН не мала єдиного ідеолога, теоріями якого б користувалася. В основу оунівського націоналізму лягли ідеї М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, М. Сціборського, Ю. Вассияна, Д. Андрієвського, які спричинили виникнення нового ідеологічного явища, яке поряд з “чинним націоналізмом” Д. Донцова можна охарактеризувати як “організований націоналізм”. Автор праці “Теорії нації та націоналізму” Георгій Касьянов стверджує, що поряд з “інтегральним націоналізмом”, уособленням якого дослідники вважають Організацію українських націоналістів та її попередників – Легію українських націоналістів та Союз української націоналістичної молоді, – існував споріднений з ним, але дещо відмінний варіант радикального тоталітарного націоналізму, так званий “донцовський націоналізм”. Між донцовським “чинним” націоналізмом і так званим “організованим” націоналізмом (ідеологія і рух ОУН), хоча вони й були спорідненими явищами, існували досить серйозні розбіжності: “організований” націоналізм при всіх своїх крайнощах пропонував певну конструктивну програму і мав риси систематичного світогляду, політичної доктрини, тоді як чинний націоналізм Д. Донцова був набором емоційних закликів і не являв собою системи [123: 319]. З іншого боку, роздумує Г. Касьянов, навряд чи ОУН мала б такий успіх і вияв у західноукраїнському суспільстві кінця 1920 – початку 1930-х років, коли б психологічний ґрунт не підготував “донцовський” націоналізм.

Яка все ж таки відмінність між “оунівським” націоналізмом (або “організованим”) і донцовським “чинним”. На нашу думку, націоналізм

Донцова – це суто ідеологічне (теоретичне) явище, без його практичного політичного втілення. Доказом у даному випадку служать дії Д. Донцова, коли він відмовився стати офіційним ідеологом організованого націоналістичного руху і не очолив ідеологічну реферантуру ОУН.

Так званий “організований націоналізм” варто розглядати виключно в політично-практичній площині, саме через це він мав риси політичної доктрини, був концепцією національно-визвольної боротьби. Це прослідковується на сторінках офіціозу ОУН – “Розбудові Нації”: “Вихідною точкою для українського націоналізму є ствердження факту, що Українська Держава не існує. Тому визвольна справа – здобуття Самостійної й Соборної Української держави – стає на цілий ріст перед сучасним поколінням” [116: 7]. Іван Лисяк – Рудницький констатував, що політичний аспект “організованого” націоналізму ОУН був яснішим від ідеологічного. За його словами, націоналісти не розрізняли між демократичними й тоталітарно-комуністичними відмінами соціалізму та представляли українські демократичні партії (наприклад, галицьких радикалів), як “півкомуністів”. Націоналісти проголошували себе послідовниками “ідеалістичного” світогляду, який розуміли як антитезу не тільки до матеріалістичної філософії марксизму-ленінізму, але також до позитивізму, визнаючи якого були корифеї української демократичної думки (В. Антонович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський). На противагу до цих течій, що намагалися будувати свій образ світу на науковій основі, націоналізм проголошував примат волі над розумом, чину над думкою, життя над теорією.

У прагматичному плані націоналізм підпорядкував традиційні моральні вартості вимогам політичної доцільності, згідно з принципом – “мета виправдовує засоби.” Політична ж програма націоналізму була ясніша. Основою політичного ладу в майбутній українській державі мала бути влада одного руху (монопартійність) та провідницький принцип “вождизм” [124: 251].

Узагальнюючи процес формування ідеологічної бази Організації українських націоналістів, варто відзначити ряд прикметних рис, що стали його особливостями. “Організований” націоналізм зародився у 20-х роках, спочатку як духовний фермент молодшого покоління, як протест на занепад української державності та шукання нових доріг у повоєнній дійсності [125: 53]. Складовими націоналізму ОУН стали ідеї мислителів як довоєнного періоду (М. Міхновського, Ю. Бачинського), так і повоєнного (Д. Донцова, В. Липинського, М. Сціборського, Ю. Вассіяна ін.). Проте варто визнати, що базовими для ідеології ОУН стали ідеї “чинного” націоналізму Д. Донцова. Незважаючи на це, ряд сучасних дослідників націоналістичної ідеології, зокрема, Г. Касьянов, М. Сосновський, виділяють націоналізм ОУН як окреме ідейно-політичне явище, ставлячи його поряд із націоналізмом Д. Донцова, М. Міхновського [119:167].

“Організований” націоналізм був не лише ідеологічною концепцією, а спрямовувався у практичне русло і слугував доктриною національно-визвольної боротьби.

Зважаючи на контекст нашого дослідження, відзначимо, що “організований” націоналізм ОУН за своєю суттю і метою був спрямований на

боротьбу за розв'язання українського питання, тобто створення української державності.

Таким чином, у другій половині 20-х років існувало декілька напрямків української націоналістичної думки, як існував і ряд націоналістичних організацій (ГУНМ, СУНМ, УВО, ЛУН). Український націоналізм міжвоєнного періоду, незважаючи на поліваріантність його формування, мав одну спільну рису — він пропагував боротьбу за створення української держави, що, безумовно, вимагало консолідації представників націоналістичного руху. Саме об'єднання політичних структур Краю та діаспори, що стояли чи ставали на націоналістичну ідеологічну платформу, було необхідною умовою задля позитивного розв'язання українського питання. В декларації Крайової Екзекутиви українських націоналістів йдеться: “ОУН підкреслює, що проблеми народного визволення можна розв'язати лише через використання всіх сил цілого народного організму і аргументу боротьби” [126: 9].

Процес створення теоретичної програми українських націоналістів пройшов декілька етапів. Перший припадає на період об'єднавчих процесів у націоналістичному середовищі Краю та діаспори 1927 – 1929 років.

На цій стадії питання боротьби за українську незалежність стало аргументом до об'єднання ряду націоналістичних структур в Організацію українських націоналістів. Консолідація націоналістів відбулася через першу (1927р.) та другу (1928р.) конференцію українських націоналістів. Розробки стратегії вирішення українського питання даного періоду знаходимо в постановах та рішеннях цих конференцій [127: 114].

Другий етап займає порівняно короткий проміжок часу - 27 січня – 3 лютого 1929 року, тобто події Конгресу українських націоналістів. Саме цей етап характеризується найповнішим теоретичним наповненням концепції боротьби за розв'язання українського питання – через постанови Конгресу, які лягли в основу діяльності ОУН [37: арк.3].

Третій етап припадає на першу половину 30 – х років (1929-1935 рр.) Він відзначається практичною реалізацією постанов Конгресу та рядом доповнень у вигляді постанов конференцій цього часу, а також пропагандивними деклараціями, заявами, ідеологічними напрацюваннями [38: арк.5].

Невирішеність питання української державності в матеріалах першої та другої конференції українських націоналістів постає водночас генератором поступу та основним аргументом інтеграції націоналістичного руху.

Розвиток націоналістичного руху в постановах першої конференції українських націоналістів асоціюється з боротьбою за національне визволення, тобто за розв'язання українського питання. Про це неоднозначно проголошувалось у матеріалах першої конференції українських націоналістів: “Сильні вірою у високе призначення свого народу, палені соромом за пониження своєї Батьківщини, свідомі своєї місії в борні за долю України, націоналісти відчували, що для поневолених немає порятунку, доки не підпорядкують часове і підрядне вічному й основному в бутті нації та доки не здобудуться на одностійкий будуючий чин” [127: 3].

Виступаючи єдиним чинником в українському політикумі, який проголошував збройну боротьбу задля здобуття української незалежності, націоналісти ідеологічно і практично ставили себе на чолі національно-визвольного руху. Тим самим вони вступали у протистояння з українським політикумом та проявляли різко авторитарний характер власної доктрини. На думку націоналістичних ідеологів, у другій половині 20-х років націоналізм набрав політичної потужності, та початкова стадія розвитку українського націоналізму мала стихійний характер. Через це гостро відчувався брак осередку націоналістичного руху. “Конечність його оформлення, – за словами дослідника ОУН Петра Мірчука, –загально відчута й продиктована внутрішніми обставинами, привела українських націоналістів до зближення, порозуміння та шукання способів координації свого чину. Вислідом цього були конференції українських націоналістів”. Перша конференція визначила “доцільність і конечність” централізації подальшої праці націоналістів і вирішення української проблеми через національну революцію: “Цим шляхом організований, послідовний український націоналізм, відкидаючи всякі орієнтації на зовнішні сили, хоче й буде йти до перебрання в свої руки керми українського національно-політичного життя й змагатиме до відновлення та оборони незалежної Самостійної Соборної Української національної держави” [12: 158].

Секретар Проводу українських націоналістів Володимир Мартинець у статті “По конференції” основну увагу звернув на причини та необхідність появи нової націоналістичної організації: “З часом в міру поширення націоналістичних ідей, розросту націоналістичних організацій та скріплення націоналістичних елементів, як рівно ж при рівночаснім зростаючим розкладі та щораз більшим занепаді партійного життя, заходить потреба деякої зміни дотеперішнього характеру націоналістичного руху. Відчувається загальна потреба, щоб український націоналізм став вже нині реальним самостійним чинником політичного життя...” [110: 207].

Тож причини консолідаційних процесів залишилися з’ясованими, власне , вони порушили необхідність створення загальної націоналістичної структури. Саме питанню необхідності об’єднання націоналістів була присвячена перша конференція. “Отже тим самим визначено перше найближче завдання для націоналістичного руху: оформлення в єдину націоналістичну організацію“ [127: 4].

Друга конференція відбулася у Празі 8-9 квітня 1928 року. Основні її рішення стосувалися питання про відмежування українських націоналістів від усіх націоналістичних партій і груп та перебрання Проводом українських націоналістів зовнішньо-політичного представництва організацій українських націоналістів. Відмовившись від співпраці з українським політикумом, українські націоналісти таким чином виокремлювали свою боротьбу за вирішення української проблеми та представляли її на міжнародній арені. Про це йдеться у матеріалах другої конференції: “Ухвалено дві постанови, які в історії організованого українського націоналізму є великим кроком вперед. Перше – це перебрання Проводом заступництва організованого націоналізму назовні. Друге – це відмежування Проводу, а разом із тим усіх націоналістичних

організацій, що вступили з ним у зв'язок, від усіх існуючих партій політичних груп і центрів. Обидві ці постанови тісно між собою в'яжуться й означають поступуючу консолідацію та повне усамостійнення організованого українського націоналізму, який тим самим набирає характеру окремого чинника в нашому політичному житті" [110: 34]. Дані постанови взаємопов'язані. Свідченням цього є те, що під "зовнішньою" діяльністю Проводу українських націоналістів розуміється не тільки співпраця з міжнародними організаціями, але також зв'язки з різними українськими організаціями. Отож, з постанови про зовнішньополітичну діяльність ПУНу випливає курс на відмежування від інших учасників національно-визвольного руху. Загалом дані тенденції зводились до того, що "націоналізм має стати самостійним політичним чинником."

Пориваючи з українськими політичними структурами та забезпечуючи собі самостійне існування, націоналісти одночасно декларували, що позитивне розв'язання українського питання бачать через конструктивні, а не деструктивні дії серед українського політикуму. Зокрема, у статті Д. Андрієвського "Не хочемо внутрішньої боротьби й політичного хаосу" йдеться про те, що "проводові чужі всякі спроби об'єднань різних українських партій та центрів, але так само чужі йому спроби розбивання їх, поглиблювання анархії та збільшення партійної кризи. Далекі від цього, щоб перешкоджати всякому здоровому національному чинові, без огляду на те, від кого він походить, що більше, готовий кожний такий чин підтримати" [128: 257].

На першій та другій конференціях українських націоналістів проблема української бездержавності була основним аргументом доцільності створення єдиної націоналістичної організації, яка шляхом революційної боротьби могла б здобути незалежність держави. "Створення ОУН призначене для великого в найближчій будочності – українського державного чину", – підкреслював Юліан Вассиян [117: 67]. Виходячи з цього, можемо припустити, що на першому етапі творення ОУН у 1927-1928 роках генезис українського питання в теоретичній спадщині націоналістів асоціювався з інтеграційними процесами в націоналістичному середовищі зазначеного періоду. Так, на першій конференції українських націоналістів у 1927 році було визначено необхідність створення Організації українських націоналістів, як чинника боротьби за позитивне вирішення української проблеми.

Друга конференція українських націоналістів виділила націоналістичний рух як самостійний фактор, відмежувавши інші політичні українські групи. Цим самим було визначено власний шлях до розв'язання українського питання, що полягав у постійній активізації широких мас українства, загостренні українського питання на міжнародній арені та підготовці національної революції і, як мети, створення Української Самостійної Соборної Держави. В даному контексті доречна теза представника ПУНу Д. Андрієвського: "Отже, для українських націоналістів при зіставленні їх з іншими політичними партіями не йде про розбіжність програм. З кожної програми вони можуть покористуватися й кожна з них в цілому для них не до прийняття. Метою і завданням їх буде синтезувати дійсно органічні змагання нації" [129: 157].

Конференції українських націоналістів, що відбулися у 1927 та 1928 роках, були підготовчими етапами процесу скликання Конгресу українських націоналістів, який проходив 27.01 – 3.02. 1929 року у Відні. Згідно із метою його скликання створено Організацію українських націоналістів та теоретично визначено основні ідеологічні та суспільно-політичні напрямки діяльності [53: арк.14]. У першому випуску часопису Проводу українських націоналістів “Розбудова Нації” за 1929 рік йшлося: “...український націоналізм змагатиме, з одного боку, до зміни теперішнього державно-політичного стану шляхом національної революції, а з другого боку, до зміни внутрішніх господарсько-суспільних умов шляхом послідовних реформ. З цим в’яжеться також і виокремлення трьох етапів у творенні української держави: підготовка, відновлення й закріплення та зрештою нормальний розвиток”. Поділ на три етапи знаходимо і в тезах військової та міжнародної політики, що має спочатку “маніфестувати українську проблему, як рішачу для розв’язання східно – європейської проблеми, а далі шляхом належного використання міжнародних взаємовідносин – перейти до здійснення своєї максималістичної програми” [127: 7].

Конгрес українських націоналістів визначив: “Програма українського націоналізму тісно пов’язана з Організацією українських націоналістів, що єдина мала б цю програму здійснювати, бо ж ніяка класова або територіально обмежена партія не могла б це робити” [76: арк.3]. Аналіз програмних документів Конгресу чітко визначає національно-визвольний характер Організації українських націоналістів. Цікавою у даному випадку є думка польського політолога, члена наукового інституту вивчення комунізму Адама Страпінського, яку він виклав у праці “Wywrotowe partje polityczne”, що вийшла друком у Варшаві в 1933 році. Автор, характеризуючи комуністичні організації, зазначає: “...ОУН є політичною організацією..., однак вона не має місця в нашій праці, так як не має на меті суспільного (чи соціального) перевороту, а створення власної держави, незалежної від Польщі” [2: 14].

В іншій польській політологічній праці З. Урбанського Організація українських націоналістів характеризується як нелегальний незалежницький (irredentyczny) рух [1: 66].

Документальну базу Конгресу українських націоналістів, як вже зазначалося, можна поділити на два блоки матеріалів. Перший стосується національно-визвольної боротьби, національної революції; другий – розбудови держави, що передбачав: державний устрій, соціально-економічні постанови, зовнішню політику, військову, релігійну, шкільну політику, культуру і мистецтво. В постановах Конгресу українських націоналістів теоретичні розробки щодо ОУН можна віднести до першого блоку матеріалів, оскільки організація створювалася задля посилення національно-визвольної боротьби та з метою здобуття державності. Зокрема, в 9 розділі постанов Конгресу зазначено: “Беручи ідею Української Самостійної Соборної Держави в підставу свого політичного діяння, Організація українських націоналістів ставить себе у категоричне протиставлення до всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляться та протидіятиме

всяким політичним заходам одиниць та колективів, що будуть відхилятися від повищих засад” [85: арк.10].

В концепції національно-визвольної боротьби Організації українських націоналістів розроблено та описано три етапи діяльності. Перший передбачав підготовку національної революції, тобто визвольні змагання, в ході яких всі політичні сили повинні підпорядкуватися націоналістам.

Даний етап характеризувався національною диктатурою, монопартійністю, авторитаризмом. Як зазначав один з провідних членів ОУН Я. Богуш в теоретичному виданні організації, часописі “Розбудова Нації: ”Ми націоналісти проти інституту диктатури, як форми державного ладу за нормальних умов життя нації. Ми лише обстоюємо національно-революційну диктатуру, як перехідний стан, бо вона дає можливість українській нації... в найкоротший час вибороти собі визволення та незалежну державність” [130: 256]. Дана теза заперечує твердження ряду науковців про авторитарну концепцію українських націоналістів щодо побудови держави на принципах вождизму та монопартійності. На думку дослідника Ярослава Сватка, українські націоналісти майбутню державу бачили парламентсько-президентською республікою з федеральним устроєм та місцевим самоврядуванням [131: 22]. Диктатуру передбачено лише на період національно-визвольної боротьби, і за своєю суттю вона була прототипом військової дисципліни, оскільки її планували використовувати тільки під час військової боротьби за державність. Підтвердження цього знаходимо статті В. Мартинця “По Конгресі”: ”Під час національної революції створення і діяльність великих законодавчих органів чи установ самоврядування не тільки були б неможливими, але й некорисними. Разом із тим і диктатура серед нормальних відносин була б невинуватною. Проте під час визвольних змагань національна диктатура є єдиною відповідною формою державної влади, бо перехід влади з рук пролетарської диктатури в руки національної диктатури найменше відіб’ється на організації нації” [132: 355].

У наведених джерелах зазначено, що влада від пролетарської диктатури повинна перейти до диктатури національної, а це зайвий раз доводить, що українські націоналісти брали на озброєння авторитарні методи, притаманні тогочасній Європі.

Матеріали Конгресу українських націоналістів дозволяють проаналізувати соціально-економічну програму ОУН. У вступних тезах до соціально-економічних постанов Конгресу українських націоналістів йдеться, що “господарське життя країни буде побудоване на основі співпраці держави, кооперації та приватного капіталу. Поодинокі ділянки народного господарства будуть розділені між ними, стануть предметом їх рівночасного й рівнорядного діяння у залежності від корисності цього для цілості народного господарства та для інтересів держави” [127: 4].

Аграрна політика українських націоналістів передбачала привласнення поміщицьких земель без викупу, побудову селянського господарства на праві приватної власності, інтенсифікацію приватних господарств, підтримку сільсько-господарської кооперації, надання сільському господарству дешевих кредитів.

Промислова політика визначала, що “підприємства тих галузей промисловості, що є важливі для існування та оборони країни будуть державні. Інші підприємства будуть залишені приватному капіталові поодиноких осіб і асоціацій на основі вільної конкуренції та приватної ініціативи. Держава дбатиме про раціоналізацію всіх родів промисловості” [87: арк.8].

Торгівельні операції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках мали бути розподілені між приватним капіталом, кооперацією і державою, яка контролювала торгівлю виробами націоналізованої промисловості та головні види перевозу.

У фінансовій політиці передбачалося, що податкова система буде базуватися на єдиному, рівному, поступовому й безпосередньому податку при збереженні обмеженої кількості посередніх податків. Держава дбатиме про розвиток банківської системи в усіх сферах життя.

В соціальному плані держава регулюватиме взаємовідносини між суспільними групами. Працедавці і працівники матимуть право вільних персональних і колективних умов в усіх справах, що стосуються взаємних інтересів.

Виходячи із соціальних принципів, програма Конгресу передбачала співпрацю всіх виробничих верств українського народу, яку державна влада здійснюватиме регулюванням взаємовідносин поміж соціальними групами, зокрема, між капіталом і працею на засадах свободи праці, права коаліцій і вільних умов працівників й працедавців. Разом із тим буде затверджений восьмигодинний робочий день та загальне соціальне забезпечення [77: арк.12].

Передбачалось відокремлення церкви від держави, введення обов’язкової безплатної державної школи, створення єдиної регулярної армії та флоту [127: 5].

Аналізуючи загалом політичну та соціально-економічну програму Організації українських націоналістів, варто відзначити її футуристичний характер. Адже такі пункти, як державне будівництво, економічна та соціальна політика, могли реалізовуватись тільки після позитивного розв’язання українського питання, тобто здобуття незалежності. Це розуміли і націоналістичні лідери, що формулюючи бачення власної зовнішньої політики, яка практично розкривала їх стратегічний курс. ”Здійснення постулату української державності, – зазначалося у постановах Конгресу, – передумовляє активізацію політичного життя українського народу, заманіфестовану назовні для зазначення української справи, як рішачого чинника в питанні східно-європейського політичного стану” [133: 347]. Власне, цю тезу можна вважати формулою національно-визвольної боротьби ОУН протягом міжвоєнного періоду.

Постанови Конгресу визначили для стратегічного курсу ОУН два важливих завдання. Перше полягало у тому, що в умовах існування системи колективної безпеки європейських держав немає місця для існування української держави, тому ОУН виступила відверто ревізіоністською силою в геополітичних відносинах Центрально-Східної Європи. Друге передбачало, що ОУН виокремлювалася із традиційного українського політикуму своєю

орієнтацією на власні сили. ”Відкидаючи в засаді традиційні методи боротьби орієнтуватися у визвольній боротьбі на котрогось з історичних ворогів української нації, українська зовнішня політика здійснюватиме свої завдання шляхом союзних зв’язань із тими народами, що вороже відносяться до займанців України”, - зазначалося у розділі “Зовнішня політика” постанов Конгресу українських націоналістів [134: 248].

Ці завдання та визвольна боротьба, заснована на національній диктатурі, на думку українських націоналістів, могли призвести в умовах міжвоєнного періоду до позитивного розв’язання української проблеми “та до досягнення суб’єктивної ролі України в міжнародній політиці” [135: 346]. Саме така інтерпретація даного питання дозволяла українським націоналістам ігнорувати решту політичних структур та визнавати їхню діяльність в умовах орієнтації на котрогось з історичних ворогів “недоцільною та неефективною”, а відтак переконувало у неможливості їх загальнонаціонального лідерства” [136: 350].

Політична програма ОУН виходила з тези, що для “Української Нації в стані її політичного поневолення начальним постулатом є створення політично-правної організації означеної Українська Самостійна Соборна Держава” [127: 9]. Натомість, соціально-економічна концепція викликала багато суперечок та закидів із сторони опонентів організованого українського націоналістичного руху.

Дискусію викликала соціальна спрямованість економічної програми та державний контроль за економікою, що наближало її до більшовицького варіанту, який діяв у Радянській Україні.

Так, часопис УНР в екзилі “Тризуб” за 5 травня 1929 року дав таку оцінку програми ОУН: ”Такі наміри націоналістів, як удержавлення лісів і обмеження продажу лісів явно викривають етатські нахили наших майбутніх диктаторів. Яка ж тоді лишається різниця у методах в порівнянні з більшовизмом? Так само на більшовицький манер збираються націоналісти збудувати і соціальну базу влади... Очевидно, було б ніяково говорити серйозно про програму і партію націоналістів” [137: 248]. Зрозуміло, що це у більшій мірі суб’єктивна оцінка політичного опонента. Водночас секретар Проводу українських націоналістів В. Мартинець у статті “По конгресі” вказує на подібність програми із більшовицькою, аргументуючи це тим, що “радянська програма має багато позитивного, лише викривленого комуністичною дійсністю” [116: 5]. На нашу думку, схожість обох соціально-економічних програм різнополярних організацій пояснюється самою суттю радикальності обох середовищ.

Постанови Конгресу українських націоналістів стали концептуальною програмою розв’язання української проблеми для Організації українських націоналістів. Саме у постановах окреслено форми боротьби, її послідовність на різних етапах становлення української державності.

Важливим є той факт, що в даних документах українське питання розглядалося не виключно у внутрішньоукраїнському аспекті, а в комплексі зовнішньополітичних факторів Центрально-Східної Європи.

На думку націоналістів, вирішення національного питання українців могло забезпечити стабільність цього регіону: "Треба їх (великі держави) переконувати, що ні сталого миру, ні стабілізації на Сході Європи не буде ... без остаточного вирішення українського питання" [101: 105].

Аналіз програмних засад Організації українських націоналістів дозволяє зробити наступні висновки. Матеріали Конгресу українських націоналістів були спрямованні на обґрунтування силового шляху вирішення українського питання. Національно-визвольний характер боротьби ОУН визначався ідеологією українського націоналізму. Проблема української бездержавності стала основним аргументом інтеграції націоналістичних середовищ. Українське державотворення, на думку керівників ОУН, мало складатися з трьох етапів. Тільки на першому етапі національно-визвольної боротьби (підготовки і проведення національної революції) передбачалося використовувати принципи вождизму, диктатури, монопартійності; на інших етапах ці принципи визнавалися шкідливими. Це ставить під сумнів твердження ряду науковців про тоталітарну суть організованого українського націоналістичного руху.

2.2. Військова доктрина ОУН

Вирішення української проблеми Організація українських націоналістів у міжвоєнний період однозначно розглядала в контексті військового конфлікту в Центрально-Східній Європі. Зокрема, у постановах Конгресу українських націоналістів, в 5 розділі "Військова політика", зазначалося: "Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та вможливить упорядкування Української Держави" [127: 13]. Підготовка до народного повстання, а відтак до війни, для українських націоналістів була лише одним із трьох етапів боротьби за незалежність, відповідно до яких буде змінюватися "організація української військової сили" [138: арк. 6]. Перші роки діяльності ОУН були важливими з огляду створення теоретичної та практичної бази для підготовки до майбутнього військово-політичного конфлікту. Поставлені в період становлення завдання передбачали вирішення двох важливих проблем: перша – розбудова підпільної організаційної структури; друга – підготовка "українських народних мас до збройної боротьби, організаторів та вишколених провідників" [139: арк.47]. Виконання зазначених завдань стало основою формування військової доктрини ОУН міжвоєнного періоду. Концепція військової боротьби українських націоналістів 30-х років формувалася на основі теоретичних напрацювань та практики збройної боротьби Української військової організації. Згідно з матеріалами I Конгресу українських націоналістів (беручи до уваги тенденцію до об'єднання націоналістичних організацій) УВО зберігала свою автономну структуру, хоча дискусії з цього приводу точилися до 1930 року. Напрямки розвитку військової доктрини українських націоналістів у 30-х рр. можна простежити у виданні пропагандивного відділу Української військової організації "УВО" 1929 року. Зокрема, особливу увагу в ній приділено методам збройної боротьби: терору,

саботажем, партизанській боротьбі. Водночас у відозві УВО зазначалося, що “УВО не ставить терористичної діяльності як виключного свого завдання... УВО є революційною організацією, якої основним завданням пропагувати думку загального революційного зриву українського народу з метою створити національну самостійну з’єднану державу” [140 : 15].

На Празькій конференції Організації українських націоналістів 1930 року для розмежування політичної діяльності ОУН та військової УВО Проводом українських націоналістів було прийняте рішення про паралельне існування двох організацій. УВО стала реалізатором військової акції українських націоналістів. Саме в її середовищі визріла теорія “перманентної революції”, взята за основу практичної реалізації військової доктрини ОУН у першій половині 30-х рр. У жовтневому номері УВО “Сурмі” вийшла стаття “Перманентна революція”, в якій окреслювалися методи підготовки загальнонародного повстання (революції) на західноукраїнських землях. В ній зазначалося: “Народне повстання..., революцію цілого народу, треба підготовляти в широких масах революційними способами, а не “лояльністю”, “угодовщиною”, “легальщиною” – взагалі миром” [141: 5]. Основу методів “перманентної революції” склали: саботажі, терористичні акти, експропріації. Особливої уваги та аналізу з позиції сьогодення вимагає дослідження теорії та практики тероризму українських націоналістів.

Терористичну діяльність Організації українських націоналістів варто розглядати у двох аспектах: теоретичному та практичному. Теоретичні засади тероризму українських націоналістів формувалися на програмній та практичній базі Української військової організації, що сформувала офіційне ставлення до терору ще протягом 20-х. Терор трактувався УВО як засіб пропаганди, як антитерор, як самооборона від польського державного терору. Згідно з визвольною концепцією УВО: “Терор носить моральні риси через те, що він є відповіддю на гвалт народу. Терор то сила, яка стає в обороні людських прав проти безправного гвалту. Терористичний акт, є акт всенародного вироку, виступає проти тиранії і виборює волю для народу” [142: арк.12]. Розробки теорій тероризму в УВО були необхідними для обґрунтування діяльності, яка передбачала наявність відповідних елементів терору (атентати, експропріації). Офіційне ставлення до тероризму керівництво УВО декларувало через офіціоз “Сурму”, зокрема, у статтях “УВО а терор”, “Частинний виступ УВО”, брошури “УВО” [143: 1]. Варто зауважити, що західноукраїнське населення з деяким розумінням ставилося до терористичних методів УВО. Цей факт, напевно, можна пояснити військовим статусом організації та асоціацією терористичної діяльності з військовою. Іншим чинником, що нормалізував ставлення українців до діяльності УВО, стала співпраця Головної Команди військової організації із керівництвом відомих політичних партій Західної України. Наприклад, за теоріями керівництва УНДО, військова боротьба, в тому числі і теракти, мали робити поступливішим польський уряд перед політичними вимогами українських партій [144: 38].

Після визначення статус-кво Західної України на засіданні Ради Амбасадорів 1923 року та розірвання відносин з урядом ЗУНР в діаспорі провід

УВО постав перед проблемою політичної та ідеологічної надбудови. Відтак важливим стало визначення місця терору в діяльності військової організації та його теоретичне обґрунтування.

В період діяльності націоналістичних осередків Західної України та еміграції з підготовки Конгресу українських націоналістів (1927-1929 рр.) УВО обмежила використання терористичних актів. Більше того, 1 листопада 1928 року у Львові було проведено широкомасштабні акції протесту, присвячені листопадовим подіям 1918 року [140: 8]. Невикористання в цих роках терористичних методів боротьби УВО можна пояснити кількома чинниками. По-перше, стратегічними, що полягали в необхідності реорганізації націоналістичних структур та їх об'єднання в межах єдиної організації, а це, певна річ, вимагало мінімального втручання польських силових структур, що миттєво реагували на активізацію боротьби українських націоналістів. По-друге, в середині 20-х рр. польські поліційні та розвідувальні органи ліквідували “Летючу бригаду” УВО, очолювану Ю. Головінським, що була основним ініціатором терактів у Східній Галичині; внаслідок цього виникла прогалина в даному напрямку діяльності військової організації.

На першій та другій конференції українських націоналістів проблема терористичних методів боротьби не викликала спеціальних дискусій. Вона загострилася лише в ході дискусій щодо організаційного статусу УВО та його місця в ОУН. Відтак існувало дві позиції. Одну представляли члени політичних партій Західної України, котрі водночас були членами УВО (Л. Макарушка, І. Кедрин), які наполягали на розмежуванні діяльності УВО та ОУН, а отже, розмежуванні військової (терористичної) діяльності та політичної [110: 235]. Другу презентували керівники націоналістичних молодіжних організацій еміграції та Західної України, які відстоювали повну консолідацію та відповідний військово-політичний статус Організації українських націоналістів. Перемогла теорія прихильників злиття націоналістичних організацій та використання військових та політичних методів боротьби. Проте дискусії в націоналістичному середовищі щодо використання ОУН терору не припинилися. Ставлення українських націоналістів до тероризму у першій половині 30-х років не було однозначним і поділялося за принципом “крайового” та “діаспорного”. Суттєві розбіжності в поглядах викликала проблема використання в діяльності ОУН терористичних методів. Представники Крайової Екзекутиви ОУН, де переважала радикально налаштована молодь, вимагала використання терактів, тобто активної військово-політичної боротьби проти Польщі. В той же час оунівські еміграційні діячі відстоювали позицію суто політичного статусу ОУН. Ідею розмежування діяльності ОУН та УВО активно відстоював секретар Проводу ОУН В. Мартинець. У листі до провідника ОУН Є. Коновальця він наголошував, що вважає необхідним “безуслівно відмежувати акції Спілки та її людей від ОУН, а за всякі балачки про революційні акти між членами ОУН треба безапеляційно валити в морду. Треба стати на принципі: хто хоче робити атентати (не балакати про них), хай виступає з ОУН та вступає до Спілки; в ОУН ніяких балачок про Спілку, акти не може бути” [145: 85]. Еміграційні націоналісти заперечували тероризм, що, на їх думку, шкодив

міжнародному іміджу українських націоналістів та, безперечно, загрожував їхньому перебуванню на території тієї чи іншої країни. З іншого боку, організаційні втрати, що були частим явищем під час проведення терактів чи після них, розчаровували в таких методах. З цього приводу голова Проводу ОУН Євген Коновалець 28 квітня 1930 р. писав секретареві ПУН Володимирі Мартинцю: "Нездатність Спілки (УВО) починає бути типічною і вини шукати треба мабуть не в провідниках і не в загалі в поодиноких людях, але в тій обставині, що ми взагалі під теперішню пору не маємо людей здібних до цього роду чини. І для того теж свого часу я станув на становищі, що Спілці зараз нема що садитись на акти (терористичні), а раніше всього займатися вишколенням людей" [146: 91].

Як бачимо, проблема тероризму в середовищі ОУН викликала гострі суперечки та породжувала конфліктні ситуації між предстаниками еміграції та Західної України. Суперечність полягала в тому, що згідно з постановами Конгресу українських націоналістів ОУН складалася із ряду націоналістичних організацій політичного характеру та УВО, що відзначалась відверто військовим характером. Об'єднання автоматично передбачало військово-політичний статус організації, а відтак передбачалося одночасне використання політичних та військових (у т.ч. терористичних) методів боротьби. Для врегулювання складних, дискусійних питань в середовищі щойно створеної організації з ініціативи голови ПУН Є. Коновальця було вирішено на початкових етапах діяльності порушити правила та розмежувати політичну діяльність ОУН та військову УВО.

На спільному засіданні Проводу українських націоналістів та Начальної Команди УВО у Празі в червні 1930 року було вирішено, що ОУН відповідає за всю ідеологічну, політичну, вишкільну, пропагандистську та організаційну діяльність. Водночас із її діяльності виключались бойові, саботажні, терористичні акти. При необхідності їх буде виконувати реорганізована до мінімальної кількості бойовиків Українська військова організація. Для оптимізації виконання рішень постановлено, що за їх виконання відповідатиме сотник Юліан Головінський, який призначався одночасно Крайовим Провідником ОУН та Крайовим Комендантом УВО [147: 302].

Прийняті рішення мали для українських націоналістів як позитивні, так і негативні наслідки. Позитиви, безперечно, стосувалися еміграційного середовища ОУН, яке отримало можливість декларувати на міжнародній арені політичний статус ОУН. Крайовим націоналістам дана постанова принесла більше проблем. По-перше, з організаційної точки зору дуалізм призводив до непорозумінь в низових ланках українських націоналістів, котрі не розуміли різниці між метою діяльності УВО і ОУН [85: арк.9] По-друге, розмежування в націоналістичному середовищі викликало непорозуміння серед західноукраїнського громадянства. Та куди складнішою справою для розбудови організаційної сітки стала пропаганда політичних методів боротьби серед молоді. Молоде покоління українців, яке прийшло в націоналістичний рух після 1929 року, прагнуло перетворити ОУН в розширену версію УВО. У кожній легальній дії воно вбачало ознаки національної зради [23: 561]. Власне, ці

моменти могли стати на перешкоді розвитку єдиного націоналістичного руху. Враховуючи зазначені проблеми, Провід українських націоналістів передав керівництво ОУН та УВО в руки однієї людини – Юліана Головінського. Проте Ю. Головінський не встиг провести реформу націоналістичних структур, оскільки у вересні 1930 р. був убитий польською поліцією. Саме за його керівництва була проведена саботажна акція, що стала компромісним варіантом у використанні військових та політичних методів боротьби. Після смерті Ю. Головінського ОУН та УВО очолили різні керівники. У період розмежування політичної та військової діяльності українських націоналістів 1930-1932 років УВО проводить активну терористичну діяльність. 29 серпня 1931 року у Трускавці вбито колишнього начальника східного відділу МЗС Польщі, посла сейму Т. Голуфка [111: 28]. 22 березня 1932 року бойовик УВО Ю. Березинський у Львові на вулиці Стрийській розстріляв комісара львівської політичної поліції Е. Чеховського, що жорстоко поводився із в'язнями [15: 69]. Проведено п'ять гучних експропріаційних актів: під Бібркою в липні 1930 року, під Бірчею 31 липня 1931 року, під Печеніжином 31 липня 1931 року, напад на пошту у Трускавці та польський “Банк Людовий” у Бориславі 31 липня 1931 року [16: 38-40].

В результаті невдало проведеного експропріаційного акту на пошту у Городку в 1932 році, смерті бойовиків УВО В. Старика та Ю. Березинського, арешту виконавців В. Біласа та Д. Данилишина практика використання терористичних методів вкотре викликала бурхливі дискусії як в Проводі українських націоналістів, так і в Крайовій Екзекутиві [85: 32]. Предметом дискусій стало визначення формату терористичної дії та її міжнародний резонанс. Обговорення цих проблем відбулося на Берлінській конференції керівного складу ОУН у червні 1933 року. На конференції був прийнятий проект, запропонований Степаном Бандерою, якого в цей же час було затверджено головою Крайової Екзекутиви ОУН. В основу проекту С. Бандери лягла відмова від використання експропріацій, застосування терору передбачалося лише проти визначних діячів, яких ОУН вважала ворожими. Та все ж було вирішено основну увагу звернути на вишкільно – бойову та протестанційну діяльність. На нашу думку, саме 1933 року Крайова Екзекутива ОУН почала ініціювати терористичні акції. До цього часу її по суті планували та виконували бойовики УВО. Тому власне із цього часу однозначно можемо говорити про тероризм ОУН. Підтвердження цього – позиція Крайової Екзекутиви, задекларована в Бюлетні КЕ ОУН за вересень – жовтень 1931 року: “Розростання революційності вплинуло на розмежування і спеціалізацію українського підпілля та обмеження політичної діяльності ОУН від військово-терористичного чинника УВО” [148: 68]. У 1933-1934 роках використання українськими націоналістами терористичних методів досягло апогею; надмірне захоплення ними поставило Організацію українських націоналістів в середині тридцятих перед проблемою системної кризи. Проте, з іншого боку, використання тероризму, що стало виявом ультра націоналізму, було закономірною реакцією на перебіг тогочасних історичних подій [149: 150]. Наслідки вбивства Міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького, що

призвели до арешту крайового проводу ОУН, спричинили необхідність зміни тактики українських націоналістів та відході від терористичних методів у другій половині 30-х рр.

Безперечно, тероризм у першій половині 30-х рр. був важливою складовою військової доктрини українських націоналістів на західноукраїнських землях, але в той же час у її основу ввійшла програма військового вишколу, що мала готувати кадри для майбутнього військово-політичного конфлікту [150: 1].

Військовий вишкіл мав відбуватися у двох напрямках: активне пропагування серед молоді військового навчання та створення відповідного центру, в якому працювали би відомі українські військові фахівці. Функціями та завданнями центру було:

1. Опрацювання планів військових вишколів для молодих старшин.
2. Вироблення загальних планів вишколів, їх практичного проведення.
3. Підготовка відповідної спеціалізованої літератури шляхом видання вже готових праць, перекладів з іноземних мов та підтримка й заохочення фахівців до написання військових підручників.
4. Праця над теоретичними питаннями організації майбутньої української армії.
5. Заохочення молоді до професійного мілітарного навчання [151: арк.45-46].

Виконуючи програмні постанови, Провід українських націоналістів на чолі з Є. Коновальцем скликав у Празі конференцію військових офіцерів, на якій були присутні генерали: Микола Капустянський, Михайло Омелянович – Павленко, Віктор Курманович, Антін Кравс, полковники: Роман Сушко, Констянтин Плохий, Микола Сціборський. Після нарад конференція прийняла рішення про обов'язкове проведення військового вишколу організацією та проходження його всіма без винятку членами ОУН [152: 8].

Військовий штаб ПУНу розділив свої функції між трьома організаційними осередками. Перший, у Парижі, очолив генерал М. Капустянський. До його обов'язків належало: опрацювання загальних планів військової політики, координація всіх військових осередків ОУН, випуск науково-дослідницької та навчальної літератури, налагодження контактів з іншими організаціями. Другий, інформаційно – дослідницький осередок, діяв у Голландії на чолі із полковником Володимиром Колосовським. Основним його завданням було вивчення військово – політичної ситуації країн, в складі яких перебували українські землі: СРСР, Румунії, Чехословаччини, Польщі. Третій осередок діяв у Відні на чолі з полковником Р. Сушком, пізніше – В. Курмановичем. Вони займалися найближчим стратегічним плануванням та діяльністю [153: 118].

Щодо створення та організації армії в ОУН існували дві точки зору. Перша – українська армія має формуватися як регулярна на еміграції. Її підтримували еміграційні діячі ОУН – М. Капустянський, М. Сціборський, В.

Курманович, О. Сенік. Друга – національну армію необхідно творити на західноукраїнських землях, спираючись на власні сили. Таку позицію обстоювали крайові націоналісти – Ю. Головінський, Р. Шухевич, С. Бандера, С. Охримович, Д. Грицай, І. Габрусевич, З. Коссак. Цікаво, що Євген Коновалець бачив можливість втілення обох концепцій. Згідно з його поглядами, на випадок початку війни завдання еміграції буде полягати забезпеченні офіцерськими кадрами, а в Україні ОУН творитиме народну армію [154: арк.17].

Мілітаризацію ОУН на західноукраїнських землях проводили крайові провідники – Ю.Головінський, С.Охримович, С.Бандера. В кожному структурному підрозділі ОУН діяли посади референтів військового вишколу. Основою для їхньої праці були теоретичні курси та навчальні табори. За підготовку та проведення вишколів відповідали бойовий референт та референт військового вишколу в Крайовій Екзекутиві ОУН.

Організація виробила чітку позицію щодо мобілізації української молоді до польської армії. У 1929 році було видано листівку “Хлопці”, у якій ОУН закликала: “Ідіть до польського війська і не дезертируйте, присягайте на вірність Польщі, але у своєму серці складіть іншу присягу – боротьби за волю українського народу. Вчіться добре володіти зброєю, ознайомлюйтеся з усім, що могло б колись придатись українській армії. Прийде слухний час і ви обернете ваші кріси проти Польщі” [155: арк.212]. В квітневому номері “Сурми” за 1930 рік було вміщено статтю “Револьюційна праця поміж військом”, в якій детально аналізувалася роль армії у боротьбі за визволення. На думку теоретиків військової доктрини, “Українська національна революція проти окупантів буде мати успіх лише при умові участі війська чи при такій стані війська, який не дозволить йому боротися проти українських революційних загонів [156: 1]. Основним напрямком роботи серед чужинських військ повинні стати заходи, спрямовані на його деморалізацію та вияв найменшого опору виступам, організованим українськими націоналістами. Особливу увагу керівники ОУН звернули на необхідність поширення у військових з’єднаннях, де не перебували українські частини, пропаганду анархізму, комунізму, пацифізму, бо вони, на їх думку, ослаблюють дух армії та руйнують її боездатність. У роботі серед іноземних військ активно пропагувалось братерство націй: “Чужий вояк мусить бути переконаний, що боротьба не ведеться проти нього особисто і що він збереже своє життя і свою свободу – коли не буде виступати проти наших революційних змагань” [157: 2]. Зовсім іншу тактику, за планами українських націоналістів, потрібно застосовувати до “українських частин у ворожій армії або супроти поодиноких українців, які виконують службу у чужому війську на наших землях. Між ними треба пропагувати національну ідею, вказувати безнастанно на його пригноблене положення... Треба переконати, що кожний українець має служити в чужому війську на те, щоб використати цю службу в інтересах української нації, чи для придбання військового знання, яке придасться йому при творенні української армії, чи для руйнування ворожої” [156: 1]. Таким чином, Організація українських націоналістів у власній теоретичній військовій концепції відводила важливе місце не тільки проблемам творення власної армії, але й деструктивній

роботі в середовищі ворожих армій.

Стрижневим у військовій доктрині Організації українських націоналістів було питання роботи з молоддю. У друкованому органі ОУН для молоді “Юнак” значну увагу приділено поясненню необхідності військово – політичного конфлікту задля вирішення українського питання, з’явилась велика кількість матеріалів військово-технічного характеру. У військовій підготовці молодого покоління українців Організація українських націоналістів визначальним вважала морально – психологічну підготовку, фізичне виховання, військовий вишкіл. Щодо першої складової націоналістична пропаганда стверджувала, що “демократії занедбують громадянське виховання молоді”. Лише націоналістична ідеологія може виховати тип молодих людей, які в недалекій майбутності зможуть очолити організацію революції, провід революційного руху [157: арк.1].

Проблема фізичного виховання в ОУН дуже часто розглядалась у контексті діяльності різних спортивних, військово-спортивних, пожежних організацій, що по суті дуже часто виступали прикриттям перед поліційними органами. Зокрема, мотиви необхідності використання легальних спортивних організацій для військової підготовки наводяться у статті “Фізичне виховання”, вміщеній у виданні для проводу груп юнацтва “Юнак”: “Весь світ готується до війни... різними способами в спортових кружках, на фахових військових курсах . Для нас – Юнацтва – очевидно доступні є тільки перші і гуртуватися в них наш обов’язок” [158: 27]. В іншому номері “Юнака” з’явилась стаття “Про значення спорту для військового вишколу”, у якій зазначалося, що “спорт є підставовим чинником у військовій підготовці і має впливати на розвиток психіки, на вироблення волі, підприємливості та відваги. Тому нам треба більше займатися спортом, бо в подальшому у військовій підготовці він сприятиме фізичній витривалості майбутнього вояка під час бою та виснажливого походу. Багато видів спорту нам треба пристосовувати до потреб військового вишколу – метання кулі та диска на кидання ручних гармат, довгі марафонські дистанції на далекі військові марші. Водні види спорту пристосовувати до подолання водних рубежів” [159: арк.2]. Спортивній підготовці надавалось великого значення у першій половині 30-х років, адже за умов постійного стеження, поліційних арештів, деконспірації підпільних структур ОУН проводити військові вишколи на Західній Україні було надзвичайно складно. Натомість спортивні організації забезпечували членів ОУН необхідну фізичну підготовку.

На початку 30-х років Крайовою Екзекутивою ОУН було вирішено особливу увагу звернути на організацію “жіночого сектора”, адже, на думку її представників, у наступній війні жіночий фактор мав відігравати значну роль у запіллі та веденні бойових дій. З тією ж метою проводилися курси санітарів [160: 36].

Таким чином, стратегія розв’язання українського питання в програмних документах ОУН планувалась у контексті військової концепції, що включала військову теоретичну і практичну підготовку та передбачала відновлення державності внаслідок військово-політичного конфлікту в Центрально-Східній Європі. підготовка до війни (обов’язкового чинника національного визволення),

що про неї йшлося в національно-визвольній програмі ОУН, зумовила пріоритетність військового напрямку роботи українських націоналістів у першій половині 30-х рр. Керуючись переконанням, що національне повстання (революцію) можна підготувати лише революційними методами, чільне місце у реалізації військової доктрини ОУН посіли терористичні акти. Аналіз терористичної діяльності оунівців є актуальним з точки зору проблем сучасного міжнародного тероризму. В даному контексті варто зауважити, що тероризм українських націоналістів мав ряд особливостей. Зокрема, він обмежувався територією Польської держави, не спрямовувався проти цивільного населення, не використовував заручників. Перед міжнародними чинниками члени ОУН пояснювали терористичні акти як самооборону від польського державного терору, як пропагандистський засіб перманентності української національно-визвольної боротьби. Проте, захоплення тероризмом в середині 30-х років призвело до серйозної організаційної кризи ОУН.

Значно важливішим напрямком військової концепції ОУН стала програма військової теоретичної та практичної підготовки. Організаційна структура українських націоналістів була пристосована для проведення військових вишколів, які патрунувала військова референтура. При Проводі українських націоналістів діяв військовий штаб. Базовою соціально – віковою групою військової доктрини ОУН була молодь. Варто визнати, що у першій половині 30-х рр. існували відмінності у розумінні основних напрямів реалізації військової доктрини в еміграційному націоналістичному середовищі та на рівні Крайової Екзекутиви ОУН.

РОЗДІЛ 3 ПРОТИСТОЯННЯ ОУН І ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

3.1. Українське питання в політиці Польської держави

Після закінчення Першої світової війни невирішеною проблемою Центрально-Східної Європи було визначення політичного статусу українського народу. Суть проблеми полягала у намаганнях українців створити власну державу; це прагнення не взяли до уваги держави – переможниці, що погодилися на поділ українських земель та їх анексію сусідніми державами. На думку дослідника І. Дробота, вирішення українського питання Верховною радою Антанти на користь інших держав створило дестабілізацію миру у Східній Європі. Боротьба українського народу не могла припинитися до побудови незалежної держави [161: 68].

Серед усіх окупованих українських земель найактивніша національно-визвольна боротьба розгорнулася на Західній Україні, що за умовами Ризького договору (1921 р.) та рішенням Ради Амбасадорів (1923 р.) відійшла до Польщі. Така ситуація пояснюється багатьма зовнішньо – та внутрішньополітичними факторами, в тому числі й тим, що у Польській державі українці отримали більше політичних свобод, ніж в СРСР чи Румунії, та відзначалися високим рівнем політичної культури.

Особливий статус мали українці в Чехословаччині завдяки лояльності та допомоги українським емігрантам та українцям Закарпаття збоку празького уряду. Українські політичні структури не загострювали тут українського питання.

Слід відзначити, що з усіх окупованих територій (окрім Чехословаччини, де національно-визвольна боротьба не велася з тактичних міркувань) лише в Польщі українські політичні сили отримали оптимальний плацдарм для політичної дії. Підтвердження цього знаходимо в дослідженнях польських істориків А. Щесняка та В. Штави, які вважали, що з 1920 року “розпочинається новий період в історії українського націоналістичного руху. Головним осередком його діяльності стала тепер II Річ Посполита” [8: 11].

Активізацію українського національно-визвольного руху, як і системну антиукраїнську політику Польської держави, варто розглядати в контексті відповідних політичних концепцій розв’язання українського питання.

Концепції розв’язання українського питання у міжвоєнний період, виходячи із хронологічно-територіальних рамок нашого дослідження, доцільно розділити на два основних блоки. До першого відносимо концепції польських урядів та політичних структур, які об’єктивно сприймали українську проблему;

до другого – проєкції вирішення українського питання, запропоновані західноукраїнськими політичними організаціями.

Концепції розв'язання українського питання у стратегії польських урядів отримували практичний вияв у національній політиці щодо українського населення.

Дана політика на кожному етапі ілюструвала свою неефективність. Це, у свою чергу, засвідчувало, що українське питання для Польської держави ще не вирішене. При визначенні політичного статусу українців у Другій Речіпосполитій, не зверталася увага на історичний досвід українсько-польських відносин, не використовувались науково обґрунтовані підходи, не вивчався рівень політичної культури українців та їх лояльності до польської адміністрації. Протести українців польські політичні органи зводили до особистих амбіцій окремих українських політиків. Промовистою в даному випадку є стаття Р. Мозановського у краківському часописі “Час”, в якій він зазначає: ”Я особисто гадаю, що гладження непримиренних українських політиків було би проти психологічних почувань українського хлопа. Господарське піднесення краю, справедлива, але сувора управа, дали би кращі наслідки” [162: 3]. Через намагання якомога швидше асимілювати новоприєднані землі офіційна Польща нав'язала неофіційну війну всьому українству, порушуючи взяті на себе зобов'язання.

Залишаючись аграрною європейською державою з низькими показниками економічного розвитку, польська адміністрація проводила вкрай агресивну соціально-економічну політику щодо українського селянства, яке становило понад 80 % серед всього українства [163: 481].

Ставлячи до себе в опозицію українських селян через різного роду колонізації, встановлення низьких закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, парцеляцією землі, Польща практично налаштовувала проти себе весь народ [46: арк.5].

Авторитарна політика Польщі стосовно національних меншин значною мірою була спровокована позицією країн – переможниць Першої світової війни, які відвели Польській державі роль європейського буфера проти радянської експансії на Захід. З іншого боку, якби, наприклад, Франція вимагала від Польщі вирішення українського питання, вона б практично порушувала власноруч створену Версальську систему. Враховуючи дані фактори, керівництво Другої Речіпосполитої дозволяло собі маніпулювати долями народностей, що проживали на її території після Паризької мирної конференції та рішення Ради Амбасадорів.

Загалом, концепції вирішення української проблеми варто розглядати відповідно до трьох етапів реалізації політики польської адміністративної влади щодо національних меншин. Перший етап (1923 – 1926 рр.) – період превалювання ендецької стратегії розв'язання питань національних меншин, котра пропагувала курс на полонізацію національних меншин, їх повну асиміляцію. Підтримка збоку правлячих кіл пояснювалась ставленням польського суспільства до національних меншин, передусім до українців. За теоріями національних демократів, правочентристів, християнських демократів,

Польща повинна розбудовуватися як держава однонаціональна. Більшість діячів названих політичних напрямків вважали українців несформованою нацією, асимілювати яку можна, причому досить легко.

Поширеною в середовищі польських правих партій була думка, що перевтілення “спокійних русинів” в український народ – вигадка німецької пропаганди [5: 13]. На цьому етапі для розв’язання українського питання використовувались методи асиміляції, диференціації, полонізації. Варто відзначити, що саме цей етап значно посилив антипольські настрої та сприяв поширенню серед українців прорадянської орієнтації і розвитку націоналізму. Теоретиками ендецького курсу вирішення українського питання були Р. Дмовський та С. Грабський [4: 37]. У праці “Польська політика та відродження держави” (1920) Роман Дмовський обґрунтовує ідею приєднання українських земель до польської держави та їх повну колонізацію. Як аргумент, у даному випадку він подає тезу, що “між наймогутнішим німецьким і найбільш архаїчним російським народом немає місця для малого народу, який не витримає конкуренції..., тому поляки повинні створити могутню державу”. За українським народом, як народом “недержавним”, а отже, “неісторичним” Р. Дмовський не визнавав необхідності у власній державі [4: 121].

Від часу узаконення анексії Східної Галичини в березні 1923 року до травневого перевороту Ю. Пілсудського (1926), згідно з ендецькою доктриною, на території Західної України послідовно здійснювався курс примусової національної асиміляції шляхом тотального наступу на політичні, економічні, соціальні, культурні права українців.

За прогнозами лідера ендеків Р. Дмовського, використовуючи таку політику, потрібно двадцять років, щоб полонізувати етнічних українців.

Наслідками ендецької концепції розв’язання українського питання стала фактична ліквідація української шкільної системи, витіснення української мови з урядування та судової системи, заборона створення та існування вищих навчальних закладів, ліквідація органів місцевого самоврядування [65: арк.14]. Паралельно проводилась колонізація українських земель, одним з основних проявів якої було насадження у сільській місцевості Західної України густої мережі господарств польських осадників. Протягом 1919 – 1929 рр. у Західній Україні було поселено майже 77,2 тис. таких господарств, яким наділено понад 600 тис. гектарів землі. За умов земельного голоду у краї такий політичний курс ще більше загострював соціальні та національні відносини у західноукраїнському селі [52: арк.23].

Замаскована чи відверта асиміляція українців викликала опір та призводила до українсько-польських конфліктів, які з політичної площини переходили у громадянську [3: 14].

Урядова політика ендеків настільки загострила українсько-польські відносини, що під час травневого перевороту Ю. Пілсудський задекларував необхідність радикальний дій з метою запобігання збройного виступу українців, який міг бути спровокований продовженням політики ендеків щодо автохтонних жителів Західної України [165: 99]. Наведена мотивація Ю. Пілсудського, можливо, мала реальне політичне підґрунтя, адже саме ендецька

ідеологія, шовіністична по своїй суті, була не останнім чинником, що призвів у середині 20 – х років до кристалізації та структуризації української націоналістичної ідеології та організаційного оформлення відповідного руху.

З приходом до влади Ю. Пілсудського у 1926 році розпочався другий етап у національній політиці Польщі, який тривав практично до його смерті у 1935 році. Ініціатор повалення уряду ендеків, Ю. Пілсудський, проголосив діаметрально протилежну концепцію розв'язання питання національних меншин, в тому числі, і найбільшої у Польщі – української. На відміну концепції ендеків, програма польських соціалістів на чолі з Ю. Пілсудським передбачала повалення СРСР та створення великої могутньої Польщі. Запорукою безпеки Другої Речіпосполитої польський маршал вважав реалізацію програми “розчленування Росії по національних швах”. Натомість повинні були виникнути національні держави, відірвані від СРСР, які мали створити бар'єр між Росією та Польщею. За даною концепцією Україна на Схід від Збруча була незалежною державою та належала до сфери впливу Польщі [166: 167].

У внутрішньополітичному плані пілсудчики проголошували програму “державної асиміляції”, тобто намагалися наблизити національні меншини до держави, виховати почуття державної солідарності, котре було б сильнішим від почуття національної єдності [168: 62]. Власне, через необхідність звести до мінімуму соборницькі настрої у Західній Україні санаційний уряд впровадив концепцію регіоналізації населення “Східної Малопольщі”. В основу регіональної політики пілсудчиків лягла перейнята в ендеків ідея диференціації різних національних меншин. Політика в національних регіонах, згідно з цією ідеєю, реалізовувалась з врахуванням принципів індивідуалізації, регіоналізації та селективності. Перший принцип вимагав застосовування індивідуальної політики щодо кожної меншини окремо. Регіоналізм зобов'язував використовувати індивідуальну політику в різних історико-етнічних областях.

Селективність визначалася розвитком міжнародної ситуації, ступенем лояльності меншин щодо держави, національною свідомістю, чисельністю населення, його розміщенням та соціальною структурою [168: 30].

Створювались відповідні “товариства приятелів регіонів”. За часів санаційного режиму Ю. Пілсудського концепція регіоналізму набула якнайширшого застосування. В процесі її впровадження лемків, гуцулів, волинян переконували в національній окремішності. Для прикладу, лемкам нав'язували ідею окремої народності із властивими їм звичаями, мовою, церквою. Одним із основних завдань регіоналізації було створення відчуженості між різними етнічними групами західноукраїнського суспільства. Поряд із політикою регіоналізації продовжувався курс полонізації українців, який набував різних форм. Одним із заходів, що сприяли прискоренню полонізації української людності, була ідея пропагування так званої акції “шляхти загородової”. Ініціатором цієї акції був публіцист І. Пулнірович. Відповідно до запропонованої ним ідеї в біографіях українців розшукували моменти, що могли засвідчити шляхетське походження; українців офіційно записували у шляхтичі, їм організовували разом спеціальні поїздки краєм з метою пробудження польського духу [7: 13].

Вже на початку 30 – х років політика “прометеїзму” зіткнулась із серйозними проблемами. Внаслідок глибокої економічної кризи польської держави та певної стабілізації внутрішньополітичного життя в СРСР прометеївська ідея втратила сенс.

Частина прибічників санації еволюціонувала в бік ендецьких методів розв’язання української проблеми. В середовищі молодшої генерації ендеків знову набула поширення ідея полонізації української меншини. Українське населення Польщі національні демократи зводили до рівня окремих груп – гуцулів, лемків, бойків, поліщуків, а не частини одного народу, здатного до самостійного життя [5: 65].

Із середини 30 – х років політика щодо національних меншин знову змінюється – розпочинається новий етап (1935 – 1939 рр.). Він характеризується занепадом концепції “державної асиміляції” і поворотом до авторитарних методів вирішення проблем національних меншин, пропагованих ендеками.

На популяризацію ендецької ідеології вплинуло багато факторів. По-перше, радикалізація настроїв у польському суспільстві внаслідок світової економічної кризи 1929 – 1933 років. По-друге, переконання, що прометеїстична політика не врегулювала національних відносин у державі. По-третє, в умовах швидкої тоталітаризації Німеччини ендецькі ідеї вирішення питань національних меншин були більш зрозумілі польському суспільству, ніж ідеї Ю. Пілсудського, розраховані на далеку перспективу [163: 482].

Аналізуючи концепції вирішення українського питання польськими урядами, варто зауважити, що зазначені вони не принесли позитивних змін у ставленні адміністрації до українського населення. Реально польська влада проводила інтенсивну політику національної асиміляції українців.

У програмах різних урядів не було єдності у вирішенні українського питання. Практична реалізація програм ендеків та пілсудчиків засвідчила їхню нежиттєздатність. Одна із причин – діаметрально протилежні погляди керівників міністерств одного уряду. Наприклад, різні позиції в 30 – х роках представляли Міністерство Військових Справ та Міністерство Внутрішніх Справ. Якщо останнє, маючи на увазі утримання порядку і безпеки на західноукраїнських землях, прагнуло нав’язати діалог з представниками українських партій, то Міністерство Військових Справ діяло з позиції сили [8: 14].

Загалом, польські концепції розв’язання українського питання, незважаючи на різні підходи до цієї проблеми, мали спільні риси. По-перше, основну увагу було зосереджено на процесі етнополітичної інтеграції Західної України в Польську державу. По-друге, теоретичні декларації забезпечення прав національних меншин не співпадали із практичним курсом. По-третє, суть всіх концепцій полягала у прихованій чи відвертій полонізації національних меншин. По-четверте, обрання курсу щодо українського питання залежало від міжнародної кон’юнктури, яка дозволяла протягом міжвоєнного періоду офіційній Польщі не звертати увагу на взяті зобов’язання. По-п’яте, спостерігалось намагання обмежити проблему національних меншин внутрішньополітичною орбітою польської держави. Так, зокрема, у

меморандумі, надісланому на сесію Ліги Націй у квітні 1929 року, Польща рішуче виступила проти будь-якого поширення повноважень Ліги Націй у справі охорони національних меншин [162: 3].

Зміни акцентів протягом 20 – х – 30 – х років у національній політиці Другої Речіпосполитої щодо українців засвідчували неефективність впроваджуваних у практику теорій розв’язання українського питання. Слабкою стороною польського суспільства, на думку дослідниці історії міжвоєнної Польщі Лесі Алексієвець, стало те, що не вдалося налагодити нормальних стосунків між поляками і деякими етнічними меншинами [169: 10]. Зважаючи на те, що позиції польських урядів щодо української проблеми були своєрідним барометром українсько-польських відносин, можна однозначно стверджувати їх безкомпромісність та конфліктність. Власне, це підтверджували історичні події на Західній Україні у міжвоєнний період.

На нашу думку, Польща наблизилась би до вирішення українського питання (не поступаючись власними інтересами), якби, по – перше, надала Західній Україні національно-територіальну автономію, по – друге, – виробила сприятливе ставлення до українських селян, які становили 80 % західноукраїнського населення. На думку львівського дослідника Ю. Киричука, результатом польської державної політики стало відчуження українців від Другої Речіпосполитої. За його словами: ”Замість того, щоб прихилити українців до себе, переконливо демонструючи їм демократичні переваги, польський уряд застосовував постійні репресії” [23: 556].

Отже, польські авторитарно-централістичні моделі розв’язання українського питання до певного сенсу були каталізаторами вироблення українських концепцій проблеми національного розвитку та визначали їх антипольське спрямування. Тому цілком логічно, що у міжвоєнний період в західноукраїнському політикумі рідко зустрічаємо пропольські настрої.

3.2. Передумови та проблеми становлення ОУН

Аналіз передумов та причин створення Організації українських націоналістів доводить, що створення ОУН стало реакцією на плани інших політичних структур щодо пошуку шляхів відновлення української державності у 20 – х роках. “...Не можна зводити українську справу до польсько-російського спору, як це робить “уряд УНР”, як не можна звужувати її рішення навіть під біжучу хвилю до Галицько-Волинської держави, – зазначалося у часописі Проводу українських націоналістів “Розбудова Нації”, - коли вже шукати ширших рамок, то ними повинна бути східньо-європейська проблема в цілому ... Отже, треба нам представляти Україну як цілком самостійний чинник у питаннях організації життя й відносин на Сході Європи, не обмежуючи його рамками польського чи російського питань” [128: 256]. Таким чином створення Організації українських націоналістів завершило процес формування українського національно-визвольного руху, заповнивши його праворадикальну нішу об’єднанням ряду націоналістичних організацій Західної України та еміграції. Процес створення ОУН відбувався у складний час, коли перспективи

української справи виглядали необнадійливими. На окупованих українських землях (Чехословаччина, Польща, Румунія) українські суспільно-політичні і громадські організації, з винятком УВО, здебільшого схилилися до легальної діяльності на засадах парламентаризму, що нерідко набирало форм фактичної співпраці з чужими режимами.

В радянській Україні будь-які спроби антибільшовицької національної діяльності жорстоко придушувались. Не було згоди і в емігрантському середовищі українства. Одна за одною невдачами закінчувались спроби об'єднання еміграції, хоча б для презентації українського питання на зовнішньополітичній арені [22: 43]. Показовими в даному контексті є міркування секретаря Проводу українських націоналістів (ПУН) В. Мартинця: "Хоч ніщо не показувало на можливість зміни цієї французької концепції, все ж це не означало, що українці не повинні намагатися робити все від них залежне, щоб причинитися до її зміни. Хоч треба відзначити, що завдання це виглядало майже безнадійним, а вже просто "квадратурою кола" було ставлення нової української зовнішньої концепції, що виходила б з ідеалу Самостійної Соборної Української Держави, в повоєнній міжнародно-політичній укладі світу, створеній за французькою концепцією та солідарну незацікавленість українською справою решти світу" [116: 10].

Якщо розглядати появу ОУН як прояв консолідації націоналістичних сил, то варто відзначити своєчасність появи цієї політичної структури для боротьби за вирішення українського питання у контексті європейських міжнародних відносин цього періоду. Створення ОУН на початку 1929 року було зумовлене певними зовнішньополітичними передумовами. Адже 1929 рік – це рік початку світової економічної кризи, що посилювала соціально-економічні виступи населення, які переростали у політичні (в тому числі і національно-визвольні).

Аналіз цих процесів зустрічаємо і в націоналістичному середовищі: "Існуючий на Західній Україні соціально-економічний і національно-політичний гніт, загострений світовою й загально-польською економічною кризою, сам по собі творить незвичайно придатний ґрунт для суспільних, економічних зривів найширших мас селянства і робітництва, - зазначалося у часописі "Розбудова Нації", – для кожного, що вміє критично оцінити настроєвість українських мас, стає ясным, що їхній революційний зрив проти існуючого стану – явище історично неминуче" [115: 9]. 1929 рік припадає відхід країн Європи від ідеї системи колективної безпеки, що значно порушувало європейську рівновагу та послаблювало Версальську систему [168: 11]. Ці міжнародні чинники "грали на руку" українським націоналістам. Окрім того, з 1929 року в СРСР розпочинається форсування пропаганди комуністичної ідеології. На 4 з'їзді Комінтерну 1 вересня 1928 року, що проходив у Москві, Й. Сталін різко засудив "буржуазний" націоналізм та соціал-демократію, назвавши їх "фашистськими" та закликав до боротьби з ними. Після державного перевороту, який фактично здійснив Сталін на 16 партійній конференції ВКП(б) у квітні 1929 року, в СРСР починається період тотальної реакції стосовно національних прав неросійських народів [171: 63].

Події в СРСР відбивались на ситуації в Західній Україні та Європі, тому закономірно, що попри зміцнення комуністичного режиму в Країні Рад, мобілізувалися та консолідувалися націоналістичні середовища за її межами.

Причини появи Організації українських націоналістів як нової української політичної формації варто розглядати у внутрішньо – та зовнішньополітичному аспектах. Характеризуючи внутрішні аспекти, доцільно звернутись до роздумів “головного” публіциста – редактора УВО та ОУН В. Мартинця, який у своїй брошурі “Замітки для майбутньої конференції українських націоналістів” окреслив основні причини необхідності створення нової націоналістичної формації задля початку нового етапу боротьби за вирішення українського питання. В статті Володимир Мартинець зосередив увагу на окупаційних умовах українських земель, наголосив, що український політикум не здатний об’єднатися у боротьбі за незалежність. Вихід із даної ситуації В. Мартинець бачив у створенні нової “понадкласової” організації. “Не можна заперечити, – писав він, – що наше політичне життя виказує аномалії. Оздоровлення його, обчислене на цілу низку літ, може настати утворенням понадкласової політичної організації, що була б джерелом української національно-державної ідеології, що давала б напрямні національної політики, була лідером українського політичного життя й поштовхом до національної творчості” [110: 163].

Схожі міркування про необхідність створення ОУН знаходимо у декларації I конференції українських націоналістів, що відбулася у Берліні 3-7 листопада 1927 року. В ній, зокрема, зазначалося: “Невдача наших національно-визвольних змагань в 1917-1920 рр. спричинила дезорієнтацію і так слабкої та маловиробленої української політичної думки, появу безлічі партій, центрів і безнастанну борню всередині сторозтерзаної нації.

На тлі великого румовища старих світоглядів, нав’язуючись до кращих традицій української історії, та, головне, недавньої збройної боротьби, формується новий світогляд і розвивається новий творчий чин. Цим процесом є рух українських націоналістів” [50: арк.3].

Аналізуючи внутрішньо організаційні мотиви створення ОУН як реакції на неконсолідованість українського національно-визвольного руху, потрібно відзначити їх суб’єктивний характер. Адже проблема консолідації українського політикуму у міжвоєнний період ніколи не поставала як така, швидше порушувалося питання тимчасового зближення ідеологічно споріднених формувань українського національно-визвольного руху. Кожна політична структура Східної Галичини мала власне бачення суті української проблеми та програму її розв’язання. Цілком справедливим є твердження, що у міжвоєнний період не була зреалізована жодна політична програма вирішення українського питання.

Це зайвий раз доводить відсутність причинно-наслідкових зв’язків між політично-партійною багатоманітністю західноукраїнського суспільства та створенням ОУН. Більш ймовірно, що дезінтеграція українського політикуму у другій половині 20 – х була вигідна націоналістичним структурам, оскільки полегшувала реалізацію найбільш важливого внутрішньополітичного завдання

ОУН – очолити національно-визвольний рух. З іншого боку, поява ОУН стала закономірним процесом створення політичної платформи для мілітарних українських кіл, що прагнули здобути підтримку міжнародних структур в стабілізованій Європі. Підтвердженням є той факт, що у 30 – х роках, на еміграції, ОУН займалася політичною діяльністю, тоді як у Західній Україні використовувала переважно збройні методи боротьби, тобто діяла у руслі стратегії УВО. Тому цілком очевидно, що поява Організації українських націоналістів в українському політикумі зумовлена тогочасними реаліями внутрішньополітичного партійного та суспільного життя, коли не пропагувалась активна національно-визвольна діяльність задля розв’язання українського питання (кінець 20 – х – перша половина 30 – х рр.), а відтак утворилась політична ніша для націоналістичних структур – закономірного ідейно-політичного явища того часу. За словами провідного діяча ОУН Лева Ребета, “Політичні діячі старшого покоління заступали погляд, що нашим завданням є розбудувати наше життя, як тільки в цих умовах (окупаційних – авт.) це буде можливим, і чекати поки не прийде “слухний час” [112: 10].

Позиція своєрідного “вичікування” українського політикуму у справі вирішення українського питання у міжвоєнний період, на нашу думку, стала вагомим внутрішньополітичним чинником створення ОУН - підпільної націоналістичної організації.

Аналізуючи зовнішньополітичні причини появи націоналістичної організації ОУН, варто визнати, що на кінець 20 – х років українські політичні чинники усі надії на розв’язання українського питання пов’язували з державами, що вбачали свої інтереси у Центрально-Східній Європі. Як зазначалося в офіційному виданні ОУН “Розбудова Нації: “Нині (кін. 20– х – поч. 30 –х – авт.) у енергійські політики, не навчені ні історичним, ні недавнім досвідом, роблять із української справи додаток до польської чи французької політики...” [172: 112]. Праворадикальна Українська військова організація була підпільною структурою військового характеру без політичної платформи. Через це вона не могла представляти українські інтереси на міжнародній арені. Наведені аргументи підтверджують тези із часопису ОУН “Розбудова Нації”: ”Безперечно, УВО була внутрішньополітичним силовим чинником, і то без ніякого порівняння більшим, ніж які-небудь інші організації, партії, уряди чи інші суспільні утвори; можна навіть сказати, що це був у тому часі єдиний складовий чинник. Але УВО не мала того, що було формальною передумовою вже навіть не дипломатичної, а зовнішньополітичної акції в найширшому розумінні: титулу. УВО не була ні урядом, ні парламентарною чи іншою репрезентацією, ні навіть політичною партією. УВО була законспірованою, підпільною, військово-бойовою організацією. Така фірма зовсім не відповідала для зовнішньої акції“ [116: 5].

Тому прагнення націоналістичних середовищ представити українське питання в міжнародних відносинах як питання боротьби за соборну незалежну державу, що, відповідно, вело до зміни статус-кво у Центрально-Східній Європі, на нашу думку, стало зовнішньополітичним чинником їх консолідації та створення ОУН. До аналогічної думки приходять і відомий діяч ОУН,

дослідник її історії Василь Кук, який вважає, що "коли під кінець 1920 – х рр., стабілізувалося міжнародне становище, стало очевидним, що одних лише бойових дій у боротьбі проти окупантів недостатньо. Національно-визвольному рухові необхідно було дати також належне ідеологічне і політичне вивершення" [173: 60].

Окрім цього, не варто забувати, що період створення ОУН (кінець 20 – х – початок 30 – х) – це час творення, становлення та розвитку подібних політичних організацій авторитарного типу у ряді країн Європи: Обоз народово – радикальний (ОНР) у Польщі , Усташі в Хорватії, фашисти в Італії, нацисти в Німеччині, залізний легіон у Франції. Якщо до цього переліку додати ще й посилення авторитарних і тоталітарних явищ в СРСР, то простежується загальноєвропейська тенденція появи радикальних політичних явищ, незадоволених Версальською системою розподілу світу, зокрема Європи. Розуміли це і націоналісти: "Конкретніше ставляться вимоги до ревізії капіталізму, ревізії версальського трактату... Ті дві проблеми – дві ревізії з'явилися як предтечі нових суспільно-політичних рухів; при нерозв'язанні першого з них може настати революція, при нерозв'язанні другого – друга світова війна" [77: арк. 44].

Тож на цьому фоні мілітаризації Європи причини виникнення Організації українських націоналістів можна вважати своєрідним вираженням зазначених тенденцій і в українському політикумі міжвоєнного періоду. Адже лише за умови організації ревізійністської структури українські націоналісти могли боротися за українську державність як у внутрішньо – , так і зовнішньополітичній площинах.

Проте, даючи характеристику розвитку таких тенденцій, не варто ототожнювати схожі політичні структури в тому числі і ОУН, розглядати їх під маркою фашистських, бо, незважаючи на авторитарний характер та ревізійністські настрої, кожна з них мала власні завдання, мету, стратегію, тактику; врешті, власну традицію формування ідеології та організаційної структури [124: 435].

Таким чином, виникнення Організації українських націоналістів було зумовлене комплексом причин зовнішнього і внутрішнього характеру, загальносвітовими суспільно-політичними тенденціями. Процес створення ОУН тривав декілька років роботи із об'єднання різних націоналістичних груп та, врешті, проведенні Конгресу українських націоналістів.

Визначальна роль у створенні ОУН, безперечно, належить Українській військовій організації. Це можна пояснити рядом причин: основу УВО складали колишні січові стрільці, які ще в час національно-визвольної революції 1917-1920 років планували створення націоналістичної організації орденського типу [12: 132]. Стрілецька Рада Січових Стрільців вже протягом 1918-1920 років у зв'язку із професійно організованою збройною формацією, відчувала не тільки свою військову, але й політичну значимість. Євген Коновалець від імені Стрілецької Ради давав політичні рекомендації уряду Д. Скоропадського, В. Винниченка, С. Петлюри. Після ліквідації національних урядів та розформування їх військових частин Стрілецька Рада залишалася найбільш

дієздатною військово-політичною структурою, що мала вплив у військових колах. Саме тому на останньому засіданні влітку 1920 року прийнято рішення про створення підпільної військової організації, завданням якої було збереження військового потенціалу та генерування самостійницьких настроїв серед українців. Протягом першої половини 20 – х Українська військова організація не мала власної політичної платформи і діяла в руслі стратегії уряду ЗУНР в еміграції. Можливо, на перешкоді створення політичної надбудови для УВО стояла політична різновекторність керівництва військової організації, яке розглядало навіть можливість співпраці із радянською Україною та створення там структур УВО [174: 500].

Лише після невдалих спроб організаційного оформлення в УСРР, розриву відносин з урядом Євгена Петрушевича, а також стабілізації міжнародних відносин після підписання пакту Бріана – Келлога у 1925 році, керівництво УВО (група військових старшин) зрозуміло необхідність створення політичної надбудови для УВО, через важливість політичного чинника у міжнародних відносинах. Розірвавши у середині 20 – х відносини із своїм політичним партнером – урядом ЗУНР в екзилі, УВО опинилась без ідеологічно-політичної надбудови. Це викликало хвилювання в Начальній Команді УВО. В цей час, за словами учасника націоналістичного руху 20 – х – 30 – х рр. Осипа Бойдуника, почав формуватися український націоналістичний рух, що міг стати конкурентом для УВО. З цих причин Є. Коновалець прискорив заходи порозуміння й тіснішого (навіть організаційного) об'єднання з УВО [175: 368]. Такий стан довго тривати не міг. Тому представники УВО, зокрема її комендант Є. Коновалець, вже із 1925 року почали переговори з аналогічними структурами у діаспорі та Краї з метою об'єднання та створення організованого ідеологічно-політичного руху українських націоналістів.

Дуже активно ідею об'єднання українських націоналістів в еміграції пропагували “Легія українських націоналістів” (ЛУН) та “Група української націоналістичної молоді (ГУНМ). Спочатку вони зініціювали об'єднання ГУНМ та ЛУН. Після вивчення всіх матеріалів розходжень в ідеологіях обох організацій не виявлено і ухвалено скласти проект статуту “Союзу Організації українських націоналістів”, який був би наслідком об'єднання обох цих організацій і zarazом давав можливість іншим націоналістичним структурам на еміграції і в Західній Україні увійти в його склад [126: 78]. У 1926 році Є. Коновалець зустрівся з учасником об'єднавчої конференції ЛУН і ГУНМ В. Мартинцем. Внаслідок нарад комендант УВО зробив йому пропозиції:

1) “зараз поїхати до Відня і там прозондувати ґрунт між тамтешньою колонією та спопуляризувати думку про створення єдиної націоналістичної організації;

2) переїхати на постійно до Берліна й перебрати редакцію “Сурми”, а в дальшому зайнятися підготовкою конференції, чи щораз частіше піднімалися голоси, конгресу націоналістів і виданням нового журналу, що був би репрезентантом всього націоналістичного руху” [110: 311].

Аналіз внутрішньополітичної ситуації й міжнародних обставин дає підстави зробити наступні висновки. Передумови створення ОУН, безперечно,

носять комплексний характер і не обмежуються лише політичними стратегіями та амбіціями певних радикальних українських військово-політичних груп. Безсумнівно, найважливішою передумовою виникнення Організації українських націоналістів була загальноєвропейська тенденція організаційного оформлення подібних рухів, найбільш поширених серед національних меншин в аграрних регіонах Центрально-Східної Європи. На даній закономірності акцентує увагу відомий англійський історик Норман Дейвіс у праці “Європа: історія”: ”У Центрально-Східній Європі ... войовничі націоналістичні організації з’явилися у середовищі кожної національної меншини” [176: 1008].

Каталізатором кристалізації та структуризації на українському ґрунті націоналістичної ідеології та організованого націоналістичного руху стало невирішення українського питання на повоєнних конференціях державами-переможницями, його блокування у міжнародних відносинах у 20 – х роках, авторитарна політика польської держави щодо української національної меншини. Соціально-економічним мотивом появи Організації українських націоналістів стала агресивна політика польської адміністративної влади стосовно українських селян, які становили 80 % західноукраїнського населення і, в свою чергу, творили сприятливу соціальну базу для радикальних політичних течій.

3.3. Процес створення ОУН

Визначальну роль у підготовці Конгресу українських націоналістів відіграли дві конференції, на яких велася широка підготовка в галузі ідеології та програмних і організаційних справ.

Перша конференція українських націоналістів відбулася в Берліні 3-7 листопада 1927 року. В ній взяли участь: Є.Коновалець, О.Сеник, С.Чучман (члени УВО – Берлін), Д.Андрієвський (Брюсель), Ю.Вассиян, С.Нижанківський (ГУНМ – Прага), М.Сціборський (ЛУН-Подєбради), Б.Кравців (СУНМ – Львів), Л.Макарушка (УВО і УНДО – Львів), П.Сайкевич (УВО – Львів), П.Кожевників (ЛУН – Берлін), В.Мартинець (УВО і ГУНМ – Берлін).

Конференція розглянула питання статусу Української військової організації. Тобто чи має вона стати складовою частиною нової організації, чи існуватиме самостійно? У зв’язку із цим звернемо увагу на проблемні моменти, що виникли вже на першій конференції і спостерігалися впродовж існування ОУН. Зокрема, це питання організаційного місця УВО в ОУН, що зайвий раз доводить визначальне місце УВО у створенні ОУН. Окрім чіткої позиції щодо потреби створення єдиної націоналістичної організації, виникали розбіжності в інших питаннях, особливо, коли дійшло до обговорення справи створення Проводу українських націоналістів та справи полковника Є.Коновальця, який мав би стати його головою [177: 374].

Опозиційну лінію на конференції зайняв крайовий представник УВО та УНДО Любомир Макарушка, який обстоював думку, що й після створення націоналістичної організації УВО має існувати як самостійна, не масова, а елітарна організація; складатися з невеликої кількості членів задля виконання

особливих завдань. Він вважав недоцільним, щоб комендант УВО полк. Є. Коновалець був одночасно провідником націоналістичної організації, бо внаслідок цього вона стане нелегальною. Інші представники Конференції не погодились із пропозицією Л.Макарушки, зважаючи на той факт, що новоутворена організація навряд чи зможе зберегти лояльність до окупантів українських земель. Цей аргумент передбачав автоматичне вирішення питання щодо керівництва ПУНу, головою якого став Є.Коновалець. У склад Проводу українських націоналістів ввійшли : В.Мартинець – секретар і референт преси і пропаганди, Д.Андрієвський – ідеологічний референт та М.Сціборський – політичний референт [85: арк.35]. Блокування ідей Л.Макарушки, яких дотримувалася фракція УНДО в УВО, дистанціювало цю групу від націоналістичного проводу. Ознаки цього з'явилися вже на другій конференції і поглибилися пізніше в українському національно-визвольному русі.

Важливим результатом першої конференції Українських Націоналістів стало створення Проводу українських націоналістів, що отримав завдання організувати Конгрес. Ось як йшлося про результати першої конференції у виданні “Розбудова Нації”: ”Отже, тим самим визначено перше найближче завдання для націоналістичного руху: оформлення в єдину монолітну організацію. Цієї організації ще не створено на Конференції, ані не визначено дефінітивної структури. Власне, в цьому напрямі має йти праця створеного тимчасового Проводу українських націоналістів“ [178: 21].

У березні 1928 року відбулися вибори до польського парламенту, в яких взяли участь всі легальні українські політичні партії. Цей фактор послабив їх, через те що вони прийняли правила польської політики, а отже, відмежувався від радикалізації боротьби за розв’язання українського питання, спрямувавши всю свою діяльність в легальне політичне русло. За результатами виборів депутати від УНДО отримали 25 мандатів, радикали – 11, сельроб-правиця – 5, сельроб-лівиця – 4, Партія праці – 1 [179: 2].

Ці події схвилювали націоналістичне середовище, зокрема, новостворений Провід українських націоналістів. Адже в даній ситуації це була чи не єдина структура в українському національно-визвольному русі, що стояла на платформі національної революції та створення незалежної держави. Необхідно було визначитися із ставленням до українських політичних партій. Друга конференція українських націоналістів відбулася у Празі 8-9 квітня 1928 року. В ній, окрім членів ПУН, взяли участь представники різних націоналістичних організацій та їхньої преси. На основі виголошених рефератів і проведеної 10 квітня дискусії ПУН ухвалив чотири важливі постанови.

1. ПУН у своїй діяльності відмежовується від усіх українських політичних партій і груп та не вступає з ними у співпрацю. Всі Організації українських націоналістів на українських землях та чужині мають також стати на цей шлях.

2. Організації українських націоналістів мають до часу скликання спільного Конгресу українських націоналістів провести організаційну працю згідно з окремим планом, виробленим Конференцією.

3. ПУН перебирає заступництво організацій українських націоналістів у зовнішньополітичних відносинах

4. Конгрес українських націоналістів має бути скликаний 1 вересня 1928 року [126: 64].

Першою постановою друга конференція українських націоналістів визначила своє ставлення до легального українського політикуму, яке зберігалось практично все міжвоєння та увійшло у програмні постанови ОУН. Це було логічною реакцією революційної тактики націоналістів на еволюційні методи діяльності т.зв легального сектору: “Замість виключної ставки на т.зв. “еволюційну”, як її називали політики старшого покоління, тактику, підпілля аргументувало революційними виступами – домагання українського народу мати власну державу можна поставити перед світом в усій ширині” [110: 12].

Друга конференція поряд із визначенням місця націоналістичного руху в боротьбі за незалежність і державність звернулася до українських націоналістичних провідників, що керували легальними партіями (представники УВО в УНДО), визначитись із своєю діяльністю.

Таким чином, дві конференції українських націоналістів підготували теоретичну і практичну базу для створення Організації українських націоналістів, визначили шляхи організаційного об’єднання націоналістичних груп, сформулювали ставлення націоналістичного руху до українського політичного партійного життя, виявили тенденцію до самостійного оформлення українських націоналістів в окрему політичну структуру, а відтак прийняли власну концепцію розв’язання питання української державності.

Перший Конгрес українських націоналістів відбувся у Відні 28 січня – 3 лютого 1929 року. В його роботі взяли участь 30 делегатів і гостей. В тому числі від ЛУН було 10, від УВО – 5, ГУНМ – 3, і від СУНМ – 2 делегати.

Конгрес прийняв ряд постанов про створення та устрій ОУН, її мету та завдання, обрав керівні органи. Провідником ОУН став Є.Коновалець, його заступником М.Сціборський, секретарем – В.Мартинець. Членами ПУН були обрані: Д.Андрієвський, Д.Демчук, Ю.Вассиян, М.Капустянський, П. Кожевників, Л.Костарів. Головним суддею ОУН став Я.Дуб, а головним контролером Я.Моралевич. У складі Проводу створились реферантури: організаційна, політична, військова, ідеологічна, пропаганди, зв’язку, фінансів, секретаріат [127: 41].

Великий Збір (так в подальшому називали Конгрес – Ю.Ю.) заявив, що ОУН не буде обмежувати свою діяльність якоюсь конкретною територією, а прагнучим опанувати усі українські і ті землі, де живуть українці. ОУН проголошувала, що вестиме “політику всеукраїнського державництва” і протистоятиме всім партійним і класовим угрупованням українства. У постановах Великого збору українські націоналісти зазначали, що “для української нації у стані її політичного поневолення начальним постулатом є створення політично-правової організації, означеної: Українська Соборна Самостійна Держава [180: арк.7].

Беручи до уваги один із концептуальних постулатів ОУН, проголошених на Конгресі 1929 року, що українські націоналісти не визнають жодних

міжнародних договорів, що “створили та закріпили стан українського національного розірвання”, однозначно можна ствердити, що новопостала організація навряд чи могла діяти в конституційному полі держав-окупантів. Виходячи з цього, більшість тогочасних і сучасних дослідників переконана, що ОУН виникла, з одного боку, як ідеологічно-політичний рух, з іншого – як законспірована нелегальна організація військового типу. За словами Л. Шанковського, ОУН постала з УВО, яка залишалася її стрижнем і “була причиною побудови ОУН на військовий лад” [181: 205].

А в статті “На шляху української національної революції”, вміщеної в часописі “Український націоналіст“, говорилося: ”Згідно з націоналістичною ідеологією й відповідно до вимог революційної боротьби, ОУН має характер військово-політичної сили, яка росте в огні революційної боротьби.”

При цьому також наголошувалось, що “ОУН не є випадковим явищем, не є наслідуванням чужих, більш або менш подібних форм націоналістичного руху інших народів” [182: 2]. Про превалювання військових методів в арсеналі ОУН стверджує і автор статті “Наше становище” О.Бойдуник:”...Визвольні змагання та боротьба УВО мусять бути продовжені дотеперішніми методами та засобами, тобто підпільно-революційними.” [175: 368].

Перший Великий Збір заклав основи організаційно-територіальної структури ОУН як в Україні (ЗУЗ), так і за її межами. На рідних землях територіальна структура ОУН складалася з країв і округ, в еміграції – з теренів та держав, які ділилися на відділи [33: арк.16]. Західноукраїнські землі спочатку склалися з 6 округ – Львів, Перемишль, Стрий, Станіслав, Тернопіль, Волинь. Потім їх кількість зросла до 10. На чолі округів були Окружні Екзекутиви ОУН. Округи охоплювали декілька повітів (в середньому біля п’яти), що мали свої Повітові Екзекутиви. Центром округи був повіт, де перебувала більша кількість членів організації і де організація була найдієвіша. Повіти були поділені на райони і підрайони, що охоплювали певну кількість сіл. Окрему одиницю tworили повітові міста. Найнищими організаційними клітинами були “п’ятірки” та “трійки” [42: арк.1].

Членство ОУН мало три вікові категорії: молодь віком від 8 до 15 років могла стати членом доросту ОУН, з 15 до 21 року – членами юнацтва ОУН, а з 21 року, після року активної діяльності – дійсними членами ОУН. Протягом шести місяців нові члени вважалися кандидатами і могли вільно покинути організацію. Але після того, як їм виповнювалося 25 років і вони ставали заприсяженими членами, покинути ОУН вони могли лише за згодою проводу організації [74: арк.52].

Створення Організації українських націоналістів, яка об’єднала ряд націоналістичних організацій і груп, завершило процес формування праворадикального крила українського національно-визвольного руху. Виходячи із установчих документів, ОУН у боротьбі за розв’язання українського питання поєднала у своїй діяльності як військові, так і політичні аспекти. Це дало їй змогу провадити свою діяльність у внутрішньополітичній площині і на міжнародній арені. Завдяки цьому український націоналістичний рух став повноцінним політичним суб’єктом в українському національно-

визвольному русі. З часу виникнення ОУН, український національно-визвольний рух значно активізувався, отримав радикальні національно-визвольні риси і чи не найголовнішим для нього стало оформлення окремої політичної структури, що взяла на себе завдання боротьби за українську незалежність та соборність, нехай навіть в умовах окупації кількох держав.

Конгрес українських націоналістів 1929 року був першим, важливим етапом у процесі становлення ОУН. Він визначив концепцію розвитку організованого націоналістичного руху, але завданням далеко більшої ваги було цю концепцію втілити у життя. На жаль, Конгрес чітко не визначив організаційного статусу ОУН: чи це має бути суто політична організація, чи військово-політична. І якщо в діаспорі політичний статус не викликав у нікого сумнівів, то у Східній Галичині, де авторитетом радикальної дії була УВО, дана проблема породила гострі дискусії.

Виходячи із хронологічних рамок нашого дослідження, організаційне становлення ОУН умовно можна розділити на два етапи. Перший – 1929 – 1932 роки – етап фактичної інтеграції націоналістичних організацій та середовищ Західної України. Другий – 1932 – 1935 роки – етап діяльності ОУН, як єдиної (об'єднаної) націоналістичної структури.

Дискусії навколо питання організаційного статусу ОУН припадають на перший етап. Власне, навколо цієї проблеми зіткнулися вперше погляди крайових націоналістичних діячів, що, як правило, представляли молодь, організовану у СУНМ, Пласт та представників діаспори, колишніх учасників національно-визвольних змагань. Націоналістично налаштована молодь вимагала від Проводу українських націоналістів творити революційну військово-політичну підпільну організацію, яка на їх думку по суті нічим не відрізнятиметься у завданнях, формах та методах від Української військової організації, лише стане масовішою [112: 19].

Така позиція крайових молодих націоналістів пояснюється сильним впливом на українську молодь Східної Галичини донцовського націоналізму, що пропагував безоглядну боротьбу, орієнтуючись на власні сили. Націоналістичні діячі старшого покоління більш реально ставились до завдань, поставлених перед Організацією і безперечно розуміли вагу сприятливих міжнародних обставин. В даному контексті період 1929-1932 років у європейській політиці ще характеризувався реальними французько-британськими впливами, які відображала міжнародна організація – Ліга Націй. Тому не було сенсу виступати у міжнародних відносинах різко ревізіоністською структурою із терористичними (за європейським мірками) ухилами. Через це ряд націоналістів, що перебували у західноєвропейських країнах (Д. Андрієвський, З. Пеленський та ін.) відстоювали думку виключно політичного статусу ОУН. Такий дуалізм у підході до творення організації вже у 1929 році породив конфлікт між представниками двох позицій. Після закінчення роботи Конгресу українських націоналістів та створення ОУН керівником Крайової Екзекутиви ОУН направлено відомого у діаспорі та Західній Україні журналіста Зенона Пеленського. В цей же час, з ініціативи ПУНу у Перемишлі було викуплено редакцію газети “Український голос”, редактором якої став З.

Пеленський. У його розумінні основними методами діяльності мали стати пропагандивно-просвітницькі акції без збройної дії. Така позиція відштовхнула від Пеленського націоналістичних активістів Краю, які у свою чергу вимагали активної бойової дії. Ситуація складалась патова, через те, що новопризначений керівник крайової ОУН не був ознайомлений із конспіративною, підпільною діяльністю, не мав реального впливу на молодіжне націоналістичне середовище, яке відмовляло йому у підпорядкуванні та вимагало призначення керівника із місцевих націоналістів. Провід українських націоналістів постав перед дилемою вирішення конфліктної ситуації, невірне вирішення якої могло потягнути за собою розрив із молодіжним націоналістичним середовищем Західної України. Це прекрасно розумів керівник ПУНу Євген Коновалець, тому, незважаючи на непослух, за який в подібного роду організаціях карають, він йде на поступки крайовим націоналістам та призначає головою Крайової Екзекутиви ОУН одного із керівників СУНМу Богдана Кравціва [72: арк.46].

Така його позиція практично означала дозвіл новоствореній організації формувати Крайовій Екзекутиві революційну концепцію розвитку ОУН. Вона фактично реалізувалася у так званій концепції “перманентної революції”, яка лягла в основу діяльності ОУН в Західній Україні у 1929-1935 роках.

Іншою складною проблемою у процесі практичного створення ОУН стало питання статусу Української військової організації, яке виринуло ще на другій конференції українських націоналістів. На Конгресі у Відні було проголошено злиття всіх організацій, в тому числі і УВО, в єдину ОУН [183: арк.9]. Але авторитет військової організації, необхідність продовжувати збройну боротьбу та поряд із цим проводити дипломатичну роботу на міжнародній арені, призвели до розмежувань на першому етапі діяльності ОУН, як політичної та УВО, як військової організації. Це в деякій мірі внесло плутанину у громадське сприйняття організованого націоналістичного руху. Із завданням структурувати націоналістичний рух на західноукраїнських землях ПУН призначає головою КЕ ОУН та одночасно Командантом УВО авторитетного серед галицьких націоналістів старшину УГА Юліана Головінського. Саме під час його провідництва ОУН розбудовується за системою УВО на трійки та п'ятірки за вертикальним принципом підпорядкування. Ю.Головінський вніс у діяльність ОУН значний заряд динамізму, саме на час його керівництва припадає резонансна акція українських націоналістів, відома як саботажна акція. Націоналістична організація розбудована, Ю.Головінським, стала доволі масштабною, як на підпільні стандарти, адже включила у себе структури СУНМу, ОВГК, УВО. Дані події відбувалися напередодні виборів у польські законодавчі органи, тому це не обійшло увагою найвпливовішої національно – демократичної організації Західної України УНДО. Власне, у контексті передвиборчої співпраці Юліан Головінський проводив переговори із керівництвом УНДО. Щоправда, цей задум не вдалося реалізувати через арешт та смерть Юліана Головінського [184: 5]. Загалом у 1930-1932 роках часта зміна керівників Крайової Екзекутиви ослаблювала організаційне становлення ОУН. Причиною цьому були не стільки внутрішні проблеми, як зовнішнє втручання поліційних та контррозвідувальних служб. Так, із шести крайових керівників

ОУН у 1929 – 1932 роках четверо були заарештовані. Це пояснюється особливою увагою польських силових структур до діяльності ОУН.

Після смерті Юліана Головінського, який фактично об'єднав УВО та ОУН, знову дані структури розділилися. Внаслідок чого у Краї існувало два націоналістичні осередки: Крайова Екзекутива ОУН та Крайова Команда УВО. У першій переважала молодь у другій – старше покоління.

Дані процеси не обійшли увагою польські спецслужби, які інформували Міністерство Внутрішніх Справ Польщі про реорганізацію УВО в ОУН: "Справа ОУН і УВО не є до цього часу скристалізованою. Коновалець за ОУН, натомість Ярий і Вергун за УВО. Деякі округи, повіти і райони, попри видані з гори накази змінити УВО на ОУН тих наказів не виконали" [68: арк.2].

Позиція щодо збереження структури УВО Ріко Ярого, який очевидно співпрацював з німецькими розвідувальними органами, базувалася на боязні втратити таку цінну розвідувальну службу, якою були відділи Української військової організації. Пізніше, із ліквідацією УВО, Р.Ярий організував так звану "Берлінську групу", що складалася із колишніх діячів крайової ОУН, які змушені були покинути Західну Україну. Варто зауважити, що у першій половині тридцятих т.зв. "Берлінська група" мала потужний вплив на діяльність Крайової Екзекутиви ОУН [185: 132].

З метою відвернення внутрішньоорганізаційного конфлікту Провід українських націоналістів у 1932 році організовує у Празі конференцію, на якій остаточно приймається рішення про входження УВО в склад ОУН, як бойової реферантури. Зокрема, на конференції було ухвалено: "З метою якнайпотужнішого поширення революційної акції на ЗУЗ (Західноукраїнські землі), Спілка (УВО) підпорядковується Крайовій Екзекутиві ОУН на ЗУЗ". Далі визначено завдання УВО: "Бойову акцію Спілка проводить як реферантура військових справ КЕ ОУН. Бойовий референт входить у провід КЕ ОУН" [85: арк.12].

Щоправда, і надалі Провід українських націоналістів визначає особливий статус для реорганізованої військової організації, яка на пряму повинна підпорядковуватися ПУНу. "У військово-технічних справах, - зазначалося в постановах Празької конференції ОУН, - вони (військова реферантура) мають безпосередній контакт з військовим референтом і бойовим при ПУНі" [85: арк.15]. Особливе ставлення націоналістичного проводу до військового напрямку підкреслювало його пріоритетність.

На Празькій конференції було прийнято важливі рішення щодо процесу становлення організованого націоналістичного руху. Вони були зумовлені декількома факторами. По-перше, існування двох осередків у націоналістичному русі призводило як до дезорієнтації польських силових структур, так і українського населення щодо націоналістів. По-друге, в такій ситуації посилювалась конфліктність між молоддю з ОУН та старшими з УВО. По-третє, у міжнародних відносинах починає формуватися табір держав, чітко зорієнтованих на зміну версальської геополітичної системи. В даному контексті стратегія ревізіоністських політичних організацій спрямовувалась на формування фактору сили у регіонах їхньої діяльності. Тільки у такий спосіб

можна було стати об'єктом зацікавлення цих держав. Власне, цими аргументами можна обґрунтувати рішення Празької конференції ОУН 1932 року. Період 1932-1935 років характеризується діяльністю єдиної монолітної націоналістичної організації із чітко вираженим військовим характером.

Наступною важливою проблемою у дослідженні процесу створення Організації українських націоналістів є визначення відповідності організаційної структури до поставлених нею завдань, які вона мала здійснювати.

Адже мета – боротьба за Українську Самостійну Соборну Державу, проголошена у міжвоєнний період міжнародного блокування питання української державності, – вимагала особливої внутрішньорганізаційної структури, яка б поєднувала військові та політичні аспекти, була оптимально пристосована до конспіративних умов, які б забезпечували її життєздатність і дієвість. Власне така формула була використана при створенні організаційної структури ОУН, в якій поряд із політичною, пропагандистською, ідеологічною референтурами діяли військова, бойова та розвідувальна [65: арк.8]. Протягом перших трьох років військові функції виконувала структура Української військової організації, яка із тактичних міркувань діяла окремо. Згідно з інформацією Бюлетня Крайової Екзекутиви ОУН: “Розростання революційності спричинило до поділу та спеціалізації українського підпільного життя і розмежування політичної діяльності ОУН від діяльності військово – терористичної, яку проводило УВО” [77: арк. 46].

Працюючи в руслі даної стратегії, Крайова Екзекутива ОУН на початковому етапі діяльності основну увагу приділяла політичному аспекту: друкуванню пропагандистської літератури, листівок, ідеологічним вишколам симпатиків та членів, розповсюдженню націоналістичної періодики. За інформацією польських спецслужб у другій половині жовтня 1929 року “почала сильно розвиватися у Львові та провінції пропагандивна та агітаційна діяльність ОУН” [66: арк.4].

Така діяльність ОУН була найбільш логічним продовженням політично – пропагандистської роботи секцій Спілکم української націоналістичної молоді, які стали базовими для творення оунівських структур. У 1929 році СУНМ у повному складі увійшла в Організацію українських націоналістів [186: 141]. Власне, внаслідок цього у структурах Організації українських націоналістів чисельно переважала молодь. Враховуючи це, керівники ОУН розуміли перспективу підготовки кадрової бази для організації. Практичним втіленням зазначених тенденцій стало структурне оформлення юнацького підрозділу в організаційній системі ОУН. 22-23 лютого 1930 року відбулася крайова конференція ОУН, на якій було затверджено постанову “У справі виховання молоді при допомозі і діяльності “Юнацтва”. Конференція затвердила:

а) постанову про організацію верховних органів “Юнацтва”, їх компетенцію та організаційну схему;

б) організаційний статут “Юнацтва” [36: арк.16.].

В організаційну структуру ОУН “Юнацтво” увійшло як підреферантура Крайової Екзекутиви. Першим керівником “Юнацтва” ОУН став Іван Габрусевич.

В організаційному плані структура “Юнацтва” нагадувала структуру ОУН. Відповідно до організаційного статуту “Юнацтво” організовувалось конспіративним шляхом по школах, інших навчальних установах і поділялося на групи. Групи мали своє число і назву та формувалися за принципом трьох рівнів.

Перший рівень представляв інструктор групи, безпосередньо підпорядкований керівникові “Юнацтва”. До його компетенції належали організаційні справи, ідеологічний вишкіл і загальне керівництво групою. Його заступником – голова групи –, який разом із референтами розвідки, пропаганди, розповсюдження, скарбником, безпеки формували провід групи та представляли другий рівень. Члени проводу групи керували звенами (6-7 чоловік), організованими ними у класах. Члени проводу групи, як керівники звен були єдиними зв’язковими звен, що відносились до третього рівня із проводом групи. Кожен член групи (як провідного, так і класового звена) мав свій порядкове арабське число та псевдонім. Члени проводу мали числа у порядку черги: 1 – голова, 2 – розвідник, 3 – розповсюджувач, 4 – розповсюджувач, 5 – керівник безпеки, 6, 7, 8 – без функцій. Члени звен мали числа без наданих до них спеціальних функцій [72: арк.10]. Таким чином, майбутні члени ОУН проходили серйозну підготовку до підпільної боротьби. Основними напрямками діяльності юнацької структури ОУН були: політична самоосвіта, ідеологічний вишкіл, пропагандистська діяльність, військовий вишкіл. Це дозволяло готувати високо ідейну молодь. Цьому сприяв і бюлетень “Юнак”, який почав виходити з 1930 року і призначався безпосередньо для проводів груп “Юнацтва” [75: арк.10].

Одним із важливих напрямків роботи з молоддю була її теоретична і практична військова підготовка. Адже ідейно та військово вишколена молодь мала стати рушієм у боротьбі за розв’язання українського питання, тобто завоювання державної незалежності. Так, у статті “Націоналісти і військове самовиховання” березневого випуску “Юнака” за 1930 рік йшлося про необхідність військового вишколу у зв’язку з наближенням війни [72: арк.25].

У першій половині 30-х років скрізь формуються звена юнацтва ОУН, окремо хлопців і дівчат. Частково у підпілля переходять відділи забороненого “Пласту”, які реорганізуються у структуру “Юнацтва”. Прикладом може слугувати реорганізація пластових відділів у Кременці 1931 року. Так, навесні 1931 року керівник Кременецького пластового гуртка Степан Пшеничний приїхав зі Львова і повідомив місцеве керівництво “Пласту” про необхідність змінити організаційну структуру і назву на “Юнацтво” [44: арк.8].

Пріоритетним напрямком при розбудові організаційної структури ОУН стала діяльність студентських відділів. За словами активного учасника націоналістичного підпілля Лева Ребета: “Мережа студентських груп з Академічним Домом (прототип сучасного гуртожитку – авт.) була головною базою, якою конспіративно користувалася ОУН. В Академічному Домі перебувала певна кількість студентів з усіх кінців Західної України, які були охоплені в тайні гуртки. Ці гуртки у Львові виконували ролю неначе “амбасад” при Крайовій Екзекутиві” [112: 17]. Члени студентських гуртків чи відділів

формували оунівські структури за місцем їхнього проживання.

Значущість діяльності представників студентських відділів дозволяє з'ясувати “Інструкція для членів студентського відділу ОУН для праці під час фесрій.” В ній, зокрема, зазначено, що “першим завданням кожного члена відділу під час свого побуту у повіті зорганізувати місцевий відділ ОУН, в склад якого б входили найбільш активні та характерні одиниці, здібні до провідної політичної роботи у повіті.” Іншим важливим завданням членів студентських відділів під час канікулів був пошук людей, “які надаються до керівництва повітовими езекутивами” [52: арк.6].

Дилемою для ОУН стало співвідношення між підпільною організаційною структурою та проблемою масового залучення членства. Адже для конспіративної діяльності масовість була згубною, з іншого боку, проводити масові акції протесту, що становили основу тактики “перманентної революції”, без розбудованої організаційної мережі було неможливо. Враховуючи дані аспекти, керівники націоналістичного руху нерідко вдавалися до маскуванню націоналістичних структур під легальні молодіжні чи спортивні організації, створювали підпільні структури, рядові члени яких не знали, що вони працюють як окремий підрозділ ОУН [51: арк.22]. У зв’язку з конспіративними умовами праці доволі важко визначити кількісний склад Організації українських націоналістів у першій половині тридцятих років.

Таким чином, аналіз джерел дає можливість зробити висновки про те, що появі ОУН передувала кількарічна підготовча діяльність націоналістичних структур Західної України та української діаспори.

Невизнання Організацією українських націоналістів системи версальських договорів визначили її військово-політичний статус та підпільний характер діяльності. Створення ОУН не завершилося Конгресом українських націоналістів, а охопило період наступних трьох років фактичної інтеграції праворадикальних середовищ Західної України. Доволі складним виявилось об’єднання авторитетної УВО та молодіжної ОУН. Революційний характер Організації українських націоналістів зумовив формування складної організаційної структури, максимально пристосованої до підпільних умов боротьби. Перспектива відвоювати державну незалежність в ході майбутньої війни вимагали концентрувати зусилля у напрямку ідейно-політичної підготовки молоді, виявом чого стало створення молодіжного підрозділу ОУН – “Юнацтва”. Найактивнішу участь у розбудові націоналістичних структур на західноукраїнських землях у першій половині тридцятих років брала студентська молодь.

3.4. Форми та методи боротьби ОУН

Постанови Конгресу українських націоналістів засвідчують, що Організація українських націоналістів була створена з метою консолідації радикальних патріотичних середовищ українства задля позитивного розв’язання українського питання, тобто створення державності. ”Організація... мусить стриміти до охоплення української національної справи вцілому... У ній мають

знайти місце... члени всіх суспільних груп” [68: 7].

Міжвоєнний період, в який виникла ОУН, ні у внутрішньому, ні в зовнішньому політичному плані не передбачав перспективи створення української держави мирним, демократичним шляхом або з ініціативи котроїсь з великих держав. Враховуючи такий стан речей, засновники Організації, дотримуючись обраної мети, визначили її революційний характер. Легальні чи парламентські заходи в справі вирішення української проблеми різко заперечували представники Крайової Екзекутиви: “Парламентарно-демократична боротьба за “права українського народу” в реальних умовах диктатури одної політичної групи займанця (напр. в Польщі чи Румунії) смішна і згори засуджена на невдачу” [129: 158]. Згідно з їхньою теорією, позитивно вирішити українську проблему в окупаційних умовах можна було лише постійним нагнітанням революційної атмосфери серед українського суспільства, загостренням конфліктів із польською владою, що в результаті мало призвести до загальнонаціонального повстання.

Тактика українських націоналістів в першій половині 30 – х полягала у підготовці загальнонаціонального повстання, розхитуванні усталених міжнародних відносин в Центральній – Східній Європі, приверненні до українського питання уваги світової спільноти власною деструктивною діяльністю щодо окупантів, створенні в міжнародних колах переконання, що без врегулювання національного питання українців політична, економічна стабільність в Європейському центральній – східному регіоні неможлива. У статті “Вплив світової кризи на українське політичне життя”, вміщеній у Бюлетні Крайової Екзекутиви за вересень-жовтень 1931 року, зазначалося: “Цілий світ переживає важку економічну кризу, що проходить в соціально-економічній та політичній площинах. Суспільно-політичні та економічні діячі шукають шляхів оздоровлення існуючих стосунків. В ході дискусії з’являються нові голоси, що вимагають зміни соціально-економічних підстав, суспільного устрою чи політичного ладу” [77: арк.44]. Варто зауважити, що в період світової економічної кризи, загальносвітових тенденцій незадоволення Версальськими договорами, посилення ревізіоніських настроїв дана тактика не виглядала безнадійною.

Протягом 1929-1935 років ОУН використовувала радикальну тактику, продиктовану окупаційними умовами, що викликали серед західноукраїнського суспільства, особливо його молодшого покоління, гострі антипольські настрої.

Дискусії серед студентської молоді, що формувала керівництво крайового проводу навколо проблеми програми і тактики ОУН оформились у т. зв. теорію “перманентної революції”. Власне впродовж досліджуваного нами періоду Крайова Екзекутива ОУН на західноукраїнських землях дотримувалась даної тактики. Немає підстав для твердження, що ідею “перманентної революції” підтримало все середовище ОУН. Представники старшого віку та ОУН у діаспорі часто засуджували позицію “молодих краєвиків” і вважали, що тактика “перманентної революції” шкодить міжнародному іміджу ОУН. Зокрема, член Проводу ОУН Д. Андрієвський у своєму листі до Є. Коновальця вимагав, щоб ПУН своїм рішенням заборонив активні революційні дії у Східній

Галичині: "ПУН мусить заборонити організованим націоналістам виступи, які шкодять праці і не впливають зі суто політичного характеру ОУН. Зрештою, нас починають викидати як немилих гостей. В той спосіб нам утруднюється всяка праця, навіть громадська" [187: 617].

Розробка теорії "перманентної революції" базувалася на підготовці молодих націоналістів до всенародного повстання як закономірного процесу боротьби "зреволюціонізованих мас, які на всіх ділянках життя творять пасивний й активний спротив чужому пануванню і які йдуть, незважаючи на жертви, до щораз більших перемог" [112: 39]. Дана теорія будувалася на тому, що завдяки добре налагодженій організаційній структурі націоналісти зможуть залучити широкі верстви населення до своїх акцій, в такий спосіб перетворивши їх на масові. В результаті ці процеси переростуть у солідарний виступ українського народу проти Польщі. Зокрема, у статті "Революційна тактика українського націоналізму", вміщеній у часописі ОУН "Розбудова Нації", зазначено: "Політична організація, що виступає керівником національної революції, мусить освідомлювати маси свого народу про цілі і завдання визвольної боротьби, нехтуючи закони і владу окупанта; мусить організовувати щораз нові бойові удари з окупантом, щоб ними мобілізувати маси; і мусить включати в бойові удари з окупантом щораз ширші кола, щоб заправляти в боротьбі весь народ. В тій підготовчій мобілізаційній стадії мусять бути і жертви, щоб нарід бачив їх, розумів їх неминучість і щоб був зазделигідь готовий приносити їх" [188: 109]. Керуючись концепцією "перманентної революції", керівні кола ОУН у Західній Україні намагалися спланувати неперервний процес масових акцій, за яким одна чергувалася б з іншою, а послаблення боротьби на одному напрямку передбачало її посилення на іншому

Необхідною умовою здійснення перманентної революції мала бути психологічна мобілізація народних мас, яку, згідно із тезами "Програми виховання в Організації українських націоналістів", може здійснити "бойова сурма, а бойову заправу з ворогом народ може здобувати тільки в справжніх бойових ударах з ворогом" [189: 350].

Діяльність Організації українських націоналістів у міжвоєнний розглядалась її керівництвом як підготовка до військової боротьби за державність. Це підтверджують слова голови ПУНу Євгена Коновальця: "Ми можемо й мусимо посіяти на українських землях нелегальні відділи ОУН, яких завданням було б підсилювати невдоволення та ненависть до займанця, держати маси в стані революційного кипіння..., поглиблювати революційні настрої тих мас. Ми мусимо виховати провідників української революції..., які, коли прийде час почати повстання, вміли б зразу теж і організаційно охопити ті маси і повести їх до перемоги" [188: 178].

Тому концепція "перманентної революції" українських націоналістів декларувала, що революція поневоленого народу не може обмежуватися тільки фрагментом остаточного збройного зриву, але мусить поширитися і на період підготовки до того зриву". Тобто, перефразовуючи цитату, націоналісти вважали, що до національної революції, як всенародного повстання, можна прийти тільки революційними методами та постійним нагнітанням

революційної атмосфери.

Отже, постійне нагнітання стану “революційного кипіння” стало визначальною рисою концепції національно-визвольної боротьби ОУН у першій половині 30 – х років. Тактика “перманентної революції” Організації українських націоналістів, на думку її теоретиків, спрямовувалась на створення фактору сили у Західній Україні, який був обов’язковою умовою пробудження інтересу до організації та її тактики щодо розв’язання українського питання збоку котроїсь із великих держав. ”Виступ українського націоналізму, виступ проти всіх ворожих сил, як принципово, так і практично, самотньо правильний. Тільки сила нашого виступу буде передумовою признання нас як самостійного підмету” [189: 351].

У відповідності до проголошеної теорії ОУН розпочала свою діяльність революційними методами, розрахованими на масову участь широких верств українського населення. Теоретична сторона тактики “перманентної революції”, складена молодими представниками Крайової Екзекутиви ОУН була продиктована швидше емоційними факторами, а не досвідом практичної діяльності в окупаційних умовах. У зв’язку із цим дана тактика в умовах переслідування українського націоналістичного руху в Польській державі дуже часто зазнавала невдач, що призводили до масових арештів членів, симпатиків ОУН, патріотично налаштованих українців. Чи ненайважливішою причиною таких тенденцій стала зміна поколінь у керівництві ОУН на початковому етапі формування цієї структури в Західній Україні та паралельне існування Української військової організації, до складу якої входили старші представники націоналістичного руху, учасники національно-визвольних змагань 1917-1921 років.

Іншим важливим фактором, що послаблював реалізацію революційних намірів націоналістичного проводу у Західній Україні, була часта зміна керівництва Крайової Екзекутиви ОУН. Так, із 1929 по 1935 рік провідниками націоналістичного руху на Західній Україні було вісім чоловік (З.Пеленський, Б. Кравців, Ю.Головінський, В.Охримович, С.Нижанківський, І.Габрусевич, Б. Кордюк, С.Бандера.) Аналізуючи причини частої зміни керівників ОУН, зауважимо, що лише С.Нижанківський залишив займану посаду через смерть (внаслідок важкої хвороби), діяльність всіх інших була викрита чи заблокована активними діями польських поліцейних чи контррозвідувальних органів. У зв’язку із цим характерною ознакою діяльності ОУН у першій половині 30 – х років були регулярні судові процеси над членами та симпатиками організації. Власне, протоколи судових дебатів, опубліковані в західноукраїнській пресі, висвітлення в періодичних виданнях мужньої поведінки націоналістів у суді та під час виконання вироків, створювали позитивний імідж ОУН серед українського населення Західної України, особливо молоді. Підтвердженням цього може слугувати характеристика наслідків страти Біласа та Данилишина, вміщена у виданні Українського Католицького Союзу “Мета”, яке немає підстав звинувачувати в прооунівських симпатіях. Зокрема, в ній зазначалося, що “трагедія Біласа і Данилишина екзальтувала українське суспільство, дала поштовх до масового бойкоту польської тютюнової та горілчаної

промисловості” [191:2].

В даному контексті, слід зауважити, що реалізація тактики “перманентної революції” у першій половині 30 – х років розділила західноукраїнське суспільство у ставленні до ОУН на два табори, що визначилися за віковими особливостями – “старих” та “молодих”. Прикладом цього може бути зростаючий вплив націоналістів серед молодіжних, спортивних організацій “Сокіл”, “Луг”, “Пласт” подекуди навіть “Каменярів” та відповідне зростання антиоунівських настроїв серед політичних партій, в тому числі Фронту Національної Єдності, по суті націоналістичного утворення. Окрім вище перерахованих тенденцій, активна революційна діяльність Крайової Екзекутиви ОУН на початку 30 – х започаткувала і внутрішньоорганізаційний поділ. Представники Проводу українських націоналістів, що знаходились за кордоном, дуже часто засуджували таку тактику, не завжди однозначно її сприймав і Євген Коновалець. Але, з іншого боку, голова проводу ОУН ненаважувався засудити діяльність “молодих” націоналістів Західної України, оскільки на його думку це відвернуло б Крайову Екзекутиву від ПУНу та змусило б її, очевидно, обрати інший провід. Адже саме політична активність ОУН на західноукраїнських землях підтримувала авторитет Проводу українських націоналістів у діаспорі.

Основними напрямками реалізації тактики “перманентної революції” стали саботажні акти, бойкоти, акти індивідуального терору, що проводились паралельно із масованою пропагандою, у якій давалося пояснення доцільності таких акцій. Метою даної тактики, згідно заяв у націоналістичній пресі керівництва ОУН, було: підривати престиж польської держави як перед українським населенням, так і на міжнародній арені, гальмувати процес масової польської колонізації українських земель, поглибити непримиренне ставлення українського населення до Польщі і привернути увагу всього світу до нестерпних відносин у краї [43: арк.4]. Окрім цього керівники ОУН планували, що революціонізація українського суспільства за допомогою радикальних засобів мала протидіяти зростанню в деяких українських політичних колах, особливо в УНДО, лояльних щодо польської держави настроїв. Активний антипольський виступ мав, як сподівалися лідери ОУН, сприяти зміцненню зв’язків угруповування з українською еміграцією в Європі та Америці [77: арк.53]. І справді, зовнішньополітичний резонанс бойових акцій ОУН в Західній Україні дуже часто спрямовувався Проводом ОУН на рекламу націоналістичного руху серед українського еміграційного середовища. Ця тактика сприяла проведенню фінансових зборів серед української еміграції на “визвольний фонд ОУН”.

У своєму листі до бойового референта ПУНу О.Сеника від 29 вересня 1932 року Є.Коновалець вболіває, що від початку року українська еміграція в США не дали на Організацію навіть 3000 долларів. Тому він наказує О.Сенику “звернути пильну увагу на Базу (Західну Україну) і там приготувати акцію, котра б агітувала для збирання коштів на ОУН” [85: арк.22].

Іншим широковикористовуваним методом, що застосовувався в контексті реалізації тактики “перманентної революції” стали акти індивідуального терору. Саме їх застосування спричинило чи не найбільший резонанс в

західноукраїнському суспільстві, розділили його у ставленні до організованого націоналістичного руху. Протягом першої половини 30 – х років українським підпіллям було проведено понад 50 терактів спрямованих проти осіб, які проводили реакційну антиукраїнську політику чи становили загрозу для існування організації. В даному контексті слід зауважити, що крім збройних замахів на представників польської окупаційної влади, дуже часто акти індивідуального терору спрямовувалися проти українців, що не завжди створювало позитивний імідж для ОУН та давало додаткові козири польській владі у її антиоунівській пропаганді. Окрім того, в контекст націоналістичних силових заходів потрапляли випадкові люди, що ставали жертвами особистих поражень. Ця інформація потрапляла на шпальта періодичних видань та отримувала широке розповсюдження.

Зокрема, для прикладу можна навести інформацію із газети “Народна справа” за 23 лютого 1930 року під заголовком “Політична розправа проти селян з Вербіжжя”, в якій наводиться факт вбивства членами ОУН жителя села Вербіжжя на основі заздрості [192: 3].

Іншими резонансними актами індивідуального терору, які засудила практично вся громадскість Західної України, стали вбивства оунівцями у 1934 році директора української гімназії І.Бабія та гімназиста Ю.Бачинського. Особливо негативного відтінку для ОУН це набрало через те що директор гімназії був учасником Української Галицької Армії [193: 256]. Дану акцію гостро засудили митрополит А.Шептицький, керівництво УНДО, зокрема глава греко-католицької церкви зазначив, що діяльність українських націоналістів це “робота яку ведуть божевільні”. Проте, вже наступна подібна акція Крайової Екзекутиви – вбивство працівника радянського консульства у Львові О.Майлова, вчинене як акт помсти за штучний голодомор в УСРР та судовий процес на якому виконавець М.Лемик виклав мотиви акції, знову реабілітували втрачений імідж ОУН.

Підготовкою замаху на представника радянського консульства у Львові займався Роман Шухевич, як голова бойової реферантури КЕ ОУН. На виконання цієї акції зголосився львівський гімназист Микола Лемик. 22 жовтня 1933 року М.Лемик, зайшовши в радянське консульство, двома пострілами вбив урядовця консульства О.Майлова.

Польські офіційні мас-медіа негайно відреагували на цю подію: “Ця компанія є інспірована, організована і фінансована скрайніми антисоветськими чинниками, які завжди змагали до війни між Польщею і Советською Росією” [46 :арк.14]. Однозначно справа вбивства у Польщі представника радянської влади автоматично виходила за межі польської внутрішньої політики і в деякій мірі напружувала відносини між радянськими і польськими урядами, які з 1929 року (пакт Літвінова) почали налагоджуватися. Польська держава була зацікавлена у нормалізації відносин з СРСР, так як прихід до влади в Німеччині нацистів у 1933 році, загострював німецьку проблему в Польщі.

Доказом цього стали намагання польського суду перетворити процес над М.Лемиком з політичного на кримінальний. На запитання адвоката М. Лемика С.Шухевича до нього:”Чи ви знаєте, що багатьох визначних українців

розстріляли в УРСР? Чи ви читали про масову смертність на Великій Україні? Чи ви читали, що совети нищать релігію?”, - польський суддя наклав вето і не дозволив М.Лемикові на них відповідати [49: арк. 22].

Провід Крайової Екзекутиви ОУН наказав М.Лемикові вбити радянського консула і здатися у руки поліції, щоб на судовому процесі висвітлити справжню мету акції. Це підтверджують слова Лемика на процесі: ”На приказ ОУН я прийшов до консуляту з метою вбити представника московської влади, яка силою загарбала українську державу, нищить українську культуру і терором та голодом нищить українську націю”.

Часопис “Новий час” від 1 листопада 1933 року інформував, що “зацікавлення розправою велетенське. Деякі журналісти заняли свої місця вже й на три чверті години перед розправою. Представлена не тільки львівська преса, але й часописи з інших міст Польщі, навіть заграничні. Приїхав прес-аташе радянського консуляту у Варшаві, Ковальський.” Підтвердженням резонансності і важливості акції ОУН по замаху на представника радянської влади є слова представника зовнішньополітичного відомства СРСР, який заявив, що на Західній Україні націоналізм набирає політичної ваги, а націоналістам вже не досить боротьби із Варшавою і вони переключаються на Москву”. [194: 2]

Найбільш резонансним терористичним актом Організації українських націоналістів на протязі 30-тих років стало вбивство Міністра Внутрішніх Справ Польщі Броніслава Перацького у 1934 році. Ця подія привернула увагу до українського національно-визвольного руху увагу світових урядів та мас-медіа. Провід українських націоналістів виступив із заявою, що Перацького вбили українські революціонери за те, що він здійснював керівництво польською “пацифікацією”. Поряд із цією аргументацією існує версія, що якраз перед своєю смертю Б.Перацький повернувся із Західної України де домовлявся із українськими політичними структурами створити український пропольський політичний блок, що визнавав існування польської держави в її тодішніх кордонах [195: 38]. Хоча на нашу думку, вбивства міністра за “пацифікацію” це тільки привід, а мета ж полягає в ширшому розумінні націоналістами перспектив актуалізації та вирішення української проблеми в системі політичних відносин у Центрально-Східній Європі.

Операція замаху на Б.Перацького була широкомасштабною. У ній був задіяний практично весь Провід Крайової Екзекутиви. Виконавцем атентату став робітник зі Львова Григорій Мацейко, який належав до однієї із бойових п’ятірок КЕ ОУН. 15 червня 1934 року Г.Мацейко пострілами із револьвера вбив Міністра Внутрішніх Справ Польщі, коли той заходив на обідню перерву до приміщення “Товариського клубу” у Варшаві.

У зв’язку з цим, польські державні силові структури провели масові арешти в Західній Україні та Польщі людей, приналежних до ОУН. Хоча безпосереднього виконавця замаху на Перацького не було заарештовано, на лаву підсудних потрапило все керівництво Крайової Екзекутиви ОУН. Ця обставина дивним чином співпала із вилученням чеською контррозвідкою внутрішньої документації ОУН, так званого “Архіву Сеника”, та передачу його

польській стороні. Комплекс вище наведених подій призвів до гучного Варшавського (1935 р.) та Львівського (1936 р.) процесів над ОУН, внаслідок чого публічно перед громадськістю на суді постав Провід Крайової Екзекутиви ОУН на чолі із С.Бандерою. Власне, Варшавський судовий процес, окрім демонстрації провалу організаційної структури українських націоналістів у Західній Україні, завдяки своєму резонансу зробив Організацію українських націоналістів відомою для європейського політикуму. Проблема становища українців у Польщі знову набрала міжнародного резонансу. Польське періодичне видання “*Kurjer poranny*” у зв’язку із цим зауважило, що завдяки процесу “справа українських націоналістів-терористів несподівано прибрала риси міжнародного скандалу із сенсаційним тлом” [196: 5].

Варшавська газета «А.В.С.», в контексті резонансу варшавського процесу ОУН, закликала “найглибше підійти до справи, бо обставини вказують на існування української справи, що домагається розв’язки – під загрозою занархізування політичного життя Польщі” [197: 3]. Підставою акту обвинувачення українських націоналістів на Варшавському процесі були документи “Архіву Сеника” та зізнання деяких представників Крайової Екзекутиви ОУН [84: арк.23].

Таким чином, можна зробити висновок, що практика застосування терористичних методів в процесі реалізації тактики “перманентної революції”, з одного боку призвели до серйозних внутрішньоорганізаційних втрат в середовищі українських націоналістів, але з іншого, актуалізували українське питання на міжнародній арені.

Аналізуючи діяльність Організації українських націоналістів у першій половині 30 – х не варто зводити все до проведення терористичних акцій. Куди важливішим напрямком реалізації тактики “перманентної революції” стала організація масових заходів саботування польської окупаційної влади.

Першою масовою акцією саботажу польської державної влади стала протестаційна акція українських націоналістів влітку – восени 1930 року. Ініційована із сторони Української військової організації, вона базувалася на деструктивних діях нищення польського державного майна та майна польських осадників. Метою даної широкомасштабної акції було задекларувати появу на теренах Західної України нової націоналістичної організації – ОУН.

Підставою для нової акції українських націоналістів, що повинна була загострити українське питання в Польщі, стала масова польська колонізація західноукраїнських земель та українська еміграція до Америки. Польський уряд підтримував такий стан речей і для збільшення виїзду українських селян створював окремі еміграційні установи, а відповідно, польських колоністів заохочував до осадництва у Західній Україні звільненням від податків, безпроцентними позиками. 28 січня 1930 уряд подав до Сейму чотири нові законопроекти у справі військової колонізації українських та білоруських-земель. Згідно нового законопроекту уряд домагався повноважень, щоб із земельного запасу, призначеного на розподіл між селянами, створити новий запас землі для проведення дальшої військової колонізації” [198: 2]. В політичному аспекті колоністи в більшості випадків були носіями польського

шовінізму й опорою для поліції.

Дані польські заходи розширювали для Організації українських націоналістів сферу революційної діяльності, створювали прецедент для політичного протесту, ускладнювали українсько-польські відносини. Зважаючи на заходи польського уряду, ОУН вирішила провести контракцію, що оформилася, як “саботажна акція”, яка полягала в підпалах садиб польських колоністів, їх складів із збіжжям та господарським реманентом, поряд із цим націоналісти проводили потужну антипольську пропагандивну акцію на міжнародній арені.

Попри нищення господарського майна польських колоністів удар був спрямований і проти загальнодержавного майна: зрізувались телефонні та телеграфні стовпи, підривались польські поліцейські станиці, відбувалося побиття членів польських шовіністичних військових товариств типу “Стшельця”. “Саботажна акція” ОУН розпочалася з липня 1930 року і тривала до осені цього ж року. Так, для прикладу, у Бережанському повіті Тернопільського воєводства широкого розмаху набрали нищення телефонних та телеграфних стовпів. Про широкомасштабність подібних актів може свідчити той факт, що для їх розслідування було створено спеціальну спільну Рогатинсько-Бережанську комісію [42: арк.8].

Саботажна акція стала першою масовою акцією економічного спротиву ОУН польській адміністративній владі. В деяких регіонах саботажі переростали у селянські виступи. Основними об’єктами нападів селян були маєтки польських поміщиків та осадників. Із загальної кількості актів саботажу, вчинених у серпні-вересні на території Східної Галичини, підпали у приватних маєтках поміщиків та осадників становили приблизно 83 %. [3: 11]. Таким чином, використавши соціально-економічне напруження у західноукраїнському суспільстві, акція Організації українських націоналістів зуміла залучити до антипольських виступів селян та робітників. З іншого боку, саботажні акції націоналістів мали і міжнародний аспект, зовнішньополітичні труднощі, з якими зіткнулися польські урядові кола, спонукали українські угруповання скористатися вигідним моментом і активізувати протидію систематичній антиукраїнській політиці Варшави. На думку відомого дослідника українсько-польських відносин міжвоєнного періоду Михайла Швагуляка: “...Аж ніяк не випадково у розпал антипольської кампанії в Німеччині (літо 1930 р.) над Західною Україною піднялася заграва пожеж.” [199 :115].

По суті саботажні акти на Західній Україні у стадії своєї кульмінації частково вийшли з-під впливу ОУН, в них почали брати участь ліворадикальні політичні елементи. Більше того, подекуди траплялися випадки, коли поляки самі підпалювали своє майно, щоб отримувати страхові виплати. Згідно польської урядової статистики диверсії проти державного майна складали не більше 20 % від загалу [71: арк.2]. Ще одним аргументом для проведення широкомасштабної протестної акції стали вибори до польських законодавчих органів, які масовим виступом можна було саботувати. З іншої сторони активність організацій самостійницького характеру повинні були б робити рекламу на виборах політичним структурам правого спектру, а точніше УНДО.

Наслідком чого були переговори голови Крайової Екзекутиви ОУН Ю. Головінського з керівництвом УНДО про участь членів ОУН у виборчому списку Українського Національно - Демократичного Об'єднання.

Зрозуміло, що така масштабна акція не могла пройти повз увагу силових структур польської адміністративної влади. Були проведені масові арешти підозрюваних у приналежності до Української військової організації та Організації українських націоналістів [200: 4].

У вересні 1930 року, в розпал протестної акції, до Львова приїхав начальник східного відділу МВС Польщі Б.Перацький. У зв'язку з цим було проведено масові арешти членів ОУН [99: 4]. Саботажна акція ОУН доволі сильно радикалізувала та згурпувала польське населення на західноукраїнських землях. У жовтні 1930 року проходили зібрання польської громадськості на яких лунали заклики посилити антиукраїнську політику польського уряду [203: 4].

Польський міністр внутрішніх справ Складовський заявив 10 січня 1931 року у польському сеймі, що у зв'язку з саботажною акцією українського підпілля літом і восени 1930 року заарештовано 1739 українських громадян, з яких до 10 січня 1931 року 596 звільнено, інших затримано у в'язниці. Подаючи такі дані, Складовський зазначив, що між арештованими є учні гімназій, студенти університетів, учителі, священники, селяни і робітники [3: 15]. Представники зарубіжної преси, що перебували в той час на Західній Україні повідомляли в своїх інформаціях, що польська статистика арештів в десять раз занижена.

Аналізуючи архівні матеріали, що базуються на поліцейних повідомленнях про арешти причетних до саботажів та підозрюваних у приналежності до УВО, в Тернопільському воєводстві бачимо, що тільки за два тижні жовтня 1930 року було заарештовано біля 100 чоловік [57: арк.4].

В жовтні 1930 року після смерті крайового провідника ОУН сотника Юліана Головінського, котрий був одночасно Крайовим провідником УВО, як бойової структури ОУН, - було видано наказ Проводу українських націоналістів про припинення "саботажної акції". Про це було повідомлено українське громадянство окремою відозвою, опублікованою нелегальним виданням у Краї "Сурма" та в легальних українських часописах за кордоном [202: 46]. Зокрема у цих повідомленнях йшлося про мету та бажані наслідки від саботажів: "такий частинний виступ (УВО-ОУН) має на меті організованим способом ширити неспокій у Краї (Західній Україні), паніку між польським населенням, ламати дух польського елемента, врешті викликанням неспокою й анархії, посилювати за кордоном переконання про непевність границь польської держави та її внутрішню несконсолідованість, і маніфестувати протипольські настрої українського населення", - повідомляється в комунікаті ОУН.

"Наша ціль,- йдеться в матеріалах часопису "Розбудова Нації",- досягнена: викликано потрібне моральне враження між українським загальом і між ляхами й чужинцями; завдано ворогові великих моральних та матеріальних втрат. Тому акцію масових саботажів припиняємо" [203: 248].

“Саботажна акція” 1930 року, крім поставлених завдань: втягнути українське населення у боротьбу з польською окупацією та, відповідно, привернути увагу міжнародних чинників до українського питання, викликала логічно різку реакцію із сторони польської адміністративної влади.

В націоналістичних зверненнях, пов'язаних із саботажами, не зустрічаємо завдання викликати націоналістичною акцією потужної польської протиакції. Можемо припустити, що це був би бажаний ефект для Організації українських націоналістів, який би продовжив їхню акцію хоча б руками їх ворогів. Проте реакція силових структур Польської держави на українську саботажну акцію не дозволила у повній мірі реалізувати поставлені цілі.

По-перше, це сталося через масові арешти членів оунівського підпілля та вбивство польською поліцією керівника ОУН у Західній Україні Юліана Головінського, що практично ставило під загрозу існування щойно створеної націоналістичної організації на теренах Західної України.

По-друге, внаслідок протиакції польських силових структур – “пацифікації”, державному терору були піддане українське населення Східної Галичини, яке взяло активну участь у саботажах.

По-третє, легальний сектор українського політикуму не підтримав антипольської акції та гостро її засудив, в тому числі і УНДО.

Незважаючи на половинчасті результати саботажної акції та вагомі втрати серед організаційного керівництва ОУН дії українського націоналістичного підпілля створили потужний резонанс невирішеності українського питання на міжнародній арені, по суті чи не єдиний за попередні сім років від засідання Ради Амбасадорів 1923 року.

На закінчення 1930 року припадає кульмінація зацікавлення українським питанням зовнішньо-політичними чинниками. Підтвердженням цьому може бути створення спеціального комітету у Лізі Ніцій для розгляду становища української національної меншини у Польщі. Резолюція комітету могла загрожувати Польщі санкціями з боку Ліги Націй, а якщо згадати, що в цей час активізувалося і німецьке питання у Польській державі, то дані сепаратистські тенденції української і німецької меншини у II Речі Посполитій могли призвести до несподіваних наслідків.

У ситуації, що склалася, польському уряду необхідно було знайти вихід, бо коли українське питання, ще так-сяк можна було блокувати, то підсиливши ним німецьку проблему у Польщі, уряд Пілсудського попадав би сам у “яму”, яку викинув на протязі свого керівництва для національних меншин. Вихід із небезпечного положення було знайдено, ним стали переговори польського уряду із представниками українських легальних партій.

Польський уряд пішов на переговори із Українською Парламентарною Репрезентацією, хоча у більшій мірі домовленості відбувалися із представниками Українського національно-демократичного об'єднання – як наймасовішої і найвпливовішої політичної сили Західної України. На переговорах мова йшла про співпрацю між польським урядом та українським політикумом, налагодження українсько-польських відносин, засудження легальними українськими організаціями українського підпільного екстремізму,

що є головним елементом українсько-польської дестабілізації. Натомість польська адміністрація запропонувала фінансові кредити на розвиток культурних та економічних українських структур, що були у сфері впливу українського легального сектора, а точніше УНДО [170: 422].

В дисонанс переговорам вийшов відкритий пастирський лист-звернення станіславського єпископа УГКЦ, голови Української Народної Католицької Партії владики Г.Хомишина, який засудив український підпільний революційний рух за саботажі. В цей же час з ініціативи польської сторони було створене українсько-польське товариство по зближенню, завдяки якому вийшло ряд статей польських діячів культури і науки, які засуджували політику Польської держави щодо українців.

Таким чином, створювалося враження поступливості офіційної Польщі в напрямку врегулювання українського питання. З цього ж часу в українському політикумі помічаються тенденції, які пізніше було визначено, як “нормалізація” відносин із польськими державними структурами [204: 235].

Польський уряд використовував переговори для того, щоб на засіданні Ліги Націй домагатися від “Комітету Трьох” відкласти розглядану ним справу, оскільки вона могла бути мирно полагоджена між українцями та поляками. В подальшому польська сторона добивалася того, щоб з уваги на існуючі переговори українських представників з польськими – Ліга Націй перестала займатися українською проблемою. Дані польські заходи дали бажаний результат. І хоча все ж Ліга Націй вирішила засудити польську політику щодо української національної меншини, та зробила це в такій формі, щоб не зашкодити переговорам українців з польським урядом.

Політикою переговорів польський уряд досягнув двох важливих моментів:

1) нормалізував свої відносини з українським легальним сектором, чим частково повернув українську проблему у внутрішньо-політичну орбіту;

2) вніс розкол в український національно-визвольний рух; протиставивши націоналістів та націонал-демократів. Це сталося через те, що крок українських легальних партій до переговорів з офіційною Польщею гостро засудила і розкритикувала Організація українських націоналістів.

Ставлення ОУН щодо вище наведених подій знайшло своє місце у відозві Проводу ОУН, опублікованій в “Розбудові Нації” від 12.10. 1930 року. У ній йшлося, що: ”Останні події на західноукраїнських землях, коли польська влада допустилася нечуваного терору катування та вбивств українського мирного населення виразно показують на схожість методів боротьби, яких вживає Москва та Польща у своєму стремлінні вбити живий організм Української Нації.

Але даремні зусилля ворогів України! Московсько-польські насильства та терор лише скріплюють політичну силу українських народніх мас, сприяють їхній активізації... Вияви українського революціонізму, поруч із тими ускладненнями, в яких перебувають окупаційні режими, дають підстави передбачити, що недалеко вже той час, коли при відповідних умовах народна революційна стихія, закута в рамки організованості і творчого державницького

змісту, знайде вихід у всеукраїнській революції.

Український націоналізм, який народився в огні боротьби за незалежність України, в основу своєї визвольної політики поклав переконання, що всякі розрахунки на підтримку сторонніх чинників у нашій боротьбі проти окупанта не мають ніяких підстав” [205: 355].

Провівши саботажну акцію, помітно дестабілізувавши ситуацію на Західно-українських землях, українські націоналісти викликали різку відповідь офіційної Польщі, що вилилась у “пацифікацію” українців Східної Галичини. Комплекс цих подій дозволив вивести українське питання із внутрішньополітичної орбіти Польщі на світову політичну арену.

Активна інформаційна політика Організації українських націоналістів щодо висвітлення становища українського населення в Центрі Європи, дозволили познайомити широку громадськість з національно-визвольною боротьбою українців.

“Саботажна” акція ОУН показала, що актуалізувати українське питання на міжнародній арені у 30-ті роки можна лише за допомогою деструктивних дій, що отримують широкий резонанс у світі та засвідчують незгідність українців з окупаційним становищем.

З 1931 по 1933 рік Організація українських націоналістів по суті не проводила масових акцій спрямованих на західноукраїнський загал. В більшій мірі вони тепер зводились до бойових заходів – індивідуального терору та експропріаційних актів. Дані заходи націоналістичного підпілля призводили до втрат серед власного членства, регулярних арештів серед патріотичної молоді, створили імідж ОУН як суто військової, здебільшого терористичної організації. І хоча націоналістична пропаганда у власних періодичних виданнях, брошурах та листівках аргументувала та мотивувала бойові акції ОУН, це не заважало польській пропаганді подавати ОУН на міжнародньому рівні, як суто терористичне угруповання. Сприятливим для цього стало несприйняття західноукраїнськими політичними партіями тактики ОУН, засудження методів її роботи. Така ситуація вимагала від проводу ОУН певних дій спрямованих на ефективнішу діяльність, що дозволить сформувати імідж ОУН, як організації загальноукраїнській, яка користується масовою підтримкою серед українців Західної України.

На початку 1933 року Крайова Екзекутива ОУН видала наказ утриматися від саботажно-терористичних актів та експропріаційних виступів. Наказ не розповсюджувався на випадки виконання вироків смерті проти провокаторів. Головну ставку вирішено приділити пропагандивно-освітній праці серед української молоді в націоналістичному дусі. Провід ОУН на західноукраїнських землях доручив студентам, членам ОУН, створення серед української молоді товариств під назвою “Студентські гуртки” до яких мають належати студенти яким виповнилося 19 років і не нище як з сьомого класу гімназії, а також студенти в цих роках, які не мали можливості закінчити університетське чи гімназійне навчання. Очолювати “Студентський гурток” мала особа вибрана студентами з подання ОУН. В кожному гуртку мало бути мінімум 10 чоловік [54: арк.5]. Таким чином, на початку 1933 року ОУН постала

перед проблемою переосмислення реалізації стратегії “перманентної революції”

У зв’язку із цим 3 – 6 червня 1933 року в Берліні відбулася Конференція Проводу ОУН з представниками Крайової Екзекутиви. Учасники конференції затвердили нового голову Крайової Екзекутиви ОУН Степана Бандеру та прийняли його проект розвитку організації. У військово-політичній площині проект С.Бандери полягав у відмові від експропріаційних актів та актів індивідуального терору. Доцільними визнано теракти лише проти відомих політичних діячів: “Акти індивідуального терору супроти найвизначніших представників окупаційної влади – це приклад акцій, в яких їхній безпосередній ефект та політично-пропагандивний капітал, як їх наслідок, ми ставимо нарівні ...

Тероризуванням ворога і спрямуванням уваги мас на безпосередню боротьбу створюється стан, який зближає хвилину остаточного зриву” [77: арк. 46]. “Ці ревоюційні акти вдаряють по всяких угодовецьких затіях, викликають в душах мас ворожість і ненависть до окупанта та копають прірву між ним і нами” [108: арк.11]. Іншим важливим рішенням, прийнятим на Берлінській конференції, визначено пріоритетність масових акцій бойкоту та пропагандивно-просвітницької праці [75: арк.5].

В результаті роботи конференції було взято до уваги проблеми, українського шкільництва, що склалися на Західній Україні і вирішено провести акцію бойкоту українською шкільною молоддю та батьками школярів польської шкільної системи. Першим кроком Крайової Екзекутиви ОУН в напрямку реалізації акції всенародного бойкоту польської шкільної системи стало рішення недопустити урочистостей на терені українських шкіл з нагоди святкування 15 – річчя повстання поляків. Шкільні урочистості повинні зриватися. Акцію повинні проводити члени “Юнацтва” у порозумінні з керівниками шкіл [56: арк.25].

Шкільна акція 1933 року стала другою після Саботажної акції 1930 року за масштабами, вона була досить вдало розрахована під доволі скрутне положення українського шкільництва, тому до неї вдалося залучити українських вчителів, школярів та їхніх батьків.

Шкільна молодь активно включилася до саботування всього польського у школах [81: арк.4]. Найбільше конфліктних ситуацій в контексті націоналістичної акції припало на листопад – грудень 1933 року. Так у повідомленні слідчого відділу польської поліції у Тернополі від 14 грудня 1933 року під заголовком “Виступ дітей українців проти дітей поляків” зазначалося, що українські діти шкільного та нешкільного віку знущаються над дітьми поляків за те, що останні співають польські пісні та розмовляють при них польською мовою [80: арк.30].

Важливе місце у проведенні “Шкільної акції” Організація українських націоналістів відводила відповідній пропаганді через різного роду листівки, брошури в яких закликали школярів та їх батьків бойкотувати польську шкільну систему.

Найпоширенішими листівками виданими Крайовою Екзекутивною ОУН на Західноукраїнських землях були “Молоді друзі українські школярі”, “Український народ”, “Українські батьку та мати”. Дані листівки були поширені централізовано по всьому терені діяльності українських націоналістів та видавалися Окружними Екзекутивами на місцях. “Шкільна акція” проходила комплексно: з однієї сторони українські школярі виступали проти викладання предметів на польській мові, вимагали українських вчителів; з іншої – члени ОУН проводили диверсійні заходи щодо шкільного реманенту польських шкіл, знищували польську державну символіку на приміщеннях шкіл, розповсюджували пропагандивний матеріал.

Для прикладу в Тернопільському воєводстві у селі Великі Бірки в кінці жовтня, за даними польської поліції, невідомі вибили вікно у шкільному будинку, забруднили польський герб, залишили на школі напис “Геть з ляцької школи, хай живе українська революція”. Поряд із цим було розповсюджено в районі школи листівки [76: арк.91].

“Шкільна акція” ОУН проходила протягом трьох місяців і вже на початку 1934 року вона по суті припинилася. У результаті акції проблем шкільництва звичайно вирішено не було, польська шкільна система не змінилася, жодних полегшень на ґрунті української школи не відбулося. Великою мірою, це сталося через те, що хоча українському націоналістичному підпіллю вдалося залучити до акції українських школярів та їхніх батьків, проте дана акція не була підтримана українськими політичними партіями, зокрема правого табору, що переживали в той час нормалізаційні відносини із Польщею. Хоча з іншого боку, виступивши активними борцями за справу української школи, за права українських школярів, Організація українських націоналістів очевидно отримала цілий ряд пропагандивних бонусів.

Акція протесту ОУН проти колонізації українського шкільництва була останньою масовою акцією в контексті реалізації стратегії “перманентної революції” у першій половині 30 – тих років. Очевидно, всі ці акції (саботажна, диверсійна, шкільна, антимонопольна), які були проведені, дали поважні політично-пропагандивні успіхи як на внутрішньополітичній так і зовнішньополітичній арені. Однак їх можна було ефективно проводити там, де була добре побудована організаційна структура. Найбільше не виправдався розрахунок авторів “теорії перманентної революції” на те, що не тільки організаційний апарат, але й революційні гасла та ідеї будуть революціонізувати маси. В цьому проявилася недалекоглядність молодих націоналістичних лідерів. Внаслідок масових арештів керівників Крайової Екзекутиви у 1934 році, не було кому організовувати масових виступів і “теорія перманентної революції” виявила свою нежиттєздатність.

Важливим аспектом при дослідженні методів боротьби українських націоналістів у першій половині 30 – тих років є об’єктивна оцінка співвідношення політичного терору та національно-визвольної боротьби.

Терористичні акти Організації українських націоналістів неоднозначно були сприйняті у світі. Ліга Націй закономірно засуджувала їх, але в той же час робила застереження і польській стороні стосовно національної політики

стосовно українців. На думку дослідника історії ОУН Анатолія Кентія, серед української еміграції за океаном події, пов'язані з процесами у Варшаві та Львові, які пролили світло на масштаби діяльності ОУН, були сприйняті в цілому позитивно. У листі від 16 травня 1936 року до Є. Петрушевича головний редактор україномовного часопису в США “Свобода” Л.Мишуга писав:” революційна акція на українських землях під Польщею активізувала нашу справу на міжнародному форумі, у світі, і навіть тут, в Америці. Тільки у зв'язку з цією акцією писала американська преса про державницькі змагання нашого народу” [22: 56].

Керівники ОУН розглядали терор як один із засобів підпільної боротьби, що був необхідний у протистоянні із окупаційними режимами. З позиції сьогодення ми не можемо виправдовувати терористичні акти, але, з іншої сторони, ми й сьогодні спостерігаємо, що їх використовують народи, питання національного самовизначення яких на сьогоднішній день не вирішене. Власне, об'єктивний стан окупації українців у міжвоєнний період, який виключав будь-які спроби демократичного вирішення питання української державності, давав їм моральне і політичне право застосовувати терор з метою національного самозбереження.

3.5. Діяльність Проводу українських націоналістів

Організація українських націоналістів проводила активну зовнішньополітичну діяльність, метою якої було привернути увагу світової спільноти до українського питання, та, по можливості, зробити його актуальним для ряду великих світових країн. Хоча ОУН у своїх програмних документах декларувала орієнтацію суто на власні сили, цілком зрозуміло, що розв'язати українську проблему без зовнішніх чинників по крайній мірі виглядало яскравим утопізмом. Це прекрасно розуміли керівники націоналістичного руху і через це, ще до створення ОУН, на другій конференції українських націоналістів постановили зовнішньополітичне представництво доручити Проводу українських націоналістів. Таким чином, зовнішню діяльність здійснював Провід українських націоналістів. На Конгресі Українських Націоналістів його затвердили у такому складі: Є.Коновалець (голова), М. Сціборський, Д.Андрієвський, В.Мартинець, Д.Демчук, Ю.Вассиян, М. Капустянський [183: арк.6]. Пізніше кооптовано сотника Р.Ярого, О.Сеника і Я. Барановського.

Уповноваженими ПУНу для керівництва працею ОУН на окремих територіях були: Р.Ярий – в Німеччині, Є. Ляхович – у Великобританії, Є. Онацький – в Італії, В.Баранецький – у Фінляндії, І.Ревюк-Бартович – у Литві, А.Федина – у Данцігу, І.Шиманський – у Болгарії, О.Хмільовський, пізніше, М. Мілько – у Манджурії, О.Бойків – у Франції, Д.Андрієвський – у Бельгії [12: 386].

Всі структури ОУН в Європі, поза українськими землями і поза Польщею та СРСР, вважалися за звичайні напівлегальні політичні організації, які майже відкрито проводили свою діяльність. Дана діяльність охоплювала усіх

членів ОУН, що перебували в тій місцевості, де існував відділ ОУН, загальні збори обирали голову відділу ОУН і на його пропозицію затверджували інших членів управи, збори членів управи були загальними.

Відділи ОУН вели свою працю таким самим способом, що й інші політичні організації української діаспори: легальність членства, письмові звіти, заяви про вступ у члени ОУН, реєстрація членів, протоколювання зборів, виборність управ відділів, звітування про діяльність відділу перед усією громадськістю інформацією у пресі.

Така демократизація організаційних відносин у діаспорі, порівнюючи її із авторитарно-революційною у Західній Україні, на нашу думку, представляла прагнення керівництва ОУН залучити якомога ширші верстви українських емігрантів в ОУН, що представляло б в очах іноземців Організацію українських націоналістів як впливову політичну силу та творило фінансове джерело надходжень.

На Конгресі у Відні було окреслено коло співпраці на міжнародній арені. Зокрема, у розділі постанов Конгресу ОУН “Зовнішня політика” йшлося: ”віднині в засаді традиційні методи української політики орієнтуватися у визвольній боротьбі на котрогось з історичних ворогів Української Нації, українська зовнішня політика здійснюватиме свої завдання шляхом союзних зв’язань із тими народами, що вороже відносяться до займанців України, як рівно ж шляхом належного використання міжнародних взаємовідносин для досягнення суб’єктивної ролі України в міжнародній політиці” [183: арк.7].

Тобто, мова йде про партнерство на взаємовигідних умовах, хоча, на нашу думку, таке партнерство ОУН з державими-суб’єктами міжнародних відносин, враховуючи їх інтереси напередодні Другої світової війни, було нереальним.

Зовнішньополітичну діяльність ОУН у першій половині 30-тих років можна охарактеризувати як різновекторну. Провід націоналістів намагався привернути увагу до українського питання всіх великих світових держав, незважаючи на їхні взаємовідносини. “Ми вважаємо, що втягування в українську справу таких чинників, як Англія, Італія, Чехія, Німеччина може мати не лише позитивні наслідки для нашої визвольної боротьби, а також запахувати Францію, ба, навіть і Польщу і привернути їх до більшого розуміння української справи”. Націоналісти вважали, що розбіжність і суперечність цих держав на східноєвропейській арені буде їм на руку, тому що у своїх відмінних ставленнях вони намагатимуться використати українську справу. “Згодом,- на думку члена ПУНу Д.Андрієвського,- може прийти момент , коли ми змушені будемо робити наш вибір з-посеред цих потуг. Але тим часом (перша половина 30-тих рр. авт.) маємо ставити нашу справу таким способом, щоб вона давала вигляд для різних чинників” [206: 265].

Це підтверджується словами голови ПУНу Є.Коновальця, який ставив завдання перед керівництвом ОУН нав’язувати контакти з різними державами, не обмежуючись однією. ”У політиці кожна однобічна орієнтація згубна. Однобічна орієнтація поневоленої нації веде до “загентурення” і до цілковитої катастрофи. ПУН як керівництво націоналістичного руху і з гаслом орієнтації

на власні сили не може нехтувати шуканням зв'язків до всіх політичних сил у світі, які або вже є або можуть бути корисні для української визвольної справи” [207: 477].

Загалом, українські націоналісти з 1929 по 1935 рік кілька разів змінювали своє зовнішньополітичне партнерство. Якщо на початку діяльності вони нав'язували контакти з усіма великими державами та міжнародними організаціями (Англія, Франція, Канада, Німеччина, Італія, Японія) та старалися представити розв'язання українського питання в площині боротьби проти Радянського Союзу, який перебував в опозиції до міжнародної спільноти. На початку 30-х створення української державності найреальніше виглядало при зіткненні капіталістичного світу з комуністичним, в процесі чого актуальним постало б питання держави українців. Розв'язання ж української проблеми в польській державі в даний час блокувалося рядом країн Європи (Англія, Франція) та міжнародною організацією Лігою Націй, завданням якої було збереження геополітичного статус-кво в Європі, закріпленого версальськими договорами. Доказом цього є реакція європейських держав та й Ліги Націй на польську “пацифікацію”, яка запропонувала вирішувати українські проблеми у внутрішньополітичній орбіті Польської держави. Цю тенденцію політичної Європи українські націоналісти прекрасно розуміли, тому у власних теоретичних розробках своєї концепції боротьби з перших років діяльності орієнтуються на розв'язання українського питання тільки в ході “світової завірюхи”, тобто, у процесі світової війни. “Врешті, мир не в наших інтересах... Тому мусимо готуватися і морально, і матеріально до заварухи, яка незабаром надійде або яку нам прийдеться викликати” [76: арк.14]. Розв'язання української проблеми в ході війни західного світу проти СРСР перестала бути актуальною наприкінці першої половини 30-тих років, коли Радянський Союз зблизився з Лігою Націй та врешті вступив в неї (1934 р.)

Враховуючи зближення СРСР із західним політикумом та зростання поряд із цим ревізіоністських настроїв в ряді країн Європи (фашистський режим в Італії, прихід нацистів до влади в Німеччині у 1933 році), які працювали на розв'язання нової світової війни, українські націоналісти почали закономірно зв'язувати свої стратегічні плани із європейськими ревізіоністами – в основному: Італією, Німеччиною, Литвою. Саме в цих країнах ОУН створила потужні політичні представництва, розпочала нав'язувати контакти із різного рівня урядовими та військовими структурами. Звертаючи увагу на співпрацю ОУН із нацистською Німеччиною, варто відзначити і той факт, що в планах III Рейху українське питання асоціювалося в деяких проектах його теоретиків із Українською державністю, прикладом можуть служити розробки щодо Української держави у праці А.Розенберга “Майбутній шлях німецької зовнішньої політики” [208: 68]. Хоча сам Гітлер завжди стримано ставився до української проблеми. Але вже сам факт, навіть ймовірного визнання можливого створення української держави у планах Рейху пов'язував зовнішньополітичні плани ОУН з нацистами.

Загалом, відносини ОУН із німецькою стороною відбувалися, як правило, на військовому та розвідувальному рівнях. За свідченням історика

Ігора Каменецького, з ОУН співпрацювали молодші офіцери з відділу військової розвідки [209: 855]. Вони вірили, що ОУН, маючи вплив на маси, може стати повновартісним партнером Німеччини у східній політиці, особливо, стосовно до Польщі. За інформацією польського історика Побог-Маліновського, яку він навів у монографії “Найновіша політична історія Польщі”(Лондон, 1967 рік), в момент, коли в Німеччині владу захопили фашисти “ОУН була дуже сильно оперта на “залізній” дисципліні організації із 30000 кадровими членами” [167: 175]. На нашу думку, кількість членства ОУН явно завищена, але в цей же час не можна заперечити потенціалу організації, якою зацікавилися провідні європейські держави. В той же час, Міністерство Внутрішніх Справ Польщі інформувало західноукраїнські воєводства, що Краєва Екзекутива ОУН планує шпигунську акцію. В інформаціях йдеться, що для кого буде вестись шпигування, не вияснено. Розповсюджуватиметься шпигунська література, буде вербовано хлопців, що йдуть до польського війська, для отримання інформацій про армійські потуги польської держави. Проводитиметься економічне шпигунство. Особлива увага має бути звернена на авіацію і хімічну промисловість. За твердженням польських джерел мета акції ідейна, а не платна [55: арк.143].

В кінці 1933 року в Українському Науковому Інституті у Берліні пройшла конференція німецьких урядових та політичних чинників, присвячена з'ясуванню політики щодо українського питання. В конференції взяли участь представники націонал-соціалістичної партії, Міністерства зовнішніх справ та Міністерства культури. Від Міністерства оборони були військовики, що підтримували зв'язки з ОУН. Їхні дебати, стосовно ставлення до українського політикуму, може підсумувати фраза одного із учасників майора Конкаса: “Коли ми взагалі якусь групу підтримуємо, то мусить це бути група, яка в нашій політиці заслуговує на увагу – нею є ОУН. Це є група, яка має підтримку народу за собою і яка підтримувала нашу політику проти Польщі, не будучи залежною від нас. Всі інші групи є без значення” [209: 856]. Дана теза відображає ставлення до ОУН в більшій мірі військовиків, тому що інші чинники німецької держави (НСДАП, Міністерство зовнішніх справ) не настільки пов'язували свою діяльність з українськими націоналістами. Після підписання німецько-польського договору про ненапад у 1934 році німецький уряд заборонив формальні зв'язки німецької армії з ОУН.

Загалом у Проводі українських націоналістів не було єдиної позиції щодо зовнішньополітичної стратегічного партнерства. Голова Проводу Євген Коновалець по суті був проти однобічної орієнтації на нацистську Німеччину. У своїх розмовах з Євгеном Бачинським, головою Українського Клубу в Женеві, він казав, що “вже давно мріє про припинення всяких взаємин із німцями, бо вони напевне зрадять українців і загарбають нашу батьківщину. Німці наші вороги, більші за поляків” [210: 719]. На Берлінській конференції ОУН 1933 року Є.Коновалець наголосив: “...Не можна забувати, що націонал-соціалізм не має багато приятелів у світі, і пов'язання українського націоналізму з німецьким націонал-соціалізмом неодмінно приведе до нашої ізоляції і практично замкне нам усі шляхи до чужих відповідальних політичних кіл [207: 477]. Полковник Є.

Коновалець бачив перспективу у налагодженні та поглибленні стосунків із французькими та британськими політичними колами. Працюючи в даному напрямку, Євген Коновалець для пропагування української справи на Британських островах відсилає до Лондону Євгена Ляховича. Саме через нього Є.Коновалець передає англійському уряду листи в яких, з'ясовує геополітичне значення української незалежності для європейської політики загалом [211: 899].

Звернення зовнішньополітичних планів ОУН на сторону Великобританії підтверджує лист Є.Коновальця до Євгена Ляховича від 4 червня 1935 року: "Ми виходимо з засади, що наші змагання до здобуття повної самостійності не стоять в жодній суперечності до політичних, економічних та стратегічних інтересів Великобританії. Беручи це під увагу, ми плекаємо також надію, що в наших змаганнях до самостійності ми одержимо підперття Великобританії, бо ми переконані, що тільки сильна і самостійна Україна може вплинути на стабілізацію теперішньої непевної ситуації та на привернення рівноваги сил у Східній Європі" [214: 917]. Англосаксонську орієнтацію Євгена Коновальця не підтримувала доволі потужна берлінська група ОУН на чолі із Ріко Ярим, яка мала сильну підтримку у Західній Україні. Саме завдяки берлінській групі у Західній Україні поширювались настрої, що справа української державності вирішиться саме за допомогою німців. "Серед української молоді простежено не тільки солідаризацію із гітлерівським рухом, але й антисемітські настрої" [53: арк.2]. Германофільські настрої серед крайового членства ОУН турбували Є. Коновальця, так як відбувалися на фоні німецько-польського та радянсько-чехословацького зближення. Саме через це він посилає до Берліна Євгена Ляховича, щоб той переконав берлінську групу націоналістів переорієнтуватися на Лондон. Основним аргументом Є.Ляховича стала теза, що: "Ми, націоналісти, змагаємо до української соборної і суверенної держави, тому мусимо зв'язуватись з такими силами, які заінтересовані в Україні як чинникові, що може заважати на рівновазі потуг, а не з тими силами, які заінтересовані в наших територіях" [212: 922]. Та позиція групи Р.Ярого залишилася без змін. Мало того, запланований на 1935 рік візит Є.Коновальця до Лондону для презентації ОУН перед британськими політичними чинниками, не відбувся. У цьому ж році завершив свою місію в Англії і емісар ОУН Євген Ляхович.

Пов'язання стратегії держав, що прагнули до перегляду Версальських договорів з українськими ревізіоністами, на нашу думку, мало для цих держав два важливих аспекти: по-перше, для них, зокрема, для Німеччини, вирішення власних планів на Сході без активізації українського питання, представленого багатомільйонною нацією та масштабною територією значно утруднювало здійснення власних стратегій. З іншого боку, явне зближення з українськими революціонерами завчасу викривало плани держав-ревізіоністів та давало небажані міжнародні ускладнення з державами-окупантами українських земель та їх союзниками. Через це, у першій половині 30-х років, зв'язки ОУН із цими державами були конфіденційними та часто нестабільними. В цей період українські націоналісти не стільки реально співпрацювали з Німеччиною чи Італією у певних зовнішніх політичних тактиках, скільки на їх території

створювали свою політичну базу серед української еміграції, витісняючи інші політичні організації. Поряд із питанням зовнішньополітичної орієнтації ОУН намагалася створити сильну міжнародну організацію, в яку б входили політичні структури недержавних націй. Це давало б змогу вирішувати українське питання в контексті ширших міжнародних проблем аналогічного значення.

У “Розбудові Нації” за грудень 1929 року з’являється проект та завдання такої організації, визначеної як “Ліга визволення народів Східної Європи, Кавказу та Закаспію”. Необхідність такої організації пояснюється тим, “щоб спільно з усіма народами, які змагаються за власну незалежну державність, поставити Східноєвропейську проблему на весь зріст. Нашим завданням на міжнародному терені є переконати рішачі чинники, що ні на Сході Європи, ні навіть в цілій Європі не буде доти сталого миру ні політичної стабілізації та господарської консолідації, доки Східна Європа не буде розділена на ряд національних держав” [213: 528].

Таким чином, зовнішньополітична діяльність Організації українських націоналістів проходила у двох аспектах. В першому - ОУН проводила широку пропагандивну акцію представлення національно-визвольних змагань перед світовою громадськістю, у другому - вела активну боротьбу за опанування української еміграції. Найбільш важливі для опанування осередки української діаспори знаходились в Чехословаччині, Болгарії, Німеччині, Франції, Англії, Америці. Загалом, перша половина 30-тих років характерна для української політичної еміграції боротьбою українських націоналістів із представниками центру УНР в екзилі, та менше гетьманцями.

За інформацією Міністерства внутрішніх справ Польщі 7 серпня 1931 року представник ПУНу М.Сціборський приїхав до Софії, потім до Варни, де на зібранні українських емігрантів виголосив промову на пропаганду ОУН і гостро критикував політику середовища УНР. Загалом, на думку польського відомства, намагання Сціборського залучити до ОУН болгарську еміграцію можна охарактеризувати як половинчасті.

В результаті перебування М.Сціборського у Софії було створено там відділ ОУН, який очолили Полтавець-Остряниця та Орлов, які привели із собою частину активної політичної еміграції. Полтавець мав досить сумнівну репутацію в діаспорних колах, тому перед від’їздом Сціборський повідомив, що по приїзді до Софії він пришле свою людину, що має керувати організаційною та політичною працею. Однак, така людина не приїхала і не надійшли кошти на організаційні витрати. Ці фактори відвернули від ОУН ряд представників української еміграції [60: арк.7]. Не закріпившись серйозно на болгарському терені, ОУН залишила політичну нішу для уенерівців, які практично її заповнювали протягом тридцятих років. Не надто активна боротьба ОУН за болгарське еміграційне середовище пояснюється його менш стратегічним положенням, порівнюючи з Чехословаччиною, Німеччиною чи Францією.

У Франції українським націоналістам довелося відвойовувати еміграційне середовище в уенерівців, які мали там чи не основну організаційну базу ще з часів революції 1917-1920 рр. На французькому відтинку з ініціативи ОУН виникло декілька націоналістичних організацій. ОУН висунула проект

об'єднання колишніх українських військових в одну організацію під назвою “Український Легіон”. Керувати нею мали б представники націоналістичного руху. Очевидно, очолювати її мав представник Проводу Микола Капустянський, який в цей час видавав у Франції журнал “Військове знання”, орган заочних військових курсів. Попри все, даний проект не був реалізований напевно через те, що більшість офіцерів армії УНР чи ЗУНР були під впливом центру УНР в екзилі.

З метою об'єднання українських представників французької політичної еміграції для спільної роботи на міжнародному форумі по представленні українського питання, М.Сціборський у другій половині грудня 1931 року запропонував представникам центру УНР в Парижі провести конференцію з метою залагодження спірних питань і налагодження співпраці на громадському терені. Уенерівці виразили свою згоду на дані збори, але з умовою, що націоналісти публічно визнають уряд УНР [61: арк.12]. Націоналісти на це не пішли. Очевидно, немаловажною причиною стала полонофільська орієнтація уряду УНР, що розходилась із програмою діяльності ОУН.

У кінці січня 1932 року з ініціативи ОУН було утворено центральну еміграційну організацію “Європейське об'єднання центральних організацій”. До його складу увійшли: Д.Андрієвський – Бельгія, М. Галаган – Чехословаччина, Є.Клун – Австрія, Орлов – Болгарія, Бартович – Литва, Є.Онацький – Італія, З. Кузеля – Берлін, М.Сціборський та М.Капустянський – Франція. Одночасно з цією акцією з ініціативи Є.Коновальця для пропагандивної мети 2 січня 1932 року утворено “Об'єднаний комітет української міжнародної пропаганди”. Створено його в Чехословаччині на чолі із українцем Кубані Павлом Макаренком.

У практичній діяльності ці дві організації повинні були у поєднанні допомагати українській еміграції “проводити акцію, спрямовану на визволення українського народу за посередництвом широко розгалуженої, планово і систематично проведеної української закордонної пропаганди” [62: арк.23]. Дані тенденції розкривають намагання українських націоналістів об'єднати еміграційні середовища, спрямувати їх діяльність в націоналістичне русло. За великим рахунком, це їм вдалося, через те, що в умовах існуючої на той час економічної кризи націоналістичний вольовий авторитаризм був більше популярний в Європі, ніж демократія, яка, на думку багатьох тогочасників, призвела до кризи.

Один з найважливіших стратегічних еміграційних теренів для націоналістів знаходився у Німеччині, яка із першої половини 30-тих стає відверто ревізіоністською державою, яку цікавлять нерозв'язані версальською системою питання європейських народностей. Якість оунівської діяльності у Німеччині може характеризувати звіт Міністерства внутрішніх справ Польщі, в якому йдеться, що: “Українська еміграція в Берліні складається з трьох різних структур: першу і найсильнішу групу становлять націоналісти (ОУН) під керівництвом Є.Коновальця; значно слабшу групу становить гетьманський табір; третя і найслабша група колишнього диктатора ЗУНР – Є.Петрушевича. Домінуючу роль в житті української еміграції в Німеччині відіграє група

Коновальця [63: арк.10].

Акція націоналістів в Німеччині зводиться до цілковитого опанування всіх українських організацій: політичних, громадських, культурних і добродійних.

Основну свою увагу на німецькому терені націоналісти звернули на підпорядкування своєму впливові Української Студентської академічної громади, що складалася, у великій частині, з українців Західної України. Вагому роботу по пропаганді серед українських студентів націоналізму робив Український допомогівий комітет, керівником якого був греко-католицький священник Вергун – співробітник Проводу українських націоналістів. Через даний допомогівий комітет націоналісти зуміли опанувати українське студентське життя в Берліні. В цьому випадку, велике значення надавалося тому, що академічна молодь після закінчення, а також під час канікул повертається в Західну Україну, де могла бути використана українськими націоналістами [64: арк.4].

Іншим важливим стратегічним об'єктом для націоналістів в Берліні був Український науковий інститут, але, незважаючи на проведення переговорів представника ОУН в Німеччині Р.Ярого із впливовими німецькими політиками, все ж німецький уряд відмовився віддати цю наукову структуру в руки націоналістів. Можливо, це сталося через небажання німецькою стороною афішувати свої відносини з українськими націоналістами.

Будучи традиційно сильною в Чехословаччині, українська націоналістична еміграція за спостереженням і висновками польських спецслужб: "Проводить дуже широку діяльність легальну і нелегальну, матеріально стоїть дуже добре, отримує регулярно кошти з Америки; проводить антипольську та антипетлюрівську діяльність. Незаперечним є той факт, що ОУН в певній мірі допомагає Німеччина, останнім часом здійснено спроби здобуття прихильності в Англії, котра прагне втягнути ОУН до антирадянського блоку. Знаменним є той факт (на думку поляків), що Міністерство Закордонних Справ Німеччини, яке до цієї пори обережно ставилося до українського питання, звернуло свою увагу на українську еміграцію і починає активно підтримувати (правда таємно) український самостійницький рух" [60: арк.23].

У Празі видавався пресовий орган ПУНу "Розбудова Нації" та часопис "Український націоналіст". Українську революційну літературу з Чехословаччини переправляли через Карпати у Східну Галичину. В Празі відбувалися конференції, організаційні з'їзди. У Чехословаччині переховувалися українські революціонери, що вчиняли у Західній Україні теракти. Зокрема виконавець атентату на польського міністра Б.Перацького Г. Мацейко. Чеська влада не переслідувала оунівців за їхню антипольську діяльність, в свою чергу, ОУН не проводила активної революційної діяльності на українських землях у Чехословаччині (Закарпаття). Підтвердженням цього є тези протоколу конференції Проводу ОУН у Празі 1932 року. На конференції Я. Барановський звернувся із проханням до голови ПУНу Є.Коновальця: "Пояснити становище референта на Закарпатті, Буковині та Бессарабії, з погляду неясного ставлення цих питань у зв'язку з нашою міжнародною політикою."

Адже за словами того ж Барановського: "Не можна погодитись з концепцією залишення з боку Закарпаття чи Буковини, це суперечить засадам українського соборництва." Євген Коновалець відповів, що: "Із сторони ПУНу жодних зречень не було. Провід по іншому відноситься до чехів, ніж до поляків, чинить так, ще зважаючи на невисокий рівень свідомості українського Закарпаття. Також із погляду на доброзичливе ставлення чехів до українців" [85: арк.14].

Для проведення регулярної інформативно-пропагандивної роботи в діаспорі українські націоналісти створили окремі організаційні структури: Українське Пресове Бюро в Женеві і Брюселі, Українську пресову службу в Берліні та Бюро ОУН в Лондоні.

Особливо стратегічно-важливим пропагандивним центром була Женева, де знаходилась штаб-квартира Ліги Націй. Працею Українського Пресового Бюро в Женеві керував Макар Кушнір – «Богуш». Бюро видавало два інформативно-політичні місячники – французькою мовою "Bulletin d'Informations Ukrainiennes" та "Bulletin of Ukrainian Information". Окрім цього, Українське пресове Бюро в Женеві видало в 1931 році окремим книжковим виданням, на 80 сторінок, працю французькою мовою "Польша, Росія й Україна", в якій розкривалося історичне тло та сучасний стан українсько-російського й українсько-польського конфліктів і мету тогочасних визвольних змагань українського народу [210: 709]. Використовуючи місцерозташування в Женеві Ліги Націй, Пресове Бюро мало можливість безпосередньо вручати дипломатам різних країн свої чужомовні видання, бюлетені та брошури. Особливо жваву діяльність Українське Пресове Бюро розгорнуло в Женеві в час польської "пацифікації" і обговорювання її на форумі Ліги Націй. Тоді до співпраці з Бюром притягнуто українських політиків і журналістів не із членства ОУН та різні загально-українські громадські центри пропаганди, щоб спільними зусиллями інформувати світ про події на Західній Україні. Польські архівні джерела дають інформацію про ці події: "В даний момент увага націоналістів зацентрована на поданні українських скарг в Женеві. Керівник берлінської групи націоналістів Р.Ярий, між іншим, засвідчив, що акція Коновальця на женеvському терені має на меті здобути авторитет серед української еміграції через досягнення конкретних результатів у Лізі Націй в українській справі. Якщо українська петиція буде позитивно розв'язана, особистий авторитет Коновальця і цілого націоналістичного табору в еміграції та Західній Україні сильно підніметься" [63: арк.8].

Крім інформування світу про українське питання та національно - визвольну боротьбу українців за допомогою своїх періодичних видань, ОУН проводила інтенсивну зовнішньо-політичну діяльність для нав'язання ближчих контактів із впливовими політиками західних держав. Як підкреслює історик ОУН П.Мірчук: "З впливовими окремими політиками, а не урядами держав." За його твердженням, Є.Коновалець остерігався всього, що зв'язувало б українську справу з якоюсь однією державою і перетворювало організацію в свого роду агента уряду тієї держави. Петро Мірчук акцентував увагу на тому, що збереження принципу соборництва щодо земель України примушувало ОУН відкидати всякі комбінації в міжнародних контактах, які вимагали б припинення

боротьби на західноукраїнських землях в ім'я протибільшовицької боротьби,- як це робив еміграційний центр УНР – чи, навпаки, примирливого становища проти УРСР задля боротьби за визволення західноукраїнських земель, як це робив еміграційний центр ЗУНР. ОУН мусіла проводити гнучку політику втримування контактів з впливовими особами західних держав при одночасному зберіганні повної своєї незалежності від будь-котрої з цих держав [12: 542].

Загалом, твердження П.Мірчука підтверджують слова Є.Коновальця у його листі до Є.Ляховича – представника ОУН у Великобританії від 2 травня 1935 року: ” Розуміється, що цілий цей розвій подій не повинен, зокрема нас, які в своїй діяльності мусіли бути підготовані й на найбільші труднощі, ні демобілізувати, ні викликати якогось почуття депресії. Виходячи з глибокої віри в наш народ і приймаючи, як факт, що все, що зараз у світі діється, є великою мірою експериментуванням, яке дуже скоро може показатися нереальним,- нам треба під теперішній момент затримати якнайбільше холодну кров та не дати себе спровокувати на ніякі потягнення. На мій погляд, наша політика в даний момент повинна: виходячи з положення, що теперішній стан в Європі й узагалі теперішній розвій подій не є чимось уже стабільним, ми в нашій міжнародній політиці не повинні допустити до того, щоб нас використовувано як знаряддя одної великодержави проти другої. Справа в тому, що фронти в міжнародній політиці ще не визначилися так, щоб ми вже сьогодні могли прийняти вирішення, що , мовляв, стаємо і в'яжемо долю нашої організації з одною групою держав. Ми мусимо й надалі, як я вже вчора згадав, рівнорядно вести нашу акцію на чотирьох теренах, себто в Англії, Італії, Німеччині й Ніппоні” [212: 923].

Протягом 1929-1935 років ОУН реально не залежала від політики окремих європейських держав. В першу чергу, із тих мотивів, що майже жодна держава протягом 30-х років не прагнула особливо пов'язувати свої власні дії із організаціями сепаратистського характеру, що прагнули національного визволення і тим самим порушували Версальську геополітичну систему. Тож краще і для держав суб'єктів міжнародних відносин і для окремих політичних організацій було співпрацювати, ніж повністю залежати одним від одних і цим самим створювати собі певні зовнішньополітичні ускладнення, особливо в період I половини 30-тих років, коли за словами самого Є.Коновальця “фронти в міжнародній політиці ще не визначилися”.

Зовнішньополітична діяльність ОУН була спрямована на ліквідацію Версальської геополітичної системи та створення української державності. ”Тимчасом нашим черговим завданням є змагатися за те, щоб зміни тої карти Європи, яка утворилася на ґрунті Версальського та інших мирових договорів, включали також Східну Європу, щоб заквестіоновано Ризький договір та взагалі поставлено питання про відновлення української державності” [215: 233].

Аналіз міжнародної діяльності ОУН щодо розв'язання українського питання дозволяє зробити наступні висновки. Зовнішньополітичний аспект діяльності українських націоналістів опирався на діяльність ОУН у Західній Україні, яка декларувала на міжнародній арені незгідність українців з існуючим політичним статус-кво.

Будучи за своєю суттю ревізійністською організацією, ОУН намагалася працювати багатовекторно, не прив'язуючи української проблеми до котроїсь із держав.

Українське питання керівники ОУН розглядали у контексті світових процесів боротьби націй за самовизначення, свідченням чого є ініціювання Проводом українських націоналістів створення “Ліги визволення народів Східної Європи, Кавказу та Закаспію”.

Краєва Екзекутива ОУН в плані зовнішньополітичного партнерства була чітко ревізійністською та орієнтувалася на ті держави, які вже з початку тридцятих заявляли бажання змінити Версальську схему укладу повоєнної Європи. Тому серед крайовиків у тридцятих роках поширеними були пронімецькі настрої. Це було закономірним із тих позицій, що як націоналісти Західної України, так і німецькі політичні структури НСДАП бачили в Польщі своїх ворогів.

Отже, українські націоналісти розуміли, що створити державу в умовах міжвоєнної Європи практично неможливо, тому їх концепцію боротьби протягом першої половини 30-х років потрібно розглядати у контексті започаткування та утвердження процесів національного визволення, які в майбутньому повинні були привести до створення державності.

Протистояння ОУН Польській державі стало вихідною політичною точкою у визначенні тактики українських націоналістів на Західній Україні в I половині 30-х рр. Саме визначення пріоритету військово-політичної боротьби із польським державним режимом поставило організацію поза рамки законодавчого поля Польської держави. Проте саме протистояння українських націоналістів із владою Речіпосполитої стало базовим для актуалізації української проблеми у міжнародних відносинах.

ОУН І УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

4.1. ОУН та українські центристські партії

Організація українських націоналістів з часу створення привертала увагу українського політикуму своєю радикальністю у виборі методів національно-визвольної боротьби. Підпорядкувавши собі в українському національно-визвольному русі праворадикальний спектр, ОУН, цим самим, визначила українському націоналізмові самостійне існування. Таким політичним кроком українські націоналісти відмежували себе від інших складових українського визвольного руху, при чому відмежували себе свідомо, революційною спрямованістю, на протигагу демократично-парламентарній решті українських політичних структур. “В інтересі націоналістичного руху,- йдеться у Бюлетні Крайової Екзекутиви ОУН,-для ясності з’ясування кінечності революції для здобуття її (України - авт.) самостійності є такий поділ на два табори. Чим скоріше він настане, чим скоріше стане всім ясним і очевидним, тим краще” [71: арк.6]. Таким чином, заповнивши в українському національно-визвольному русі націоналістичну нішу та протиставивши себе крайньо лівим організаціям (КПЗУ, комсомол Західної України), ОУН відкрила новий етап у внутрішньополітичній боротьбі серед українських організацій за право “єдинодостойного“ представника, що захищає українські державницькі прагнення.

Підтвердженням цього може слугувати теза програмної статті “Наше завдання в Польщі”: ”Наш чин переконує найширші маси в щирості наших слів і що тільки ми маємо право репрезентувати революційно-визвольний рух” [77: арк.29].

Ставлення українських націоналістів до українських політичних партій та організацій було визначене ще до створення ОУН на другій конференції українських націоналістів у Празі 8-9 квітня 1928 року. В постанові конференції під номером один зазначалося: ”ПУН у своїй діяльності відмежовується від усіх українських політичних партій і груп та не вступає з ними у співпрацю. Всі Організації українських націоналістів на українських землях і чужині мають також стати на цей шлях“ [218: 65].

Ширше пояснення цієї постанови давала стаття В.Мартинця “По другій конференції.” В ній секретар ПУН аналізував суспільно-політичні відносини серед українства на еміграції і в Краї вказуючи на фактор взаємопоборювання, звертав увагу на розбіжність з старшим поколінням крайових націоналістів, що “частинно повступали в УНДО , зайнявши навіть відповідальні становища й віддають йому не тільки свої сили, але при кожній нагоді також сили націоналістичних ідеологічних організацій, члени яких ні з ідеологією, ні з політикою УНДО не погоджувалися“ [216: 67]. Таким чином, стає зрозуміло, що відмежування для ПУН було необхідним для згуртування українських націоналістів.

Створення ОУН отримало ширший резонанс у діаспорі ніж у Західній Україні. Це пояснюється декількома причинами.

По-перше, ОУН постала з УВО, а УВО для багатьох західноукраїнських політиків була необхідною, щоб час від часу збройною боротьбою робити поляків поступливішими. По-друге, багато провідних політиків, партійних діячів Краю були одночасно членами УВО. По-третє, створення ОУН за межами України та польська інформаційна блокада не дозволяли широко висвітлити в Західній Україні основні засади діяльності новоствореної організації. По-четверте, підпільна ОУН не творила конкуренції західноукраїнським політичним партіям у їх виборах до польського сейму та сенату.

Для прикладу, перша замітка про ОУН у часописі націонал-демократів “Діло”, розміщена від 4 квітня 1929 року, тобто через три місяці після створення ОУН, хоча інформацію про її створення було поміщено у лютневому номері офіційного видання ОУН часописі “Розбудова Нації”. У повідомленні про Організацію українських націоналістів відсутня критика на адресу новоствореної організації, зокрема відзначено, що “позитивним явищем у їхньому (націоналістів – авт.) дотеперішньому житті треба вважати те, що вони остаточно зорганізувалися і програмово себе оформили.” Із застереженням автори повідомлення поставилися до позиції націоналістів протиставитися всім “навіть суто національним угрупованням”. У цьому вони вбачали фашистські риси організації [217: 2].

Українська діаспора помітніше відреагувала на створення ще однієї української політичної структури, яка прагнула представляти українське питання на міжнародній арені.

Саме міжнародний аспект, на нашу думку, став визначальним при ставленні української політичної діаспори до появи ОУН. Пригадаємо, що УВО, як організація без прийнятих ідейно-політичних засад, не могла представляти українські інтереси на зовнішньополітичній арені, що стало однією із причин творення ОУН. Саме ОУН, що проголосила безоглядну боротьбу із всіма окупантами українських земель, могла доволі серйозно завадити геополітичним розробкам інших еміграційних політичних груп. На цьому ґрунті чи не одразу розпочалися протиріччя між українськими націоналістами та Державним центром УНР в екзилі, що проводив про-польську зовнішню політику та намагався виступити об’єднуючим чинником організованого українства. В одній з своїх перших постанов ПУН прямо заявляв, що група А.Лівицького, поширюючи серед наддніпрянської еміграції політичну орієнтацію на історичного ворога України Польщу, ускладнює працю ОУН. Тому організація вважає необхідним паралізувати впливи А.Лівицького і його прихильників на еміграцію і домогтися їх цілковитого знищення [218: 320]. У свою чергу, в документі із середовища УНР, під назвою “Політичний звіт ч.7 “, складеному на переломі 1928-1929 років робився висновок, що проти націоналістів має розпочатися планова протиакція з боку УНР, “яка повинна проводитися як за допомогою преси, так і розгорненням громадсько-політичного характеру.” На думку Анатолія Кентія, протистояння ОУН з Державним центром УНР було неминучим й з огляду необхідності опанування націоналістичним рухом

середовища української військової еміграції, значна частина якої вбачала у Державному центрові єдиного легітимного носія української державності [22: 23].

Звертаючи увагу на політичну еміграцію, не можна обійти стороною взаємовідносини ОУН, ще з однією українською еміграційною структурою – середовищем гетьмана П.Скоропадського. Спільним у зовнішньополітичній діяльності цих двох організацій була орієнтація на Німеччину, хоча із різними мотиваціями. В ОУН орієнтація, на ревізіоністську державу, незадоволену версальською геополітичною системою; гетьманців – орієнтація традиційна, що збереглася ще від часів Гетьманату 1918 року. На цьому вся спільність інтересів закінчувалася, хоча спроби співпраці час від часу ініціювалися, то з однієї то з другої сторони. Особисто Євген Коновалець песимістично ставився до такої співпраці. У листі від 13 травня 1930 року до секретаря ПУН В.Мартинця він зазначав: "В щирість гетьманців я абсолютно не вірю. Коли б навіть була в них склонність порозуміння, то це, мабуть, треба приписати тільки якимось певним обставинам". І це відповідало намірам гетьманської управи, яка неофіційно погоджувалась на спільні дії з ОУН лише з огляду репрезентації української ідеї перед чужинцями. Щодо українських земель, то тут гетьманці вважали можливості взаємодії обох середовищ більш ніж проблематичними з причини діаметральних розбіжностей основних тактичних і практичних завдань [85: арк. 7].

Всі інші політичні центри української діаспори (соціал-радикали, соціал-революціонери, соціал-демократи) бачили в українських націоналістах скоріше опонентів, ніж друзів по боротьбі. Прикладом тут можуть бути слова соціал-демократа Пителя на зустрічі громадськості з представниками ПУНу у Подєбрадах 11.04.1928 року: "Ви не націоналісти, ви не є навіть українці" [110: 260]. Цей фактор відкритої ворожості усталених еміграційних груп до новоявленої націоналістичної організації не є чимось виключним, а характеризує внутрішньополітичний стан українського закордонного середовища, в якому міжпартійна боротьба точилася ще з часів національно-визвольної революції на українських землях 1917-1920 років, яка продовжувалася і в еміграції. Українська політична еміграція наприкінці 20-тих - на початку 30-тих років перебувала у стані стагнації, взаємного поборювання одного середовища іншим, пошуку винуватців поразки у визвольних змаганнях 1917 – 1921 років, демонструючи постійну нездатність до об'єднання та спільних дій. До того ж, у своїй більшості, еміграція жила минулим. Невипадково один з керівних діячів Товариства українських старшин в Чехословаччині В.Прохода у листі від 30.10.1931 року до генерала В.Петріва писав: "Наші еміграційні організації мають сенс свого існування хіба ж для того, щоб робити якісь свята та згадувати діла давно минулих літ" [22: 27].

Власне, несприйняття українського націоналістичного руху українськими політичними партіями і організаціями у Краї та Закордоном, внутрішньополітична колотнеча змусили ПУН не тільки відмежуватись від них, але й поборювати їх.

Між тим, час створення ОУН на західноукраїнських землях співпав з активною парламентською діяльністю українських політичних партій. Внаслідок виборів 1928 року до польського сейму було обрано 46 українців, до сенату – 11. З них 23 мандатів отримало УНДО, 11 – радикали, 5 – Сельроб-правиця, 4 – Сельроб-лівиця, 1 – Партія Праці [219: 90]. Нажаль таке широке депутатське парламентське представництво не стало підставою для об'єднання депутатів в один репрезентативний блок, внаслідок чого виникло декілька клубів: Український клуб – 26 послів (23 члени УНДО), Українська соціалістично-радикальна парламентська репрезентація – 8 послів, клуб “Сельробу” – 4 послі, 5 українців увійшло до клубу Безпартійного блоку співпраці з урядом. У серпні 1930 року маршал Ю.Пілсудський достроково розпустив сейм. Ймовірно, що однією з причин цієї акції, на думку історика О. Ю.Зайцева, було прагнення перешкодити передвиборчій кампанії українських партій. Надзвичайно важкі обставини, за яких відбувалася передвиборна боротьба, змусила українські партії вперше з 1922 року об'єднати свої зусилля. Утворився блок УНДО, УСРП, до якого приєдналися Білоруська християнська демократія і Білоруський селянський союз [220: 76].

ОУН спочатку також мала намір взяти участь у виборах та підключитися до цих об'єднувачих тенденцій. Це пояснюється тим, що попередньо у червні 1930 року на конференції членів ПУН, яка відбулася у Женеві, порушувались питання тактики ОУН стосовно діяльності інших політичних центрів українства

В постанові цього зібрання зазначалося, що “конференція висловила за тим, щоб ОУН підтримувала кожний добрий почин в українській справі загально-національного характеру, а кожний шкідливий поборювала безогляду на те, звідки такий почин був ініційований” [132: 355].

Отже, у Проводі виник план, щоб деякі провідні члени ОУН (УВО) висунули свої кандидатури на послів і на першому ж засіданні сейму, оголосили декларацію протесту проти польської окупації, демонстративно залишивши парламент. Оскільки підпільна Організація українських націоналістів не могла відкрито взяти участь у виборах, керівникові УВО та ОУН на Західноукраїнських землях Юліану Головінському було доручено провести переговори з ЦК УНДО про включення оунівців до виборчого списку цієї партії. Однак після зустрічі з керівниками УНДО Ю.Головінського було затримано поліцією і вбито [221: 5]. Окрім того, ідея участі у виборах зустріла опір з боку низових ланок УВО та ОУН, які в той час масово були залучені до протестанційно-саботажної кампанії, пізніше переслідувані польською пацифікацією.

Оцінюючи тимчасове зближення ОУН та УНДО у середині 1930 року, варто відзначити, що це було самотнім явищем упродовж тридцятих років, яке більше не повторювалось. Навпаки, з 1930 року взаємовідносини ОУН з іншими українськими політичними силами, зокрема УНДО, були у більшості випадків безкомпромісними. Та й це не дивно, адже коли український політикум пристав до демократичної співпраці з польською владою, то ОУН розв'язання українського питання бачила в національній революції.

Перший серйозний конфлікт між ОУН та легальними українськими партіями спалахнув восени 1930 року. Напередодні Галичиною прокотилася хвиля підпалів майна польських колоністів, руйнування ліній зв'язку. Невдовзі в націоналістичному часописі УВО “Сурма” з’явилося повідомлення ПУН, який заявив, що масова саботажна акція - справа рук українських бойовиків, як відплата польській політичній та економічній експансії. У відповідь на саботажну акцію УВО-ОУН польський уряд провів “пацифікацію” (умиротворення) українського народу, яка завдала чималих людських та економічних збитків західноукраїнському суспільству та мала широкий міжнародний резонанс. Легальні політичні партії засудили “саботажну” акцію. У відповідь провід ОУН виступив із заявами, в яких критикував легальні партії “за нерозуміння справжніх шляхів визволення” [222: 1].

За словами історика О.Зайцева, “пацифікація 1930 року стала поштовхом до політичного розмежування націоналістів і національних демократів [223: 77]. Доказом цього може бути поява в лексиконі націоналістів стосовно до легальних партій терміну “опортуністи” та “угодовці”, а політичних партій до ОУН – “терористи”. Зокрема, у Бюлетні Крайової Екзекутиви ОУН за січень 1931 року зазначається: ” тільки зараз, коли поволі кристалізується угодовська програма (Політичних партій - авт.), надійшов час скристалізувати національно-революційний визвольний рух” [86: арк.28].

Спочатку Є. Коновалець намагався змусити УНДО припинити контакти з польською владою. Згодом він висунув концепцію, згідно з якою УНДО відводилась роль маргінальної угодової партії, що мала виторгувати в уряді поступки для українців, натомість ОУН, повинна була посісти провідне місце в українському визвольному русі, надавши йому революційного характеру.

У лютому 1931 року з’явилась Декларація керівництва українських націоналістів, в якій йшлося: ”Даремні зусилля ворогів України, московсько-польські гвалти та терор тільки зміцнюють політичну силу українських народних мас, сприяють їх активізації і поглиблюють палаючу ненависть до наїзників. З цих причин ОУН свою визвольну місію бачить в організації народних мас на окупованих землях і вироблення в них активізму та політичної відпорності, одночасного їхнього приготування до збройної народної революції” [224: 21].

Далі характеризуючи реакцію українських політичних партій на саботаж і як відповідь “пацифікацію”, визначається ставлення до них націоналістичного руху: “Деякі політичні чинники не можуть зрозуміти важливості даного моменту. Такі факти, як декларація політичних партій Західної України з приводу революційних заворушень або стосунків до польського терору, є негативним доказом нерозуміння реальних шляхів визволення зі сторони тих чинників, які претендують на керівництво народом. Вони ілюструють фатальну короткозорість представників відповідних партій і груп, хворобливу неміч їх волі, пристосованство до окупаційних режимів” [77: арк.11].

Та незважаючи на подібні заяви, УНДО та ОУН протягом 1931 року, ще координували свої дії на міжнародній арені у зв'язку з розглядом в Лізі Націй українських скарг на пацифікацію. У другій половині 1932 року відбувся

поворот у тактиці УНДО. Було вирішено тимчасово зняти з арсеналу партії гасла незалежності та соборності і замінити їх вимогою національно-територіальної автономії для всіх українських земель у польській державі. Невдача переговорів між редактором “Діла” (орган УНДО) В.Мудрим і керівниками ОУН Є.Коновальцем та М.Сціборським спричинила остаточне припинення співпраці між двома організаціями [223: 73]. Відповідно до цього, за березень-квітень 1932 року у Бюлетні Крайової Екзекутиви ОУН вийшла стаття “Кристалізація опортуністичного табору”, яка теоретично підтверджувала це розмежування. “Що ж торкається загальної характеристики дотеперішньої політики опортуністичного табору,- зазначалося в ній,- то вона була фактично наскрізь угодовська, а формально, декларативно непримиренна. Цебто, у практиці торги за самоврядування, посади в магістратах, -а на словах “непризнаємо”, “будемо і далі вести боротьбу за права українського народу.” Коли націоналістичний рух почав розростатися з елементарною силою стихії і коли потрібно було стати по цей або по той бік барикад, перелякані угодовці поквапно сховалися, тремтячи перед фізичним знищенням під крила опікуна. (тремтяча заява наших партій в часи пацифікації.)

І тоді почалась остаточна кристалізація опортуністичного табору. Тоді вже виразно скристалізувалося два табори: опортуністичний та націоналістичний.

Це було наслідком посилення і поглиблення націоналістичного революційного руху, ефектом охоплення ним суспільності, широких мас” [81: арк. 4].

Ідеї безкомпромісності революційного табору (тобто ОУН) до будь-яких форм можливої співпраці з окупантами українських земель, широко пропагувалися й серед української громадськості в США і Канаді. Зокрема, в канадській газеті “Новий шлях” (Едмонтон) за 15 березня 1932 року була вміщена стаття під назвою “Польсько-московська згода”. У ній наголошувалося, що польсько-радянський пакт про ненапад є “логічним завершенням дотеперішньої політики Польщі і Москви супроти України”, а тому “національно-революційний табір” (УВО-ОУН) був правий, оголосивши “непримиренну боротьбу не тільки національним ворогам, але й “реальній політиці”, тобто тим силам українства, які висуюють гасла пристосування до ворожої дійсності”. І далі робився категоричний висновок, що “шлях національно-революційного табору правильний і одинокий” [22: 26].

Наприкінці 1931 року в УНДО утворилась опозиційна націоналістична група під проводом Д.Паліїва, яка звинувачувала партійний провід в опортунізмі. ОУН підтримувала боротьбу націоналістів у середині УНДО за владу в партії. ПУН визнав утворення групи Паліїва позитивним явищем і ухвалив підтримати її всіма засобами. 15 липня 1933 року Д.Паліїва було виключено з УНДО.

Незабаром Паліїв та його прихильники заснували Фронт Національної Єдності (ФНЄ), що був близький за ідеологією до ОУН, але заперечував її терористичні методи і діяв легально [55: 420]. Вихід націоналістів з УНДО характеризував остаточне розмежування націоналістичного та національно-

демократичного напрямів українського визвольного руху.

Тоталітаризація радянського суспільства, що особливо загострилася у 1933 році, і відвертий геноцид проти українського народу (голод, репресії, ліквідація політики українізації) формували суспільну думку, що саме більшовизм є найнебезпечнішим ворогом українства. В даній ситуації національні демократи почали розглядати Польщу не як ворога, а як потенційного союзника у боротьбі з більшовизмом. Посилились тенденції до компромісу з польською владою. За словами польських авторів А.Щесняка та В. Шота: "УНДО дуже несміливо вживала гасла незалежності, притримуючись співпраці із польською буржуазією" [8: 21]. Інший висновок робили націоналісти: силі можна протиставити лише силу. Союз з одним ворогом проти другого націоналісти вважали неприпустимим. "Український революційний націоналізм здобуде свою незалежність шляхом революції і відноситься однаково ворожо до всіх чотирьох окупантів українських земель", - наголошувалося у декларації Крайової Екзекутиви [77: арк.28].

З 1932 року західноукраїнські політичні партії національно-демократичного спрямування взяли курс на "нормалізацію" відносин з польською адміністраційною владою. У цьому контексті революційна діяльність ОУН, зокрема акти індивідуального терору: вбивство директора української гімназії Івана Бабія (1933), міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького (1934) викликали гостру реакцію національно-демократичного табору. У липні 1934 року президія УНДО та українська парламентарна репрезентація ухвалили спільну заяву, в якій, зокрема, говорилося: "Масове самовинищування людей без ніякої користі для нації в теперішності та шкодою для неї в майбутності, поширення провокацій – оце страшні та жалюгідні наслідки діяльності ОУН. Поведінка ОУН утруднює, а то й унеможлиблює конструктивну працю українських освітніх, господарських та політичних організацій, йде на руку польським екстремінаційним течіям у відношенні до українського народу і веде націю на небезпечний шлях політики катастроф. Діяльність ОУН з національного погляду позбавлена всякого політичного змислу та є в своїх наслідках шкідлива" [165: 285]. Близький до національної демократії митрополит Андрей Шептицький також засудив "злочинну роботу українських терористів, яку ведуть божевільні" [220: 78]. У свою чергу ОУН звинувачувала діячів національної демократії вже не стільки в угодовстві, а й у "свідомому чи несвідомому інформуванні поліції".

Взаємні випадки посилювалися після того як УНДО у 1935 році проголосило політику нормалізації польсько-українських відносин.

Обравши самостійний шлях боротьби за здобуття української державності керівництво ОУН між тим усвідомлювало необхідність свого впливу на так звані "непартійні" громадські організації українців – "Просвіта", "Рідна школа", "Відродження", в тому числі і молодіжні – "Луг", "Сокіл", "Січ", і до заборони 1930 року "Пласт" [225: 57]. Даний вплив здійснювався згідно концепції ОУН про форми і методи боротьби і підпадав під параграф – конструктивних методів [86: арк.9].

Організація “Рідна школа” доволі сильно підпала під вплив ОУН внаслідок шкільної акції проведеної українськими націоналістами у 1933 році. Товариство “Просвіта”, особливо його низові ланки, проводили націоналістичну діяльність, керівниками його секцій часто були члени ОУН, про що свідчать поліцейні дані [47: арк.39]. Із середини 30-х центральне керівництво “Просвіти” перебуває у тісних зв’язках з націоналістичним середовищем, зокрема при “Просвітах” вводяться окремі “Самоосвіти” – секції, молодь в яких виховується в націоналістичному дусі. Показовою в даному контексті є інформація Тернопільської воєводської поліції від 26 жовтня 1935 року, в якій йдеться, що “при кожній читальні “Просвіта” має бути організовано так звані “Самоосвітні гуртки”, як секції. В таких гуртках згуртовані особи мають відношення до ОУН. Гуртки проводять для своїх членів, та інших осіб освітні курси з історії, літератури та географії, при чому виключно під кутом бачення ОУН. Молодь в них проводить акції, мета яких є в обороні і підтримці заарештованих у справі вбивства Перацького” [47: арк.14].

В діаспорі ОУН також проводила постійну роботу за опанування українського громадського життя. Тут її інтереси черговий раз зіткнулися з інтересами гетьманців П.Скоропадського та Державного центру УНР в екзилі. В результаті гострого суперництва ОУН зуміла взяти під свій вплив “Українське національне об’єднання” (УНО), створене у червні 1933 року Т.Омельченком в Німеччині. Це була одна з найбільш масових емігрантських організацій. УНО видавала газети “Голос” і “Український вісник”. Останній фактично став неофіційним пресовим органом ОУН, політичну лінію якої поділяло УНО. Сильним був вплив націоналістів на громадсько-політичне і культурне життя української еміграції у Чехословаччині, де з середини 30-тих років жодна акція українства не набувала вагомого резонансу без членів ОУН.

Ареною протиборства ОУН з своїми опонентами в першу чергу з прихильниками УНР стали терени Франції. На початку 30-тих років сюди прибув заступник голови ПУН М.Сціборський, котрий разом з М. Капустянським і О.Бойківим створили Український народний союз (УНС) – громадське об’єднання націоналістичного спрямування [60: арк.18].

Характеризуючи змагання між націоналістами і середовищем УНР, голова редколегії “Тризуба” М.Ковальський у листі від 19 жовтня 1931 року до відомої громадської діячки Х.Кононенко писав: “Одзначу ще момент: маємо страшенно загострену боротьбу з так званими “націоналістами”, які за всяку ціну хочуть завоювати французький ґрунт” [22: 35].

На Балканах українські націоналісти опанували громадські організації у Хорватії та Болгарії, але в Сербії їх спіткала невдача і “Союз українських організацій Югославії” залишився під впливом уенерівців.

Північноамериканський континент також був “освоєний” націоналістами; прихильники ОУН створили у Канаді “Українське національне об’єднання” (УНО), а в США - “Організацію державного відродження України” (ОДВУ). Під впливом ОУН перебували й окремі стрілецькі громади і січі в цих країнах. Від них Організація отримувала матеріальну допомогу [85: арк.22].

Помітнішими були успіхи націоналістів у студентському русі. Вони мали виключно сильний вплив на більшість українських студентських організацій на еміграції. Під вплив націоналістів підпав Центральний союз українського студентства (ЦЕСУС) [226: 100].

Отже, безкомпромісна позиція ОУН у ставленні до українського політикуму випливала з глибинних суперечностей в середовищі української партійно-політичної системи, нездатності її лідерів досягти домовленості на ґрунті спільних інтересів, невизнання націонал-демократичним табором революційно-визвольної доктрини Організації українських націоналістів.

З іншого боку, таку безкомпромісність породжували тенденції тоталітаризму, як суспільно-політичних рухів, так і державних механізмів, що особливо гостро в Європі і Світі почала проявлятися на початку 30-тих років у час загострення світової економічної кризи. Це та сильний вплив націонал-соціалізму, з його апеляціями до насильства в ім'я національних інтересів, здатність радикальних політичних організацій до рішучих дій, на думку історика А.Кентія, зароджувала і конкретизувала у середовищі провідних діячів, теоретиків та ідеологів УВО-ОУН думку про “месіанську” роль ОУН, її виключне право виступати не тільки від імені всіх політичних проводів українства, але й від усього українського народу. Це знайшло відображення у тезі, що ОУН “є найвищою формою організованості нації у часі поневолення” [181: арк. 7].

Різне розуміння шляхів розв’язання українського питання (боротьби за державність) протиставили Організацію українських націоналістів іншим українським політичним організаціям.

Отже, на основі проаналізованого матеріалу, можна зробити наступні висновки. Організація українських націоналістів виникла внаслідок неврахування творцями Версальської геополітичної системи прагнення українців до самовизначення. Даний аргумент зумовив її ревізійністський характер. Створення ОУН відбувалося у контексті загальноєвропейської радикалізації рухів національних меншин. Аргумент боротьби ОУН проти окупаційних режимів зумовив її військово-політичний статус.

Взявши за ідеологічну основу націоналістичні ідеї Організація українських націоналістів стала популярною серед молоді, що створила її організаційну базу. Національно-визвольна платформа ОУН поєднувала авторитарні та демократичні моменти, що в свою чергу заперечувало її тоталітарний характер.

Намагання поширити свій вплив на маси та репрезентувати українське питання на міжнародній арені протиставили Організацію українських націоналістів іншим політичним суб’єктам українського національно-визвольного руху як у Західній Україні так і діаспорі.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності ОУН стала співпраця із громадськими молодіжними, спортивними, просвітницькими, економічними організаціями.

4.2. ОУН та ліворадикальний рух

Історія політичних відносин Організації українських націоналістів та представників ліворадикального руху на Західній Україні: КПЗУ, Сельроб є мало вивченою та носить доволі контroversійний характер. Безперечним фактом у взаємовідносинах цих двох діаметрально-протилежних ідеологічних структур є наявність постійної боротьби, що бере свої витoki ще з часів української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. Проте міжвоєнний період вніс свої корективи у відносини представників ліворадикальних та праворадикальних політичних течій. По-перше, реалізація курсу українізації протягом 20-х років, відродження української культури в УРСР з одного боку та відсутність єдиної української націоналістичної організації інколи призводило до співпраці Української військової організації з представниками радянської влади. Не викликає заперечення факт фінансування урядом УРСР еміграційного уряду ЗУНР, що до середини 20-х був політичним представником УВО [227: 79]. Відповідно на цьому етапі в середовищі УВО побутували радянофільські настрої. У другій половині 20-х рр., період становлення українських праворадикальних структур, між КПЗУ, Сельробом та УВО, СУНМ велася здебільшого інформаційна боротьба на рівні пропаганди через офіційні пресові органи, листівки. По-друге, як право так і ліворадикальні структури у міжвоєнний період розраховували по-суті на одну і ту ж соціальну сферу: селян, робітників, які у своїй психології були протесно налаштованими по відношенні до Польської держави.

З 1928 року відносини між крайнім лівим та правим спектром стають чіткіше визначеними. На 4 з'їзді Комінтерну 1 вересня 1928 року, що проходив у Москві, Й.Сталін різко засудив “буржуазний” націоналізм та соціал-демократію, назвавши їх “фашистськими” та закликав до боротьби з ними [228: 60].

У цьому ж році на другій конференції українських націоналістів визначено відмежувати націоналістичний рух від інших політичних напрямів. Таким чином з цього року, можна стверджувати, що розпочалося відкрите протистояння даних структур.

Вихідною точкою протиборства українських націоналістів та представників комуністичної ідеології стала тактика вирішення українського питання. Щоправда в цьому контексті були і подібні тактичні кроки, зокрема досягнення мети через революцію: чи то пролетарську, чи національну. Схожою була і система організації та управління, яка як в ОУН так і КПЗУ виходячи з підпільних умов існування мала авторитарний характер та чітку централізацію. Через спільні риси, інколи, в низових організаційних ланках ОУН розглядали комуністів як партнерів по боротьбі. Для прикладу на нараді Чортківської повітової ексекютиви ОУН де розглядалася підготовка до можливого антипольського повстання, один із керівників П.Гарбуз констатував, що на допомогу повсталим українським націоналістам стануть комуністи. Інші представники зібрання Голевський та Шевчук повідомили присутнім, що зброї є досить, а решту дістануть з СРСР та ще однієї держави [229 :арк.13].

Проте ці схожі риси ніяким чином не наближали ні ліворадикальні ні праворадикальні структури до реальної співпраці, навіть навпаки необхідність боротися за єдине соціальне середовище робило цю боротьбу безкомпромісною. Тому, зразу ж по створенні ОУН в її програмних документах ворогами було визначено СРСР із їх спільниками на території Західної України (КПЗУ, Сельроб.) Видання Крайової Екзекутиви ОУН “Бюллетень КЕ ОУН” декларувало: “З уваги на територіальний і політичний момент (початок 30-х рр – авт.), стане зрозумілим, в першій мірі боротися проти Польщі і Москви.” [230 : 2] Аргументація боротьби оунівців проти впливів СРСР на західноукраїнських землях полягала у розумінні мети діяльності на цій території про-комуністичних організацій: “Головною метою комуністичної роботи на наших землях є розбити український націоналістичний революційний фронт” [77: 28]. У брошурі “УВО”, що вийшла друком в 1929 році, загалом, до ворогів українського організованого націоналістичного руху відносилися “не тільки всі окупанти українських земель... є ними дальше всі ці, що, під різними політичними кличами, ширять орієнтацію на одного з окупантів” [231: 23]. Згідно власної політичної градації, ліворадикальний рух на Західній Україні українські націоналісти відносили до “орієнтаційного табору”.

Велика світова економічна криза, що дуже гостро відбилася на польській економіці і відповідно ще більше на західноукраїнських селянах, спричинилася до творення антипольських протесних настроїв серед цих верств населення. Така ситуація творила сприятливий революційний ґрунт як для націоналістів так і комуністів. Тому у липні – вересні 1930 року, коли територією Східної Галичини прокотилися масові акції нищення польського державного та приватного майна чи не вперше фактично зіткнулися інтереси обох політичних середовищ. Відповідальність за антипольські виступи взяли на себе українські націоналісти [232: 1]. Проте керівництво комуністичного руху також наголошувало у своїх пресових органах про вплив на ситуацію, перейняття народними масами ідей пролетарської революції. У статті “Західноукраїнське працююче населення у боротьбі з окупацією” розміщеній у виданні КПЗУ “Наша правда” наголошувалось: “Горять панські стирти та фільварки і там де селянська людність знаходиться ще під впливами українських націоналістичних угруповань, серед яких жирує УВО і по селах під впливами КПЗУ та революційних страйків” [233: 33]. Антипольські виступи 1930 року були добрим пропагандивним капіталом, що по-суті ілюстрував впливовість в суспільстві ініціатора цих заходів. Цим і пояснюється бажання радикальних середовищ використати ці події у власних інтересах. В той час, коли українські націоналісти трактували антипольські виступи як “частинний виступ УВО”, що “має на цілі організованим способом ширити неспокій в краю, паніку між польським населенням, посіяти в нім зневіру в успішність його охорони державними властями перед наступом українських елементів; вкінці викликанням неспокою й анархії посилювати за кордоном переконання про непевність границь польської держави та маніфестувати протипольські настрої українського населення” [232: 2]. Комуністична пропаганда наголошувала: “Палення вже не тільки стирт і фільварків польських дідичів і осадників, але й

українських панів та кулаків, говорять самі за себе про класовий, соціальний, революційний їх характер”[233: 33].

Аналіз пропагандивного матеріалу ОУН та КПЗУ пов’язаного із саботажною акцією дозволяє зробити висновки про схоже відношення до терору та тероризму. КПЗУ, як і ОУН політику Польської держави щодо української національної меншини трактувала як державний терор проти якого морально виправданим є використання терористичних актів, як методів самооборони [234: арк.10].

Процес становлення ОУН (кінець 20-х - перша половина 30-х рр) співпав із доволі складним періодом розвитку ліворадикальних сил. У 1927 році більшість ЦК КПЗУ підтримала так званий “націоналістичний ухил” О. Шумського в КП(б)У. У відповідь тодішній секретар ЦК КП(б)У Л.Каганович звинуватив керівництво КПЗУ у зраді. Партія розкололась на більшість (“шумськістів:”) і меншість (прихильників Кагановича). 18.02.1928 року більшість КПЗУ під проводом О.Крілика (Васильківа) і Р.Кузьми (Турянського) була виключена із Комінтерну.” “Васильківці” відкрито виступили проти політики Сталіна і Кагановича в національному питанні, домагалися наповнення радянської української державності реальним змістом. Наприкінці 1928 року більшість КПЗУ оголосила про саморозпуск, її лідери виїхали до СРСР. Кінець 20-тих - початок 30-тих років характеризується занепадом комуністичного руху в Західній Україні. Під впливом звісток про колективізацію, репресії, голодомор 1933 року та частина населення, що стояла на радянофільських позиціях, відвернулася від комуністів. Національносвідомі елементи виходили з КПЗУ, численно в ній стали переважати поляки і євреї [235: 64].

Занепад ліворадикальних політичних структур сприяв розвитку праворадикальних сил. Непоодинокими стали явища переходу низових структур КПЗУ в середовище українських націоналістів [22: 42]. Хоча все ж на початку 30-х Комуністична партія Західної України становила серйозну політичну потугу та реальну загрозу для другої Речіпосполитої. Підтвердженням цього є статистика політичних арештів за 1931 рік у Тернопільському воєводстві. За антипольську діяльність протягом цього року було порушено 751 справу, з них 152 проти представників КПЗУ, 59 проти ОУН. Цікаво, що у процентному відношенні обвинувачені КПЗУ складали: 68% - євреї, 30% - українці, 2% - поляки [51:арк. 10].

Однак, з кожним роком до середини 30-х КПЗУ втрачає свою активність та впливи. Так вже у 1933 році із всіх політичних справ порушених за антипольську діяльність в Західній Україні 63,7% були проти українських націоналістів [236: 2].

Найскладнішим періодом відносин право та ліворадикальних структур у Західній Україні виявились 1933-1935 роки. Це період силового протиборства, що став наслідком ряду зовнішньополітичних та внутрішньоорганізаційних подій. Організація українських націоналістів з 1933 року запроваджує збройну антирадянську боротьбу, як відповідь на голодомор в УРСР та політичні розправи проти української інтелігенції. Комуністична партія Західної України,

а разом із нею Комуністична спілка молоді Західної України у 1933 році пережила чергову організаційну кризу, наслідки якої були більше складнішими, ніж після розколу 1928 року [186: 133]. Керівництво КПЗУ на чолі з М. Заячківським і Г.Іваненком були оголошені замаскованими агентами ОУН. Дезорієнтовані були окружні організації комсомолу Західної України, секретаріат ЦК КПЗУ визнавав, що вагання серед комсомольського активу призвели до повного занепаду його діяльності [237: 34]. Почалися пошуки “агентів ОУН” в окружних, районних комітетах КСМЗУ, виключення їх з комсомолу. У 1934 році ЦК КСМЗУ навіть видав спеціальний документ з даного приводу. У ньому, зокрема, говорилося про те, що до керівництва КПЗУ пробралися агенти ОУН – Бараба і Косар, які намагалися в інтересах класового ворога розкласти КПЗУ з середини [238:арк 10]. У документі зазначалося, що криза в партії охопила також КСМЗУ. Основною рисою кризи було “засмічення” комсомольської організації націоналістичними концепціями та теоріями Бараби та Косара. Занепад активності комсомольців призвів за короткий час до зменшення чисельності КСМЗУ з 4400 до 3200 членів та втрати цілого ряду округів і районів: Луцька, Ковеля, Кременця, Стрия, Перемишля, Коломиї, частини Тернопільщини, Львова, Станіслава [238:арк. 11].

Внутрішньоорганізаційні процеси пошуку ворога в середовищі ліворадикального руху були аналогією процесів у комуністичній партії УРСР.

Внутрішньоорганізаційна криза ліворадикального руху проходила поряд із активним наступом націоналістичних структур. На Берлінській конференції ОУН (червень 1933р) Проводом українських націоналістів було вирішено розпочати боротьбу проти радянофільських організацій Західної України. Причин прийняття даного рішення було декілька [85: 32]. По-перше, акції мали відплатний характер, як реакція на антиукраїнські політичні процеси в СРСР. По-друге, в умовах німецько-польського зближення, німецькі військові чинники, що співпрацювали із ОУН, рекомендували перенести акцент боротьби з антипольського на антирадянський. Весною 1933 року з ініціативи голови ПУН Євгена Коновальця в Женеві проводилася пропагандивна акція по приверненні уваги Ліги Націй до голодомору в Україні. У Львові був створений “Громадський комітет рятунку України”, який організовував широкі протестаційних акцій [239: 397]. Паралельно Крайова Екзекутива ОУН спланувала цілий ряд терористичних акцій проти представників радянських урядових структур та ліворадикальних організацій. Як відповідь на голодомор під керівництвом С.Бандери готувався терористичний акт проти радянського консула. Технічною підготовкою атентату займався бойовий референт КЕ ОУН Роман Шухевич. Теракт мав пропагандивне спрямування, так як планувалося, що виконавець має добровільно здатися, щоб довести справу до політичного судового процесу. Виконати замах було доручено 18 – річному студентові М. Лемику. 21 жовтня 1933 року М.Лемик зайшовши до радянського консульства вбив працівника О.Майлова, якого прийняв за консула. 1 листопада 1933 року відбувся суд, що отримав широкий політичний резонанс, незважаючи на намагання звести його польськими урядовими чинниками до кримінального розгляду [240: 4].

Майже одночасно з акцією проти радянського консула, ОУН запланувала вбити відомого громадського діяча А.Крушельницького – видавця й редактора радянофільського журналу “Нові шляхи”. Із зізнання на варшавському процесі члена бойової реферантури ОУН Богдана Підгайного, Степан Бандера планував випередити протесну акцію УНДО проти переслідувань українців в УРСР і провести проти більшовиків замах на життя консула та редактора “Нових Шляхів” в один день. Проте до замаху на А. Крушельницького не дійшло, бо Б.Підгайний довідався, що вбито не консула, тому замах відкликав [165: 141]. Зі слів С.Бандери, він видав наказ убити А. Крушельницького, за те, що він був чільним представником комуністичного руху на цьому терені, поширював наклепи на український націоналістичний рух, пишучи, що його інспірують чужі чинники [165: 190].

В контексті антикомуністичної боротьби було здійснено 2 травня 1934 року теракт в редакції про-комуністичної газети “Праця”, в друкарні Яськова у Львові. Молода жінка принесла в редакцію пакунок і попросила власника друкарні О.Яськова, щоб перетримав його на деякий час. Десять хвилин по відході жінки стався вибух, що пошкодив стіни та устаткування. Із зізнань координатора замаху на друкарню “Праці” Б.Підгайного конструкція петарди була така, що нікого не могла вбити [165: 161]. Мету цього заходу С.Бандера пояснював, як демонстративний і застерігаючий крок, скерований проти політичних сил, що перебували на службі більшовицької Москви. Цей акт мав звернути увагу на рішення ОУН боротися з “наймитами й розплідниками комунізму” теж фізичними засобами [23: 565].

Паралельно із боротьбою проти керівних радянофільських структур, ОУН проводила подібну акцію проти низових організацій КПЗУ. 19 червня 1934 року в с.Колпець Дрогобицького повіту оунівці обстріляли будинок місцевого комуніста І.Божики. 8 липня 1934 року при нападі на колишнього політв’язня – сільробівця Ю.Шкалубину у Львові бойовики ОУН вбили його брата [22: 22]. В цьому ж році у с. Тисовець оунівці смертельно поранили комуніста, в с.Опорець Сколівського повіту – вбили одного комуніста та двох поранили. Комуністи провадили відплатні акції. Так під час сутички с.Стопці загинув націоналіст П. Білявка [241: арк 35].

Антирадянська кампанія ОУН закінчилася у зв’язку з арештами пов’язаними із вбивством міністра Б.Перацького, коли на лаву підсудних потрапив практично весь керівний склад Крайової Екзекутиви ОУН.

Таким чином, незважаючи на запрограмоване протистояння між ліво та праворадикальними силами відносини між ними у більшій мірі залежали від внутрішньоорганізаційних пріоритетів націоналістичних і комуністичних структур та зовнішньополітичних впливів. Якщо на керівних рівнях двох полярних політико-ідеологічних рухів домовленості виключалися, то низові структури виходячи з антипольського спрямування обох течій бачили предмет порозуміння у спільному народному повстанні. Варто підкреслити, що загострення відносин між українськими націоналістами та комуністами у середині 30-х рр., настало в більшій мірі через зовнішньополітичні фактори. Ними стали: відверта антиукраїнська політика сталінського керівництва в СРСР,

знищення мільйонів українців через голодомор та репресій (до речі проти українських комуністів), криза в середовищі КПЗУ, що проявилася в пресингу на керівників – українців, виключення їх з лав комуністичного руху. З іншого боку, націоналісти бачили перспективу для загострення української проблеми на міжнародній арені у проведенні в цей час відплатних акцій, свідченням чого стали антирадянські теракти. В посиленні наступу на ліворадикальний рух в Західній Україні ОУН стимулювали німецькі військові чинники, які в умовах польсько-німецького зближення прагнули продемонструвати вплив перед польським урядом на український національно-визвольний рух.

4.3. ОУН та українська церква

Проблему відносин Організації українських націоналістів та українських церков у міжвоєнний період варто розглядати у двох площинах: ідеологічно-світоглядній та церковно-практичній. Український націоналістичний рух широко використовував етноконфесійний світогляд українського народу. Це можна пояснити тим, що українська греко-католицька чи православна церква були протягом тривалого часу української бездержавності оберегами національних традицій, в тому числі і державотворчих, акумулювали, морально та матеріально підтримували український національно-визвольний рух на різних етапах. Українська греко-католицька церква у Західній Україні виховала когорту громадських діячів, що поєднували свій духовний сан із світською діяльністю. Саме із священничих родин вийшли відомі діячі націоналістичного руху: Роман Шухевич, Степан Бандера та ін. Своєрідним ресурсом для націоналістичного підпілля стало західноукраїнське село, яке міжвоєнний період було глибоко релігійним.

Цілком не випадково, що релігійний аспект був врахований при створенні Організації українських націоналістів на першому Конгресі українських націоналістів (січень-лютий 1929 р.) Зокрема в його постановах було проголошено:

1. Вважаючи релігійне почуття внутрішньою справою людської особи, Українська Держава в цьому огляді стане на становище повної волі релігійної совісті.
2. Приймаючи засадничо відділення церкви від держави, влада здержуючи необхідну контролю над церковними організаціями – співпрацюватиме з українським духовенством різних культів у справах морального виховання нації [127: 2].
3. В школу буде допущена наука релігії тих культів, що не будуть проявляти денаціоналізуючих тенденцій.
4. Українська держава буде сприяти розвитку української національної церкви, незалежної від чужоземних патріархів, та українзації релігійних культів, що будуть діяти в Україні [127: 3].

Визначивши собі за мету діяльності відродження Української Самостійної Соборної Держави, націоналісти не висловлювали категорично підтримки тієї чи іншої конфесії чи релігії, пропагуючи свободу вибору

віросповідання. Хоча із зрозумілих причин орієнтувалися у Західній Україні: на греко-католицизм в Галичині та православ'я на Волині. Таким чином, світоглядно український націоналізм, безперечно, був релігійно орієнтованим.

При дослідженні даної тематики важливо є визначити ставлення ОУН до церковного питання на Україні. У своїх спостереженнях націоналісти визначали існування на Україні трьох основних релігійних факторів: православ'я, розбитого на декілька ворожих один до одного напрямів (московський, "патріархат", УАПЦ, УАПЦ єпископа Погоділка ін.); сильний своєю дисципліною католицизм та багатий агітаційними засобами і близький своєю простотою і раціоналізмом народній душі українця євангелізм"[242:383].

Зважаючи на це, український націоналізм був "далеким від надії розв'язати церковне питання "програмним передрішенням", він намагався "лише зорієнтуватися у справі майбутньої церковної політики, передбачаючи хід подій, щоб потім легше його зрозуміти та зайняти вже й тепер певні позиції"

Проголосивши тезу відокремлення церкви від держави, націоналісти були переконані в тому, що Українську державу без міцної релігійно-церковної традиції, переплетеної з цілим культурно-громадським життям, не побудувати. На їх думку, "віра без жодного сумніву належить до приватних справ людини, але церква і церковна політика це – інтегральна частина держави"[242: 384].

Отож, теоретично ці ідеї ОУН можна сформулювати таким чином: "Держава мусить бути формально відділена від церкви, але не може бути в українській державі такої церкви, що не підлягала б як нормам українського державного права так і контролі державних чинників" [242: 385]

У цьому твердженні проявляється етатський підхід до релігійного розвитку України. Дана тенденція підтверджується тезою, що "жоден відповідальний крок духовенства на Україні не повинен проходити без урядових приписів та контролю. Церковні догми і традиції, ціла каноніка та її розвиток і нормування мало обходитимуть державу, але жоден єпископ чи інший зверхник духовенства в українській духовній державі не смітиме ставити на священника такого кандидата, що не мав би санкції державної влади [242 :384].

Сильний державницький протекціоналізм в релігійному питанні ОУН пояснюється тим, що релігійні позиції українських націоналістів впливали із націоналістичної ідеології, яка по своїй суті була авторитарною і щодо релігії в тому числі. Мета даних релігійних поглядів оунівців полягала в тому, що "релігійні громади чи церкви в Україні мусять мимоволі обернутися у поважний і корисний громадсько-державний чинник"[241:75].

Футуристичну релігійну проекцію України націоналісти будували таким чином: "З багатьох релігійних течій на Соборній Україні з важкого іспиту останніх років вийдуть життєздатними і позитивно-потенціальними не всі. Либонь релігійна Галичина скупиться коло греко-католицьких громад; Велика Україна коло православних, будуть там і помірні по впливам євангеліцькі братства, але решта течій- в розрахунках державного масштабу- виглядатимуть дрібненькими диференціалами.

Між цими розмноженими і зміцнілими релігійними громадами напевне знайдеться якась одна, що значною кількістю своїх членів, багатством і числом парафій, монастирів і культурно-благодійних установ переважатиме громади інші. Зупинивши на ній свою увагу, урядові чинники змогли б почати заходи до створення єдиної української національної церкви. За твердженнями самих націоналістів, “нині (1930-ті роки-Авт.) годі вгадати якою саме буде нова українська церква, але за “теорією ймовірності” можна сподіватися, що переможе українська православна автокефалія, зеволуціонована до меж автокефалії абсолютної на зразок старокатолицької, від Риму незалежної церкви Англії,-або євангелицький рух прийме дещо до себе з української церковної традиції та ідеології і цим теж привабить широкі маси” [242: 384].

Футуристичне ставлення українських націоналістів до церковного питання зокрема і релігії в майбутній Українській державі загалом, слід відрізнати від ставлення ОУН до релігійно-клерикального руху на Західній Україні в першій половині 1930-х років. Таке ставлення зумовлене специфікою українського політикуму в якому на переломі 20-30-х років із появою ОУН було остаточно сформовано політичні складові українського національно-визвольного руху. Відповідно внаслідок цієї структуризації українського політичного життя та існування діаметрально протилежних ідеологічних сил в ньому відбувалося гостре протистояння та політична конкуренція.

Релігійно-клерикальні позиції західноукраїнського суспільства оформилися в Українську народну католицьку партію (УНКП) на чолі з єпископом Г.Хомишиним [223:75]. Будучи у сфері впливу стратегічних планів Ватикану, відповідно у Польській державі УНКП стояла на протиурядових позиціях. Слід визнати, що для польської адміністративної влади українська партія релігійного забарвлення була доволі зручним механізмом для проведення політики щодо національних меншин, у даному випадку українців Східної Галичини. Така політика здійснювалась санаційним режимом в руслі “прометеїзму” і зводилась до того, що Польща визнавала право на існування самостійної України на Схід від Збруча, українців же Західної України визнавали за українське населення, але щоб при умові збереження власної національності у меншин формувалося свідоме почуття належності до польської держави. У перспективі йшлося про періорієнтацію українського національно-визвольного руху з антипольського напрямку на антирадянський і забезпечення Польщі надійного тилу в майбутній війні з СРСР [244:121].

В цьому контексті, звичайно, Українська народна католицька партія могла здійснювати безпосередній вплив, на віруюче населення Східної Галичини. Спостерігаючи ці тенденції українські націоналісти різко протиставлялися політично-клерикальному рухові єпископа Г.Хомишина та засуджували клерикалізацію українського суспільного життя у західній Україні. “Клерикалізація українського національного політичного життя, а зокрем ототожнювання церковно-конфесійних інтересів із усенациональними ховає в собі небезпеки для цілого українського народу, ведучи неминуче до руїни українського самостійництва. Наступ клерикалізму на українське національно-політичне життя приносить із собою залежність від інтернаціонального

клерикалізму” [243:78]. Оцінюючи роль УНКП в українському політичному житті націоналісти характеризували її, як партію, що “чи не найбільше надуживає для своєї угодової політики авторитету греко-католицької церкви” [243:79].

Іншого роду відносини склалися в Організації українських націоналістів з митрополитом Української греко-католицької церкви Андреем Шептицьким.

Ставлення митрополита до ідеології і політичної практики націоналізму не було категоричним і дуже проблемним. З одного боку, націоналізм був своєрідною захисною реакцією на складні реалії польського панування. З іншого – терористична діяльність ОУН відверто суперечила засадам християнської моралі. Тому Шептицький намагався диференціювати своє ставлення до націоналізму. Приймаючи і сповідуючи принципи християнського патріотизму, він рішуче засуджував і відкидав принципи “ультранационалізму” та етнічної нетерпимості. Прагнучи підкреслити антагонізм цих позицій, митрополит висунув тезу про “два патріотизми”. Один із них він називає “здеградованим урапатріотизмом”, застерігає від його емоційності, психологічної вразливості. Другий тип патріотизму відрізняється від попереднього наявністю в його основі потужного підґрунтя християнської моральної аксіології [248:1].

Митрополит був категоричним у тому, що християнин не має права “за ширмою патріотизму” ненавидіти, а ще більше чинити кривду іншій людині. Він різко критикував серію терактів ОУН проти польських урядовців, а також проти тих представників українства, які сповідували відміну від “ультра” тактику. Шептицький зазначав, що святій справі “не можна служити із закривавленими руками”, називав діяльність українських терористів “злочинною”, а жертвність радикально налаштованого молодого покоління – “безглуздою” і “шкідливою” [248: 1-2].

Вбивства та спроби вбивств, які вчинила ОУН на початку 30-их років (їх було близько 60), призвели до посилення насильницьких настроїв у польських колах. Шептицького не задовольняла така ситуація. Він був переконаний, що терористична діяльність тільки поглиблюватиме взаємну ненависть і суперечності, в чому був абсолютно правий. Крім того, насильницькі методи боротьби мали подвійний негативний вплив на ОУН. По-перше, польська поліція активізувала боротьбу проти українських націоналістів, по-друге, необдуманість убивств призвела до посилення внутрішніх протиріч у самій ОУН, виник і почав із кожним роком поглиблюватись “міжпоколінний” конфлікт. Керівництво українського підпілля перебувало за межами Галичини, тому молода генерація вважала саме себе істинними революціонерами і через це менше звертала уваги на керівний провід. За життя Є.Коновальця внутрішній конфлікт ще вдавалось стримувати силою авторитету провідника, але після його трагічної загибелі суперечності призвели до розколу ОУН на дві частини [247 : 73].

Чинником розходження позицій Шептицького та ОУН стала тактика розв’язання українського питання. Їх в той час накреслилось дві: члени ОУН однозначно були схильними до радикального вирішення проблеми і проводили

у цьому напрямі активну роботу; греко-католицька церковна влада виступала категорично проти всякого роду насилля. З цього приводу між прихильниками українського підпілля та духовенством виникали часті непорозуміння. Кожна зі сторін мала суттєві докази своєї правоти, тому протягом тривалого часу між ними не було досягнуто значних компромісів у ключових питаннях, зокрема щодо методів діяльності. Правда, взаємна мета – досягти національного ідеалу – неодноразово примушувала обидві сторони проводити переговори та погоджуватися на короткотривалі компроміси [246: 495].

Притримуючись принципів християнського патріотизму, митрополит не міг примиритись із методами боротьби ОУН. Це не була особиста неприязнь, а тверезий погляд на ситуацію, бо кожна акція оунівців викликала з боку польського уряду нові антиукраїнські дії. Шептицький, будучи прихильником послідовної діалектики, а також маючи конкретні задуми, не міг їх впровадити в життя через зростаючу ворожість поляків до українців. Тривогу викликало у владики підпілля як форма боротьби з владою, а також його націоналістичний та комуністичний зміст. Керуючись такими мотивами, Шептицький у посланні до молоді, написаному в 1932р., вказував, що “всяка конспірація є завсіди так небезпечна, бо за нею йдуть невідступні її товариші: провокація і зрада; бо мусить бути получена з тайною, навіть для найближчих, якою звідси прикрашений кожний обман. Для молодих конспірація тим небезпечна, що так їх манить” [248 : 1].

Митрополит розумів, що молодечий запал і недосвідченість, – зручна зброя в руках провідників підпілля, розумів, що юнак, який не має змоги звірити справедливність своїх дій ні з ким, крім свого підпільного наставника, наражений на велику небезпеку, а вимога секретності з боку підпільного проводу негативно впливає на виховний процес і взагалі на подальшу долю молодої особи. Підпілля відкидало авторитет батька, родини, священика, залишаючи тільки за собою право називатися незаперечним авторитетом. Такі вимоги підпілля насторожували кир Андрея. Щиро переживаючи за українську молодь, він її застерігав: “Ви мусите з’ясувати собі, що легковаження гадки й досвіду старших є відкиненням авторитету віку й досвіду, та що упадок авторитету є завжди небезпечний. Хто відкидає авторитет старших, – легко відкине авторитет батьків, а відтак і кожний інший авторитет у народі. В кінці дійде до того, що буде відкинений авторитет Церкви, Бога і всякої етики” [249: 180].

Побоювання Шептицького справдились, коли підпілля застосуванням силових методів боротьби поставило українську громадськість у скрутне становище. Викликало тривогу те, що, по-перше, багато молоді на підпільну роботу йшло з молодіжних організацій, по-друге, використання молоддю будь-яких методів для здобуття незалежності. Безсумнівно, Шептицький розумів потрібність українського підпілля і його значення у протистоянні з наступом полонізації, але він не погоджувався, щоб авангардом цього протистояння була молодь [250: 2]. Існування комуністичного підпілля теж загрожувало молодим максималістам: не розібравшись у суті справи, юнак замість оунівця ставав підпільним комсомольцем [253: 360].

На початку 30-х років духовенство мало ще значний вплив на молодіжні організації: масове проведення Католицьких акцій значно перешкоджало вербуванню молоді до підпільної діяльності. Владика Андрей продовжував активно пропагувати серед священства необхідність включатися у громадське життя. Так він намагався зменшити популярність підпілля. Щоб протидіяти християнській роботі серед молоді, комуністична партія вдалась до поширення агітаційної літератури, спрямованої на підрив авторитету митрополита і молодіжного католицького руху. Показовим прикладом була реакція комуністів на з'їзд УМХ у Львові, витримана в більшовицьких традиціях: “Рушила чорна реакція на завоювання широких мас молоді. Чи може молодь йти за цією чорною реакцією з-під знаку Хомишина і Шептицького, що явно і послідовно пруть до згоди між українською та польською буржуазією – мовляв “всяка влада приходить від Бога – треба їй покорятися”. Та сьогоднішня ультралояльна, хрунівська політика українського клеру надто зрозуміла для молоді. Тому й не дивно, що українські націоналісти з ОУН змушені виступити проти цього з'їзду” [254 : арк.14].

Документ засвідчує, що Католицька акція ставала на перешкоді як правому, так і лівому крилу підпілля. Це породжувало і викликало протистояння між провідниками ОУН та керівництвом акції. Перші вважали, що такі дії співвітчизників є шкідливими для розвитку боротьби з польським окупантом. Конфлікт набув небезпечного забарвлення: у 1934р., коли було вбито І.Бабія – активного українського діяча, який брав найактивнішу участь в організації УМХ і був директором Архiepіскопського інституту католицької акції [255: 78].

Дії українських бойовиків викликали подив, обурення і протест усіх національно-свідомих верств Галичини. Не міг не відреагувати на таку подію і митрополит, який особисто знав І.Бабія і щиро цінував діяльність “праведного християнина” на педагогічній ниві. Збереглась чернетка Шептицького, написана 27 липня 1934р., з приводу цих подій, а також відозва опублікована 2 серпня 1934р. в “Львівських архієпархіальних відомостях”. Ці два документи дещо відрізняються один від одного. В чернетці наголошено на ролі молоді у поточних подіях: “Від кількох літ множаться случаї, якими люди (...) стараються заволодіти умами нашої молоді; не на те щоби виховувати її на корисних горожан, але на те, щоби уживати їх яко сліпе оруддя божевільного терору, яким доводять наш нарід до загибелі, повної руїни. Самозванці-провідники відтягають навіть шкільну молодь від праці й під позором чи притекстом посвяти за нарід і вітчину пхають молодих людей прямо до божевільних злочинів” [256: арк.1]. Цілком очевидно, що під “самозванцями-провідниками” митрополит розумів провід ОУН, який перебував за кордоном, але тим часом проводив активне вербування молоді до підпільних лав.

Однак опублікована відозва Шептицького була набагато гостріша та конкретніша, аніж у чернетці: “Злочин є все злочином, що святий справі (здобуття незалежності для України – Ю.Ю.) не можна служити закривавленими руками”. Тут виявилася непохитна позиція митрополита Андрея, якої він дотримувався впродовж свого духовного життя. Він вірив, що не зброя і терор

приносить свободу людям, а Воля Божа, мудрість та жертовність, “щоденна муравлина праця”. Тому не дивно, що митрополит з обуренням писав не стільки про вбивцю, як про його наставників: “Достойний ученик провідників українських терористів, що безпечно сидючи за границями краю наші діти вживають до убивства їх батьків, а самі в безіменній авреолі героїства тішаються вигідним життям, стягаючи жертви заграничних патріотів, призначені для народу, котрого добро нищать” [257: 171].

Матеріали зібрані у дисертації дослідника діяльності А.Шептицького Л. Крупи, єдині документи, які відображають ставлення Шептицького до терористичної діяльності оунівців. Правда, професор О.Субтельний подає інформацію, що після вбивства Б.П’єрацького митрополит Андрей теж нібито виступив з нотою протесту в бік українського підпілля [255 : 374]. Враховуючи світогляд та християнські принципи Шептицького, можна це припущення прийняти:, до того ж майбутній розвиток подій не виключав контактів митрополита з оунівцями, оскільки у них була спільна мета – незалежність України.

Боротьба за впливи в українських культурно-просвітницьких організаціях пояснює неофіційне протистояння в міжвоєнний період митрополита і ОУН.

Засудження митрополитом ідеї націонал-екстремізму не завжди знаходило розуміння й адекватну реакцію в середовищі українського громадянства. Можемо, на жаль, констатувати, що паства не завжди прислухалась до порад Пастиря. Чимало представників греко-католицького духовенства були прихильниками ОУН. Промовистим у цьому плані є факт, що парох церкви Петра і Павла у Львові о. Ярослав Чемеринський з часу заснування ОУН виконував у ній обов’язки фінансового референта, а в 1931, 1932 роках, в часи арештів членів проводу ОУН, виконував обов’язки голови організації [251: 72].

Сьогодні було б не серйозним твердити, що Шептицький є абсолютно непречетний до націоналістичного руху. Так, він і очолювана ним церква безпосередньо не виступали ініціаторами створення організаційних структур цього руху, але були, принаймні, зацікавлені в появі такої сили, яка могла б протистояти процесам денаціоналізації українства. Ця сила мала виступати в ролі союзниці церкви, а отже, мала будувати свою діяльність на основі християнських моральних норм. Очевидно, драма стосунків митрополита з національно-визвольним рухом полягала в тому, що ОУН категорично відкидала принципи християнського патріотизму, офіційно не заявляючи про конфронтацію з церквою, її главою, а Шептицькому так і не вдалося віднайти бездоганну модель ставлення до націоналізму, дистанціюватися від радикальних його проявів.

Отже, націоналістичні ідеї Організації українських націоналістів визначили її популярність серед молоді, що творила її організаційну базу.

Релігійне питання було важливою складовою в діяльності ОУН що ставила собі за мету створення соборної Української держави, в якій церква мала б відіграти роль “ з перших років – лікаря-діагноста, а потім- хірурга і

санітара і нарешті – старшого і зверхнього співчинника”, тобто співрегулятора суспільного життя разом із державою.

Незважаючи на визначене на програмному рівні протистояння між ліво та праворадикальними силами відносини між ними у більшій мірі залежали від внутрішньоорганізаційних пріоритетів націоналістичних і комуністичних структур та зовнішньополітичних впливів. Якщо із зрозуміли причин домовленості на керівних рівнях двох полярних політико-ідеологічних рухів виключалися, то низові структури виходячи з антипольського спрямування обох течій бачили предмет порозуміння у спільному народному повстанні.

Різне розуміння шляхів розв'язання українського питання протиставили ОУН іншим політичним організаціям. Безкомпромісна позиція ОУН у ставленні до українського політикуму впливала з глибинних суперечностей в середовищі української партійно-політичної системи, нездатності її лідерів досягти домовленостей на ґрунті спільних інтересів, невизнання політичними складовими українського національно-визвольного руху військово-політичної доктрини ОУН.

ВИСНОВКИ

Організація українських націоналістів виникла у складний та суперечливий для українського народу період бездержавності. З одного боку її поява була реакцією на відсутність національної, незалежної, соборної української держави та блокування українського питання міжнародними чинниками, з іншого - відповіддю на політику щодо національних меншин держав-окупантів. Організований націоналістичний рух був складовою ширшої національно-визвольної боротьби українського народу у міжвоєнний період, яка, враховуючи політичні реалії 20-30 – тих років, реально могла проходити на землях, окупованих Польщею, тобто Західній Україні.

Польща проводила вкрай агресивну політику щодо національних меншин, спрямовану на їх полонізацію, а відтак асиміляцію. Основна увага в даних процесах приділялася українцям, що були найбільшою національною меншиною Польщі і становили 15% всього населення цієї держави. Протягом міжвоєнного періоду у середовищі польської влади з'явився цілий ряд концепцій, спрямованих на вирішення української проблеми: концепції етнічної асиміляції ендеків – Р.Дмовського та С.Грабського, теорії державної асиміляції та регіоналізації санаційних урядів.

Загалом, польські концепції розв'язання українського питання, незважаючи на різні підходи до цієї проблеми, мали спільні риси. Основна їхня увага зводилася до процесу етнополітичної інтеграції українців в Польську державу. Суть всіх концепцій полягала у прихованій чи відвертій полонізації національних меншин, намаганні проблему національних меншин обмежити внутрішньополітичною орбітою польської держави. Обрання курсу щодо українського питання залежало від міжнародної кон'юнктури, яка дозволяла протягом міжвоєнного періоду офіційній Польщі не звертати увагу на взяті зобов'язання щодо національних меншин.

Основною перешкодою на шляху практичного втілення польських концепцій вирішення українського питання була діяльність західноукраїнських політичних та громадських організацій, яка у міжвоєнний період носила антипольський характер.

Український національно-визвольний рух у Західній Україні у міжвоєнний період розвивався у принципово нових, порівняно з довоєнними, умовах, що характеризувалися подальшим розвитком і зміцненням ідеї української державності, прагненням до національного самовизначення. Проте поразка національно-визвольних змагань не стала консолідуючим фактором для українського політикуму у плані пошуку шляхів вирішення проблеми української бездержавності. Незважаючи на антипольські декларації, на практиці українські політичні структури співпрацювали з польськими адміністративними органами, брали участь у виборах до польських законодавчих органів. Реальну можливість створення держави українські політики різних ідеологічних напрямків від правих, центристів до лівих вбачали в орієнтації на котрись із держав, що були зацікавлені в українському геополітичному просторі. У цьому випадку суть зводилась до поступової генези українського державотворення від національно-територіальної автономії до держави на якійсь частині українських земель. Зовнішньополітична різновекторність українського національно-визвольного руху породжувала різку внутрішньополітичну конфронтацію навколо “правдивих шляхів визволення”. Таким чином, правоцентристські політичні структури, що теоретично проголошували самостійницький курс, але практично діяли в конституційному полі Польської держави, характеризувалися гострою внутрішньопартійною боротьбою. Прикладом може слугувати процес створення та діяльності найбільшої правої політичної структури Східної Галичини – УНДО. Маючи потужний вияв довіри східногалицького населення, представники національно-демократичного об’єднання не змогли створити сконсолідовану організацію, а допустили до існування в ній декількох течій: націоналістів, радянфільської “незалежної групи” та автономістів. Центр українського політикуму протягом міжвоєнного періоду завжди стояв на про-польських позиціях. Ліві західноукраїнські організації орієнтувалися на СРСР та діяли у напрямку приєднання Західної України до УСРР. Незважаючи на чисельну підтримку у Західній Україні, ліві політичні організації у кінці 20-тих років втрачають авторитет у зв’язку із припиненням політики українізації в СРСР. Міжнародна блокада питання української державності, пов’язана із підписанням країнами Європи пакту Бріана-Келлога у другій половині 20-тих, що гарантував колективну безпеку європейських держав, виключала реальні намагання українських політичних структур еволюційним, демократичним шляхом створити державу. Адже закономірно, що даний процес потягнув би за собою зміни геополітичної карти Центрально-Східної Європи.

Перераховані тенденції кризи “реальної політики” східногалицького політикуму сприяли кристалізації та розвитку націоналістичної ідеології, а відтак творенню націоналістичних організацій, що закликали до безкомпромісної боротьби за державність.

Протягом 20-тих років у Західній Україні та діаспорі існували націоналістичні організації (УПНР, СУНМ, ГУНМ, ЛУН). Та попри те, що всі вони ставили собі за мету боротися за національне визволення і орієнтуватися на власні сили, їхня діяльність не мала систематичного характеру й скоординованості. У Східній Галичині в середині 20-тих виникає Українська партія національної роботи (революції), ідеологом якої став Д.Донцов, але через внутрішньоорганізаційні протиріччя вона не проіснувала і року. Співка української націоналістичної молоді, як молодіжна організація, займалася пропагандивною та виховною роботою та не мала відповідної політичної платформи. Щоправда, з 1920 року у Східній Галичині діяла підпільна Українська військова організація, що проводила постійну підривну діяльність проти польської держави, але в той же момент не мала політико-ідеологічної основи. До середини 20 – тих років політичною платформою для УВО виступав уряд ЗУНР, через це у склад військової організації входили люди різні за ідеологічними поглядами та партійною приналежністю.

Розвиток ідеології українського націоналізму у другій половині 20 – тих років пришвидшив організаційне оформлення націоналістичного руху.

Ініціатором створення єдиної націоналістичної організації виступила Українська військова організація. Мотивом для цього послужила необхідність підтвердити збройну боротьбу УВО політичною платформою, без якої було неможливо презентувати власну стратегію і тактику вирішення питання української державності на міжнародній арені. У свою чергу, діаспорні націоналістичні політичні організації прагнули поширити свій вплив на українські землі, що без допомоги УВО було нереальним.

Молодіжні націоналістичні осередки у Західній Україні також вимагали створення нового політичного явища, через що їх членство часто перетягували існуючі політичні структури.

Проте передумови створення ОУН безперечно носять комплексний характер і не обмежуються лише політичними стратегіями та амбіціями певних радикальних українських військово-політичних груп. Однозначно чи не найважливішою передумовою виникнення Організації українських націоналістів була загальноєвропейська тенденція організаційного оформлення подібних рухів, що особливо були поширеними серед національних меншин в аграрних регіонах Центрально-Східної Європи. Каталізатором кристалізації та структуризації на українському ґрунті націоналістичної ідеології та організованого націоналістичного руху стало невирішеність українського питання на повоєнних конференціях державами-переможницями першої світової війни, його блокування у міжнародних відносинах у 20-тих роках, авторитарна політика польської держави щодо української національної меншини. Соціально-економічним мотивом появи Організації українських націоналістів стала агресивна політика польської адміністративної влади щодо українських селян, які становили 80 % західноукраїнського населення, і в свою чергу, творили сприятливу соціальну базу для радикальних політичних течій.

Появі ОУН передувала кількарічна підготовча діяльність націоналістичних структур Східної Галичини та української діаспори.

Невизнання Організацією українських націоналістів системи версальських договорів диктували їй військово-політичний статус та підпільний характер діяльності. Процес Створення ОУН не завершився Конгресом Українських Націоналістів, а охопив період наступних трьох років фактичної інтеграції праворадикальних середовищ Східної Галичини. Доволі складним виявилось об'єднання у Східній Галичині авторитетної УВО та молодіжної ОУН. Револьюційний характер Організації українських націоналістів зумовив створення складної організаційної структури, максимально пристосованої до підпільних умов боротьби. Перспективи відвоювати державну незалежність в ході майбутньої війни вимагали концентрувати зусилля у напрямку ідейно-політичної підготовки молоді, виявом чого стало створення молодіжного підрозділу ОУН – “Юнацтва”. Найактивнішу участь у розбудові націоналістичних структур в Східній Галичині у першій половині тридцятих років брала студентська молодь.

Створення ще однієї політичної структури в українському національно-визвольному русі посилило внутрішню боротьбу між його політичними складовими. В діаспорі українські політичні структури значно скоріше відгукнулися на створення ОУН, ніж у Східній Галичині. Це пов'язано із тим, що інформація про ОУН там поширювалася легально, в еміграції ОУН претендувала на політичні та економічні ресурси українського діаспорного середовища. У Східній Галичині націоналістична організація була підпільною та не становила конкуренції політичним партіям у їх виборах до польських законодавчих органів влади.

Політичні складові українського національно-визвольного руху Краю до концепції розв'язання національного питання оунівцями ставилися негативно.

Єдиною політичною структурою у Західній Україні, з якою ОУН деякий час координувала відносини, було Українське національно демократичне об'єднання. У великій мірі, це було через те, що в УНДО існувала націоналістична секція на чолі з Д. Паліївим, та члени УНДО брали участь в діяльності УВО. На початку 30-тих років націоналістична течія в УНДО втрачає політичні позиції і водночас в її середовищі посилюються тенденції до нормалізації відносин із польською адміністрацією. Ці процеси призвели до конфронтації між ОУН та УНДО. Українські націоналісти засуджували націонал-демократів в угодстві, а останні критикували деструктивні дії оунівців. У внутрішньополітичній боротьбі ці організації перебували практично до кінця 30-тих років. Спроби порозуміння відбувалися ситуативно, лише під час представлення української справи на міжнародній арені. Ще складнішими відносини ОУН були із лівими організаціями із зрозумілих причин діаметрально-протилежних позицій щодо шляхів вирішення та суті питання української державності.

Концепцію вирішення питання української державності Організація українських націоналістів вбачала у веденні постійної революційної боротьби, яка повинна задекларувати перед світовою спільнотою необхідність створення української держави у Центрально-Східній Європі задля спокою та безпеки в даному регіоні

Будучи організацією політично-військовою, ОУН в першій половині 30-тих років доволі чітко дотримується визначеної тактики. Період 1929-1935 рр. наповнений радикальними діями – актами індивідуального терору проти представників окупаційної влади (вбивства поліційного комісара Чеховського, посла сейму Т.Голуфки, радянського консула О.Майлова, міністра Б.Перацького), масовими саботажами, бойкотами, експропріаційними актами вилучення коштів із польських фінансових установ. У 1933 році з ініціативи українських націоналістів східногалицьке громадянство залучається до широкомасштабних акцій бойкоту: “Шкільної”, – спрямованої проти полонізації освіти та “Антимонопольної”, що спонукала свідоме українське населення відмовлятися від польського тютюну та горілки.

Засобом розв’язання питання української державності націоналістами у Східній Галичині протягом першої половини 30-тих років була визначена тактика “перманентної революції”. Націоналісти вважали, що до національної революції, як всенародного повстання можна прийти тільки революційними методами та постійним нагнітанням революційної атмосфери. Проти цієї тактики виступали деякі члени Проводу українських націоналістів, які вважали, що крайовий деструктивізм шкодить міжнародному іміджу української справи. На противагу їм голова Проводу українських націоналістів Євген Коновалець стверджував, що коли провід засудить дії краєвої організації, то вона може розпочати пошуки нового проводу. Тактика “перманентної революції” була припинена на переломі 1934-1935 років у зв’язку із масовими арештами активістів ОУН, що стали наслідком вбивства оунівцем Г.Мацейком міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького. Чим, по суті, виявила свою нежиттєздатність. Все ж, аналізуючи значення цієї тактики з позиції наближення розв’язання питання української державності, треба визнати, що саме акції ОУН протягом першої половини 30-тих років помітно загострювали українську проблему на міжнародній арені та привертати увагу зовнішньополітичних чинників. Свідченням зростання ролі українського організованого націоналізму стало занепокоєння його ростом керівництва комуністичної партії СРСР, що із середини 30 – х років намагалася ліквідувати керівництво ОУН.

Боротися за державність українські націоналісти проектували у комплексі внутрішніх та зовнішніх політичних чинників. Активність Крайової Екзекутиви ОУН спрямовувалась на створення міжнародного резонансу української проблеми. Внаслідок цього політичний, соціально-економічний та культурний статус українців привертав до себе увагу міжнародних державно-політичних чинників.

Задля поширення ідеї українського державотворення на міжнародній арені Організація українських націоналістів створила розгалужену структуру зовнішньополітичних представництв. Практично у кожній європейській державі працював представник українських націоналістів, завданням якого було інформувати місцеву політичну владу про національно-визвольну боротьбу ОУН її мету та завдання. Для прикладу, у Франції працював М. Сціборський, Бельгії та Голандії – Д.Андрієвський, в Італії – Є.Онацький, в Швейцарії – Є.

Коновалець, Англії – Є.Ляхович, Чехословаччині – О.Сеник, Німеччині – Р. Ярій, Литві – І. Бартович, в Гданську – А.Федина та ін.

Висуваючи гасло боротьби за незалежну Україну, у міжнародному значенні, українські націоналісти виступали чітко ревізійською силою. Адже не змінивши геополітичної схеми Центрально-Східної Європи, створити соборну та незалежну Україну було нереально. Внаслідок цього гостро поставало питання тісного зовнішньополітичного партнерства. У цій ситуації Провід українських націоналістів, зокрема Є.Коновалець, притримувався позиції нав'язання багатовекторних відносин з міжнародними структурами. Він вважав, що зв'язування питання української державності із стратегією однієї держави (наприклад Німеччини) було недоцільним в середині тридцятих років, “час, коли фронти в міжнародній політиці ще не визначилися”. Особливо зручним партнером для революційного національно-визвольного руху Євген Коновалець вважав ту державу, яка б не була зацікавлена в українській території, а прагнула забезпечувати світову політичну рівновагу, у конкретному випадку це була Великобританія.

Загалом, Провід Організації українських націоналістів проводив багатовекторну зовнішню політику та розглядав проблему українського визволення у контексті боротьби за національне самовизначення народів Центрально-Східної Європи та Центральної Азії.

Українські націоналісти розуміли, що створити державу в умовах міжвоєнної Європи практично неможливо, тому їх концепцію боротьби протягом першої половини 30-тих потрібно розглядати у зачаткуванні та утвердженні процесів національного визволення, які приведуть до створення державності.

Викладений у дисертаційному дослідженні матеріал дає підстави висловити низку рекомендацій для сьогодення. Так, у ході дослідження порушено проблему співвідношення терору та національно-визвольної боротьби. Автор прийшов до висновку, що невизнання за націями права на самовизначення породжує у їхньому середовищі такі специфічні методи боротьби за національне самозбереження, як політичний терор. Він стає об'єктивним явищем тоді, коли у поневоленого народу відсутні можливості легальної демократичної національної боротьби за створення власної державності. Аргументацією даних думок можуть слугувати сучасні процеси боротьби народів за національне самовизначення.

Політичні та соціально-економічні негаразди радикалізують суспільство, особливо найактивнішу його частину – молодь, підштовхують її до деструктивних дій по відношенню до держави, сприяють появі радикально налаштованих та парамілітарних організацій.

Відсутність концептуально розробленої національної ідеї у її внутрішньо та зовнішньополітичному значеннях сприяють дезінтеграції суспільства, підривають віру у власний народний потенціал, створюють сприятливий ґрунт для маніпулювання національними інтересами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Urbanski Z. Nacjonalni mniejszosci Polski. – Warszawa, 1932. – 75 s.
2. Strapinski A. Wywrotowe partje polityczne. – Warszawa, 1933. – 32 s.
3. Sabotaz Ukrainski. Akcja Pacyfikacyjna. – 1931, – 36 s.
4. Дмовський Р. Політика Польська і відбудова. – 1926. – 165 с.
5. Stpiezynski W. Polska ktora idzie. – 1929. – 54 s.
6. Суспільна політика польської держави. – 1935. – 142 с.
7. Фелінський М Українці у Відродженій Польщі. – Варшава, 1931. – 58 с.
8. Szczesniak A. Sztaw B. Droga do nikad. – Warszawa, 1973. – 749 s.
9. Черняк Е.Б. Жандармы истории. – М.: Международные отношения, 1969. – 424 с.
10. Дерев'янка С. Панчук М. Всупереч інтересам народу. Антикомуністична діяльність оунівців у тридцяті роки // Під прапором ленінізму. – 1990. – №11. – С.55–58.
11. Римаренко Ю. Жовто-блакитний “месія” (Про шовіністичну суть українського буржуазного націоналізму). – К., 1969. – 163 с.
12. Мірчук.П. Нарис історії ОУН (1920–1939).–Т.1.
Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – 720 с.
13. Мірчук П. Євген Коновалець. – Мюнхен–Лондон, 1972. – 171 с.

14. Мірчук П. Степан Бандера. Символ революційної безкомпромісовості. – Хмельницький: Поділля, 1992. – 144 с.
15. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. – Львів, 1998. – Т.1. – 354 с.
16. Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин. – Львів, 1999. – 264с.
17. Кук В. Генрал Роман Шухевич. – К., 1997. – 110 с.
18. Червак Б. Державний чин Миколи Сціборського. – К., 1996. – 134с.
19. Плав'юк М. А.Мельник. – К., 1997. – 142 с.
20. Онацький Є. У вічному місті. У 3-х томах. Нью Йорк., 1965. – Т.2. – 432 с.
21. Русначенко А.М. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 50 – тих . – К.: 2002. – 519 с.
22. Кентій А.Нарис історії ОУН (1929–1939 рр.) . – К., 1998. – 280 с.
23. Киричук Ю.А. Терор і тероризм у Західній Україні // Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси /Д.В. Архирерський, О.Г. Баглан, Г.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 952 с.
24. Кульчицький С. Історичний висновок про діяльність ОУН–УПА (Попередній варіант) // Сучасність. – 2001.–№2. – С. 50–59.
25. Коваль М. Правда безнадійних змагань ОУН: урок історії // Політика і час. – 1997. – №9. – С.75–82
26. Кучерук О. Розвідка Української військової організації та О.Думін // Пам'ять століть. – 2001. – №4. – С. 117–129.
27. Веденєєв Д. Зародження спеціальних служб українських націоналістів (1920–30 рр.). – 2001. – №4. – С.109–117.
28. Полянський О. Організація українських націоналістів: шлях від теоретичних ідей до організаційної практики // Наукові записки. – Серія: історія. – випуск 10. – 2000 – С. 7–19.
29. Ухач В. Культурно–освітня діяльність ОУН (1929–1944): Дис... канд. наук: 07.00.01. – К., 1998. – 216 с.
30. Зайцев О. Український націоналізм і фашизм (1920–30– ті роки) // Українські варіанти. – 1998. – №1. – С.102–109.
31. Швагуляк М. Суспільно–політична ситуація у Західній Україні на початку 30 – х років ХХ ст. // Записки наукового товариства імені Т.Шевченка. – Львів – 1991. – С.111– 145.
32. Швагуляк М.М. Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько–польської війни 1939 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.1. – 1992. – С.143–172.
33. Інформації повітових управлінь поліції і староств про ОУН в повітах. – Центральний державний історичний Архів у Львові.(далі – ЦДІАУЛ). – Ф. – 205. .”Прокурор апеляційного суду” – Оп.1 – Спр. 878. – 94 арк.
34. Донесення прокурорів окружних судів про слідство і відкриття кримінальних справ проти осіб звинувачених в належності до ОУН. – ЦДІАУЛ. – Ф.– 205.– Оп.1.–Спр. 138. – 84 арк.
35. Інформації повітових управлінь поліції і староств про ОУН в повітах. – ЦДІАУЛ. – Ф. 205.– Оп.1.– Спр. 954. – 131 арк.

36. Бюлетень для юнаків членів ОУН за січень – грудень 1931 р. – ЦДІАУЛ. – Ф. – 205. – Оп. 1. – Спр. 965. – 24 арк.
37. Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань. (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6204. – 20 арк.
38. ЦДАГО. – Ф. 1. – О. 20. – Спр. 6205. – 20 арк.
39. Донесення повітових староств і управлінь поліції Тернопільського воєводства про шовіністичні агітації українських націоналістів серед українського населення у зв'язку з підготовкою загального перепису населення за найменування себе українцями, а не русинами. – Державний архів тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 1541. – 15 арк.
40. Листування з повітовими старостами про діяльність ОУН на території воєводства і списки членів ОУН. – ДАТО. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 157. – 79 арк.
41. Реєстраційні листи з коротким змістом слідчих справ по звинуваченні окремих осіб в приналежності до українських націоналістичних організацій. – ДАТО. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 197. – 117 арк.
42. Інформації повітових управлінь поліції і староств про ОУН в повітах. – ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1545. – 48 арк.
43. Іменні списки слідчого відділу воєводського управління поліції на осіб звинувачених в націоналістичній діяльності проти політики польських властей. – ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1601. – 42 арк.
44. Розпорядження Тернопільського слідчого управління про спостереження із сторони поліції за діяльністю українських націоналістичних товариств і партій. – ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1557. – 85 арк.
45. Інформації повітових управлінь поліції і донесення повітових староств тернопільського воєводства про політичний та націоналістичний рух серед українського населення у воєводстві. – ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1546. – 85 арк.
46. Розпорядження Тернопільського слідчого управління про спостереження із сторони поліції за діяльністю українських націоналістичних товариств і партій. – ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 462. – 74 арк.
47. Розпорядження Тернопільського староства про спостереження за діяльністю українських націоналістичних організацій. – ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 812. – 352 арк.
48. Розпорядження Тернопільського слідчого відділу про представлення відомостей про врегулювання загальної діяльності між націоналістами і УНДО. – ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 942. – 25 арк.
49. Інформації повітових управлінь поліції і донесення повітових староств тернопільського воєводства про політичний та націоналістичний рух серед українського населення у воєводстві. – ДАТО. – Ф. 274. – Оп. 4. – Спр. 198. – 167 арк.
50. Розпорядження Тернопільського слідчого управління про спостереження за діяльністю українських націоналістичних організацій ОУН, УВО. – ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 596. – 84 арк.
51. Іменні списки слідчого відділу воєводського управління поліції на осіб звинувачених в націоналістичній діяльності проти політики польських властей.

- ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1549. – 111 арк.
- 52. Інформації повітових управлінь поліції і староств про ОУН в повітах. – ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 629. – 81 арк.
- 53. Качалуба Степан і товариші підозрювані в діяльності ОУН.. – ДАТО. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 707. – 41 арк.
- 54. Інформації повітових управлінь поліції і староств про ОУН в повітах ДАТО. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 706. – 195 арк
- 55. Настрої і діяльність ОУН у зв'язку із приходом Гітлера в Німеччині. – ДАТО. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 705. – 24 арк.
- 56. Інформації повітових управлінь поліції і староств про ОУН в повітах ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 700. – 164 арк.
- 57. Відомості Тернопільського Воєводського управління про осіб заарештованих за приналежність до УВО – ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1369 . – 7 арк.
- 58. Антидержавний виступ українців у Зборові. – ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр . 1226. – 29 арк.
- 59. Розпорядження Тернопільського слідчого управління про спостереження за діяльністю українських націоналістичних організацій ОУН, УВО. – ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 391. – 128 арк.
- 60. Інформація про діяльність українських націоналістів у Німеччині. – Державний Архів Івано–Франківської Області (далі – ДАІФО). – Ф. –2. – Оп. 1. – Спр. 789. – 96 арк.
- 61. Циркуляри слідчого управління про порядок складення екстренних донесень та інформації повітових управлінь про діяльність члена Організації українських націоналістів Барановського Романа. – ДАІФО. – Ф. – 2. – Оп. 1. – Спр. 808. – 98 арк.
- 62. Листування з повітовими старостами про діяльність ОУН на території воєводства і списки членів ОУН. – ДАІФО. – Ф. – 2. – Оп. 1. – Спр. 997.
- 63. Накази, розпорядження, та організаційна структура ОУН. – ДАІФО. – Ф. – 2. – Оп. 1. – Спр. 1220. – 98 арк.
- 64. Копія брошури Організації українських націоналістів “Наше положення”. Червень 1931р. – ДАІФО. – Ф. –68. – Оп. 1. – Спр. 1220. – 20 арк.
- 65. Листування з Долинським повітовим староством про заборону перебування в пограничній смузі Мельнику Андрію, підозрюваному в приналежності до ОУН. – ДАІФО. – Ф. –69. – Оп.1. – Спр. 55. – 28 арк.
- 66. Виписка із організаційного статуту для юнаків і інструкція про військовий вишкіл молодих членів ОУН за 7.06 – 23.06.1931 р. – Державний Архів Львівської Області (далі – ДАЛО). Ф.205. – Оп. 1. – Спр. 964 арк.
- 67. Бюлетень для юнаків членів ОУН за березень 1930 р. – ДАЛО. – Ф. 205. – Оп . 2. – Спр. 965. – 10 арк.
- 68. ОУН в Гданську. – ДАЛО. – Ф. 108. – Оп. 1. – Спр. 296. – 61 арк.
- 69. Інформація повітового управління державної поліції про зв'язки оунівців з Гітлером і створення української армії. – ДАЛО. – Ф. 108. – Оп. 1. – Спр. 320. – 32 арк.

70. Інформація слідчого відділу воєводства управління поліції, повітового управління і донесення поліцейських участків про шпійонську діяльність ОУН. – ДАЛО. – Ф. 108. – Оп. 3. – Спр. 779. – 29 арк.
71. Конфісковані бюлетні Крайової Організації українських націоналістів Західної України. – ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 600. – 74 арк.
72. Інформація про діяльність націоналістичної організації у Тернополі за травень 1930–серпень 1933 р. – ЦДІАУЛ. – Ф. – 205. – Оп.1 – Спр.119. – 48 арк.
73. Донесення прокурора окружного суду в Золочові про припинення слідства у справі сенатора Горбачевського Антонія звинуваченого у виступі проти буржуазної польської держави. – ЦДІАУЛ. – Ф. – 205. – Оп. 1. – Спр..878. – 9 арк.
74. Устрій ОУН. –ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 964. – 54 арк.
75. Бюлетень для членів ОУН – Юнак. – ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 965. – 18 арк.
76. Донесення прокурорів окружних судів про слідство і відкриття кримінальних справ проти осіб звинувачених в належності до ОУН та УНДО і діях направлених проти польської буржуазної держави. – ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 967. – 137 арк.
77. Бюлетень крайової екзекутиви ОУН. – ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 999 . – 54 арк.
78. Бюлетень крайової екзекутиви ОУН за грудень 1932 р. – ЦДІАУЛ.– Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1020. – 57 арк.
79. Донесення прокурора окружного суду в Тернополі про порушення кримінальної справи проти Козуби Петра, Козуби Йосипа, Роговського Володимира та ін. Звинувачених в приналежності до ОУН і поширенні націоналістичних листівок та інших дій направлених проти польської держави. – ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1003. – 45 арк.
80. Володимир Роговський і товариші – державна зрада, виступи проти громадських порядків. – ЦДІАУЛ.– Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1039. – 52 арк.
81. Іменні списки слідчого відділу воєводського управління поліції на осіб звинувачених в націоналістичній діяльності проти політики польських властей. – ЦДІАУЛ. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1047. – 43 арк.
82. Віктор Балабан і товариші – державна зрада та виступи проти публічних порядків. – ЦДІАУЛ.– Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1069. – 37 арк.
83. Михайло Вільницький і товариші – державна зрада. – ЦДІАУЛ.– Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1074. – 54 арк.
84. Український політичний рух у Чортківському повіті. – ЦДІАУЛ.– Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1089. – 83 арк.
85. Резолютативна частина Варшавського процесу членів ОУН. – ЦДІАУЛ.– Ф. 205. –Оп. 1. – Спр. 3125. – 174 арк.
86. Бюлетень крайової екзекутиви ОУН за березень–квітень 1932 р. – ЦДІАУЛ.– Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2619. – 85 арк.
87. Конфісковані бюлетні крайової Організації українських націоналістів Західної України. – ЦДІАУЛ.– Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 806. – 74 арк.

88. Бюлетні крайової екзекутиви ОУН за травень–червень 1932 р. – ЦДІАУЛ.– Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2619. – 84 арк
89. Інформації повітових управлінь поліції і староств про ОУН в повітах Лшівівського воєводства за липень–грудень 1933 р. – ЦДІАУЛ.– Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 110. – 211 арк.
90. Інформації Тернопільського управління поліції про діяльність українських націоналістів в організаціях “Луг”, “Сокіл”. – ЦДІАУЛ.– Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 113. – 74 арк.
91. Донесення прокурорів окружних судів про слідство і відкриття кримінальних справ проти осіб звинувачених в належності до ОУН. – ЦДІАУЛ. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 115. – 96 арк.
92. Інформація про діяльність націоналістичних організацій у Кременці. – ЦДІАУЛ.– Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 117. – 34 арк.
93. Антидержавний виступ українців у Зборові. – ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1226. – 29 арк.
94. Розпорядження Тернопільського слідчого управління про спостереження за діяльністю українських націоналістичних організацій ОУН, УВО. – ДАТО. – Ф. 275. – Оп. 1. – Спр. 391. – 128 арк.
95. Інформації повітових управлінь поліції і староств про ОУН в повітах ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 1545. – 84 арк.
96. Костарів І. Перед подіями // Розбудова Нації. – червень. – ч.6. – 1928. – С. 215–220.
97. Вассиян Ю. Ідеологічні основи // Розбудова Нації ч.3–4. – 1929. – С. 66–69.
98. Андрієвський Д. Українська справа на міжнародній шахівниці // Розбудова Нації. – ч.11–12. – 1931. – С. 205–209.
99. Постанови II Конференції українських націоналістів // Розбудова Нації. – ч. 5–6. – 1928. – С. 64–69.
100. Програма виховання в Організації українських націоналістів // Розбудова Нації. – жовтень–листопад. чч.10–11. – 1929. – С. 349–353.
101. Е.С. Наші основні позиції на Західній Україні // Розбудова Нації. – травень–червень. – чч. 5–6. – 1932. – С. 105–110.
102. Е.Л. Революційна тактика українського націоналізму // Розбудова Нації. – вересень–жовтень. – чч. 9–10. – 1932. – С. 225–230.
103. Дуб Я. Зовнішньо – політичне ставлення українське питання // Розбудова Нації. – ч. 5–6. – 1933. – С. 64–65.
104. Орлович Б. Утопійне тріо // Розбудова Нації.–вересень–жовтень. – чч.9–10. – 1932. – С. 230–234.
105. Андрієвський Д. Обставини 30–х років і Провід українських націоналістів. 36 мат. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 655 с.
106. Бюлетень Крайової Екзекутиви. ОУН на ЗУЗ. Грудень.– 1932. – С. 2–3.
107. Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ. Травень–червень. – 1932. – С. 3
108. Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ. Липень–серпень. – 1932. – С. 1.
109. Юнак. Орган підреферантури КЕ ОУН на ЗУЗ. Червень–липень – 1931.

110. Мартинець В. Від УВО до ОУН. – Вінніпег, 1949. – 411 с.
111. Книш З. Дрижить підземний гук. – Вінніпег, 1953. – 170 с.
112. Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – Мюнхен, 1964. – 131с.
113. Макух І. На народній службі. Спогади. – Київ, 2001. – 572 с.
114. Бачина–Бачинський Є. Євген Коновалець у Женеві // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1017 с.
115. Мартинець В. По конгресі // Розбудова Нації. – січень–лютий. – ч.1–2, 1929. – С. 8–14.
116. Мартинець В. По конгресі // Розбудова Нації. – березень–квітень. – чч.3–4. – 1929. – С. 5–10
117. Вассиян Ю.Ідеологічні основи // Розбудова Нації ч.3–4. – 1929. – С. 66–69.
118. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
119. Сосновський М. Донцов Д.: політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью Йорк – Торонто, 1974. – 419 с.
120. Донцов Д. Націоналізм. – 1926. – 135 с.
121. Касьянов Г. Український націоналізм: проблеми наукового переосмислення // Український історичний журнал. – 1998. – №2. – С.39–54.
122. Коновалець Є. Причинки до історії української революції // Воєнно–історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 497 с.
123. Касьянов Г. Теорії нації і націоналізму: Монографія. – К., 1998. – 352 с.
124. Лисяк–Рудницький І. Історичні есе. – Т.2. – 435 с.
125. Кричевський Р. Організація українських націоналістів. – Нью–Йорк – Торонто, 1962. – 339 с.
126. Книш З. Становлення ОУН. – К., 1994. – 120 с.
127. ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1954 . – 1955. – 85 с.
128. Андрієвський Д. Не хочемо внутрішньої боротьби й політичного хаосу // Розбудова Нації. – ч. 11–12, 1931 –С. 254–259.
129. Андрієвський Д. Політика націоналізму // Розбудова Нації. – липень–серпень. – чч. 7–8. – 1930. – С. 157–158.
130. Богуш В. Ліга визволення народів Східної Європи, Кавказу та Закаспію // Розбудова Нації. – 1929. – №12. – С. 256–261.
131. Сватко Я. Євген Коновалець і справа його життя. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2001. – 40 с.
132. Відозва Проводу ОУН // Розбудова Нації.– ч. 10–11.– 1930. – С. 355.
133. Розбудова Нації ч.11–12, 1930. – С.346–349.
134. Хроніка // Розбудова Нації – ч. 9–10, 1930. – С. 248.
135. Розбудова Нації ч.11–12, 1930. – С.346–349.
136. Розбудова Нації.–ч.10–11.–1929. – С.350.
137. Хроніка // Розбудова Нації – ч. 9–10, 1930. – С. 248.
138. Копії бюлетнів краєвого комітету Організації українських націоналістів виявлених поліцією при обшуку осіб, підозрюваних до ОУН. – ДАТО. – Ф.231. – Оп.1с. – Спр.1534 – 74 арк.

139. Донесення, інформації повітових строст і поліцейський органів про агітаційну та терористичну діяльність ОУН і УВО. – ДАТО. – Ф.231. – Оп.1с. – Спр.1830. – 155 арк.
140. Дещо про діяльність і плани УВО // УВО: видання пропагандивного відділу Української військової організації. – 1929. – С.13–17.
141. Перманентна революція // Сурма. – Ч.10. – жовтень. – 1930. – С.4–7.
142. Бюлетні та брошури, видані українськими націоналістичними організаціями (ОУН та УВО). – ДАТО. – Ф.231. – Оп.1 – Спр.1222. – 123 арк.
143. Частинний виступ УВО // Сурма. – Ч.9. – вересень. – 1930. – С.1–2.
144. Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. – Львів, 1998. – 80 с.
145. Лист секретаря ПРУН В.Мартинця голові Проводу ОУН Є.Коновальцю (26.04.1930р.) // Є.Коновалець. “Я б’ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...”. Невідомі документи Організації українських націоналістів. Рік 1930: Документально–наукове видання/Передм. А.Кентія, В.Лозицького. – К.: Темпора, 2003. – 272 с.
146. Лист голови Проводу ОУН Є.Коновальця секретареві ПРУН В.Мартинцю (28.04.1930р.) Є.Коновалець. “Я б’ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...”. Невідомі документи Організації українських націоналістів. Рік 1930: Документально–наукове видання/Передм. А.Кентія, В.Лозицького. – К.: Темпора, 2003. – 272 с.
147. Книш З. Варшавський процес ОУН. – Т.П. – Торонто: Срібна сурма, 1986. – 535 с.
148. Вплив існуючої світової кризи на розвиток української політики // Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН. – вересень–жовтень. – №9–10. – 1931. – С. 68.
149. Дичковська Г. Філософсько–політичні основи українського національно–визвольного руху 20–50–х років ХХ ст. – Івано–Франківськ, 2003. – 164 с.
150. Іполіт. Значення вишколу // Юнак. – березень. – 1931. – С.1.
151. ЦДАУЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2287. – 54 арк.
152. Бедрій А. ОУН і УПА // Визвольний шлях. – 1983. – №3. – С.6–8.
153. Капустянський М. Військова підготовка ОУН // ОУН 1929–1954. – Париж, 1955. – С.117–118.
154. ДАЛО. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.1020. – 69 арк.
155. ДАЛО. – Ф.121. – Оп.1. – Спр.357. – 250 арк.
156. Революційна праця поміж військом // Сурма. – Ч.4. – квітень. – 1930. – С. 1–2.
157. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1 – Спр.1828. – 117 арк.
158. Вій. Фізичне виховання // Юнак. – Ч.12. – грудень. – 1931. – С.1–6.
159. ДАЛО. – Ф.306 – Оп.1 – Спр.17 – 57 арк.
160. Посівнич М. Формування військової доктрини ОУН (1929–1939) // Український визвольний рух. – Збірник 1. – Львів–2003. – С.34–44.
161. Дробот І. Протистояння польській владі українських політичних сил Східної Галичини в 1920–30 – ті рр // Пам’ять століть. – 2001. – №6 – С.66–76.
162. Кедрин І. Польща у 1929 р. // Діло. ч.81 17.01.30. – С. 3.

163. Макар Ю. Становище українців у міжвоєнній Польщі // Четвертий Міжнародний конгрес українців: доповіді та повідомлення. Історія, частина II XX ст., 1999. – С. 481 – 487.
164. Кучерепа М. Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939) // Україна – Польща: важкі питання. Матеріали II міжнародного семінару істориків. Світовий союз вояків Армії Крайової, Об'єднання українців у Польщі, 1998. – С.11–28.
165. Книш З. Варшавський процес ОУН. – Т.ІІ. – Торонто: Срібна сурма, 1986. – 535 с.
166. Свідерська Н. Українське питання в політичних доктринах II Речі Посполитої // Наукові записки ТДПУ ім.В.Гнатюка. Серія: історія. – 1999. – С. 167–171.
167. Pobog – Malinowski. Najnowsza historia polityczna Polski 1864 – 1945, t.z. London, 1967. – 912 с.
168. Суспільна політика польської держави. – 1935. – 142 с.
169. Алексієвець Л.М. Польща: шляхом відродження державної незалежності. 1918–1939.– Тернопіль: Економічна думка, 2002.– 272 с.
170. Швагуляк М. Національно–політична діяльність Дмитра Паліїва у міжвоєнний період // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Інститут українознавства ім.І. Крип'якевича НАНУ. Вип.7. – Львів, 2000. – С. 404–430.
171. Симоненко Р. Міжнародне утвердження України // Політика і час. – №12, 1995. – С. 59–63.
172. Розбудова Нації. – ч.5–6, 1932. – С. 105–112.
173. Кук В. Українська Повстанська Армія та її керівники // Сучасність. –2002. – №10. – С. 57–68.
174. Зайцев О. “Орієнтація на Схід” в українському національно–державному таборі Галичини (1920 – ті рр.) // Четвертий Міжнародний конгрес українців: доповіді та повідомлення. Історія, частина II XX ст., 1999. – С. 499–504.
175. Євген Коновалець та його доба. Видання фундації ім. Євгена Коновальця, Мюнхен, 1974. – 368 с.
176. Дейвіс Н. Європа: історія. Київ – Основи, 2000. – 1464 с.
177. Бойдуник О. Як дійшло до створення Організації українських націоналістів // Євген Коновалець та його доба. Видання фундації ім. Євгена Коновальця. – Мюнхен, 1974. – 374 с.
178. Розбудова Нації. – 1928. – ч.1–2. – С. 21–26.
179. Кедрин І. Сучасне положення українців у Польщі // Діло. – 5.05.1929. – С. 2.
180. Центральний Державний Архів Вищих Органів Влади (далі – ЦДАВОВ України) – Фонд 3833 – “Крайовий Провід ОУН на ЗУЗ (1941 – 1947)”. – Оп.2. –Спр. 29.–29 арк.
181. Шанковський Л. УПА і підпільна література. – Філадельфія, 1952. – 215с.
182. На шляху української національної революції // Український націоналіст. – ч.3–4. – березень–квітень. – 1931. – С.2.
183. ЦДАВОВ України. – Ф.–3833. – Оп.1. – Спр.59. – 9 арк.

184. Арешт Ю.Головінського // Діло. – 274.09.1930. – С. 5
185. Балеї П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 року. Причини і наслідки. – Лас Вегас, 1997. – 450 с.
186. Шумський І. Молодіжний рух в Західній Україні (1920–1939). – Т.: 2002. – 184 с.
187. Андрієвський Д. Обставини 30–х років і Провід українських націоналістів. 36 мат. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.– 655с.
188. Революційна тактика українського націоналізму // Розбудова Нації. – 1930 . – ч.1–2. – С. 108–110.
189. Програма виховання в Організації українських націоналістів // Розбудова Нації. – жовтень–листопад. чч.10–11. – 1929. – С. 349–353.
190. Камінський А. Динаміка визвольної боротьби. – Мюнхен, 1973. – 261 с.
191. Трагедія та її епілог// Мета .–ч.9.–1933. – С.2.
192. Політична розправа проти селян з Вербіжжя // Народна справа – Ч.8.– 1930. – С.3.
193. Книш З. Варшавський процес ОУН. – Торонто: Срібна сурма. –Т.1. – 1986. – 534 с.
194. Відгуки Городка і шибениць // Новий час. – ч.25. – 1933. – С.2.
195. М.К–ий. Справа Перацького в наслідок польських авторів // Ми і світ. –ч.212. – 1979. – С. 36–47.
196. V.Bonchkovskij. D–r Zaunis–Tubelis–Konovalec // Kurjer poranny.–1935. – С. 5.
197. Ревізії та арештування серед українців у Кракові // Діло. – ч.157. – 1934. – С. 3.
198. Кедрин І. Польща у 1929 р. // Діло. ч.81 17.01.30. – С. 3.
199. Швагуляк М. Суспільно–політична ситуація у Західній Україні на початку 30 – х років ХХ ст. // Записки наукового товариства імені Т.Шевченка. – Львів – 1991. – С.111– 145.
200. Численні арештування у Львові // Народна справа. – 1930. – ч. 37. – С. 2.
201. Glos Polski. – №40. – 1930. – S. 4.
202. На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства у Європі. Видання Проводу українських націоналістів. – Прага, 1931, – 128 с.
203. Хроніка // Розбудова Нації – ч. 9–10, 1930. – С. 248.
204. Гетьманчук М. Українське питання в радянсько–польських відносинах 1920 – 1939. – Львів: “Світ”, 1998. – 239 с.
205. Відозва Проводу ОУН // Розбудова Нації.– ч. 10–11.– 1930. – С. 355.
206. Андрієвський Д. Українська справа на міжнародній шахівниці // Розбудова Нації. – ч. 11–12, 1931. – С. 262–269.
207. Врецьона Є. Мої зустрічі з полковником // Євген Коновалець та його доба . Мюнхен, 1974. – 1017 с.
208. Швагуляк М. Час надій і ілюзій та розчарувань // Політика і час. – №12. – 1996. – С.59 –70.
209. Каменецький І. Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома війнами // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1017 с.

210. Бачина–Бачинський Є. Євген Коновалець у Женеві // Євген Коновалець та його доба.– Мюнхен, 1974. – 1017 с.
211. Зеленко К. Великобританія і Україна // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1017 с.
212. Ляхович Є. Діяльність ОУН у Лондоні в 1933–1935 роках. //Євген Коновалець та його доба.– Мюнхен, 1974. – 1017 с.
213. Богуш В. Ліга визволення народів Східної Європи, Кавказу та Закаспію // Розбудова Нації. – 1929. – №12. – С. 256–261.
214. Бачина–Бачинський Є. Євген Коновалець у Женеві // Євген Коновалець та його доба.– Мюнхен, 1974. – 1017 с.
215. Орлович Б. Утопійне тріо // Розбудова Нації.–вересень–жовтень. – чч.9–10. – 1932. – С. 230–234.
216. Постанови II Конференції українських націоналістів // Розбудова Нації. – ч. 5–6. –1928. – С. 64–69.
217. Діло. – ч.74. – 4.04.1929. – ч.85. – С. 2.
218. Розбудова Нації.– ч. 1–2.– 1929. – С. 320.
219. Швагуляк М. Партійні поділи і загально–національні інтереси // Сучасність. – №2. – 1994. – С.80 –93.
220. Зайцев О. Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920–30–ті рр.) // Сучасність, 1994. – №2. – С. 76–83.
221. Арешт Ю.Головінського // Діло. – 274.09.1930. – С. 5.
222. Частинний виступ УВО // Сурма.– ч.9 (36). – вересень 1930.–С.1.
223. Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України у парламенті Польщі (1922–1939 рр.) // Український історичний журнал. – 1993. – №1. – С.72–84.
224. Розбудова Нації. – 1931. – ч.1–2. – С. 21–26.
225. Трофим'як Б. Фізичне виховання і спортивний рух в Західній Україні (з поч. 30–тих рр ХІХ ст. до 1939 року).–К., 1997. – 560 с.
226. Капустянський М. Спогади // Український історик., 1987. – №1–4. – С. 97–106.
227. Кульчицький С. Міжнародна діяльність керівництва УРСР // Політика і час. – №2. – 1997. – С.78–80.
228. Симоненко Р. Міжнародне утворення України // Політика і час. – №12. – 1995. – С59–63.
229. ДАТО. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.1546. – 28 арк.
230. Наше завдання в Польщі // Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН. – травень. – 1931. – С.2.
231. Наші вороги // УВО: видання пропагандивного відділу Української військової організації. – 1929. – С.22–28.
232. Заява Української військової організації // Сурма. – Ч.10. – жовтень. – 1930. – С.1–2.
233. Бараба Г. Західноукраїнське працююче селянство у боротьбі з окупацією // Наша правда. – №5–6. – жовтень–грудень. – 1930. – С.28–52.
234. Бюлетні та брошури, видані українськими націоналістичними організаціями (ОУН та УВО). – ДАТО. – Ф.231. – Оп.1 – Спр.1222. – Арк.123

235. Довідник з історії України. – Київ, 1996. – 251 с.
236. Польський терор // Український націоналіст. – Ч.5. – травень. – 1934. – С.2
237. Панчук М.І. “Білі плями” героїчного літопису: Із історії Комуністичної партії Західної України. – К.: Політвидав України, 1989. – 131 с.
238. Звіт ЦК КСМЗУ в справі внутрішньо–організаційної кампанії за 1934 рік. – ДАІФО. – Ф.69. – Оп.1. – Спр.337. – 13 арк.
239. Науменко К. Генеральне консульство СРСР у Львові // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб на пошану професора Юрія Сливки. – 2000. – №7. – С.397–398.
240. Стріл ОУН в Москву // Український націоналіст. – Ч.2–3. – жовтень–листопад. – 1933. – С.4.
241. ДАВО. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.5076. – 39 арк.
242. Вікул М. До церковного питання на Україні // Розбудова Нації. – 1929. – Ч.12. – С.383–385.
243. Райгородський М. Наступ клерикалізму // Розбудова нації. – 1932. – Ч.5–6. – С.76–79.
244. Комар В. “Українське питання” в політиці урядів Польщі (1926–1939рр.) // Український історичний журнал. – 2001. – №5. – С.120–127.
245. Райгородський М. Релігійність та церковництво // Розбудова нації. – 1933. – Ч.5–6. – С.56–59.
246. Юрик Ю. Релігійне питання в діяльності ОУН (1929–1935) // Історія релігій в Україні: праці XII міжнародної наукової конференції – Львів: ”Логос”. – 2002. – 492–495.
247. Крупа Л. Вплив митрополита Андрея Шептицького на суспільне і культурно–просвітницьке життя в Галичині кінця XIX – першої половини XX століття / Дис., канд. Наук. – 190 с.
248. Шептицький А. Дві любові – два патріотизми // Мета. – 1933. – Ч.27. – С.1
249. Шептицький А. З нагоди вбивства Бл.п. директора І.Бабія // ЛАЕВ. – 1934. – Ч.8. – С.180.
250. Шептицький А. Слово до української молоді // Мета. – 1932. – Ч.19. – С.1–2.
251. Васьків А. Митрополит Шептицький про політичний радикалізм // Історія релігій в Україні: праці X міжнародної наукової конференції – Львів, ”Логос” – 2000. – 73–76.
252. Прокіп А. Михайло Галущинський і Український Католицький Союз // Історія релігій в Україні: праці X міжнародної наукової конференції – Львів, ”Логос” – 2000. – 310–314.
253. Шептицький А. Слово до Української Молоді // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. – Львів: Місіонер, 1998. – Т.2. Кн.1: Церква і суспільне питання. – С.358–362.
254. Брошюра ЦК КПЗУ “Ко всем рабочим Западной Украины, характеристика деятельности польской буржуазии вместе с церковнослужителями во главе с Шептицким” сентябрь 1933г. // ДАЛО. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.838. – арк.31–45.

255. Енциклопедія українознавства. /Перевидання в Україні/. – Львів, 1993. – Т.1 – С.78.
256. Звернення до віруючих з осудом вбивства директора філіалу української гімназії у Львові Бабія – 1934р. // ЦДІА України у м. Львові. – Ф.408. – Оп.1. – Спр.13. – 2 арк.
257. Львівські Архиєпархіальні Відомості. – 1934. – 15 серпня. – Т.47. Ч.8,– С. 171.